

M

VRBIS ROMAE TOPOGRAPHIA B. MARLIANI AD FRANCISCVM REGEM GALLORVM EIVSDEM VRBIS LIBERATOREM INVICTVM.

Adiecta priori eiusdem auctoris topographiae editioni in hoc opere sunt.

Vrbis, atque insignium in ea aedificiorum descriptiones, compluraque alia memoratu digna.

Errores nonnulli sublati.

Tituli, inscriptionesque non aliter, quàm ipsis inerant marmoribus, emendatißime expreßi, qui ab alijs hactenus neglecto ordine, & perperam in lucẽ editi inueniuntur.

Cum Priuilegio Pauli. III. Pont. Max. cuius exemplum in fine libri impreßum est.

FRANCISCO REGI GALLORVM VRBIS ROMAE LIBERATORI INVICTO

B. MARLIANVS. S. D.

ROMANI Illi prisci inuictiss. Rex cum maioribus, magisque necessarijs rebus animum adiecissent, huius urbis pulchritudinem cõtemnere uisi sunt. Posteri uero, atque ij præsertim, qui Imperatorum memoria fuere, multo labore, summa arte, summàque impensa innumerabilibus, & præclarissimis, ac penè immortalibus ædificijs eam ornauere. Quæ tametsi maiori ex parte iniuria temporum (ut in hominum uita nihil est perpetuum) interiere: reliquiæ tamen, ac ruinæ illorum, quæ hodie extant, adeo sunt immensæ, & mirandum in modum se extollunt, ut ab extremis orbis partibus plurimos ad se se uisenda ingiter, & alliciant, & attrahant. Qui eas contemplantes, rerum magnitudine ita obstupescunt, ut ab illorum contemplatione uel inuiti abscedant, contendàntque fieri non posse, ut, aut ciuium Romanorum opera, aut Regum potentia, aut ullis principum diuitijs, sed uel Gigantum manu, uel diuina potius uirtute ædificia illa fuerint excitata. Hæc igitur incredibilis tantarum rerum admiratio eò nonnullos iure optimo adduxit, ut de eis iusta uolumina conscriberent, animaduertentes harum rerum cognitionem exteris hominibus, quibus uisendi urbem copia non est, iocunditati futuram, studiosis uero omnibus, & ad uaria auctorum loca explicanda necessariam, nedum conducibilem, fore. Scripsere autem illi (quod pace ipsorum dixerim) nullo penè discrimine uera pariter, & falsa, apta, atq; inepta. Tamen eos, qui primi omnium hanc scribendi prouinciam aggressi sunt, ob eam causam non indignos laude existimamus, quòd ad plura, utilioràque inuenienda, uiam posteris ostendisse uidemus. Nos tamen uiam aliam planiorem, certiorèmque ingressi hanc secundam editionem eò adduximus, ut non tam de eadem re editionem, quàm nouum aliquod inuentum præstitisse uideamur. Sublatis. n. aliquibus rebus, quæ minus ad operis institutum facere uidebantur, adiectisq; quamplurimis, sine quibus opus imperfectum uideri poterat, additis etiam ipsius urbis, quorundamq; insignium ædificiorum descriptionibus ad exemplar accurate expressis, id effecimus, ut unumquodq; ædificium in qua parte positum fuerit, hodièque extet, facile dignosci possit. Quam ob rem hoc opus legens Rex amplissime, urbem illam cognosces, quam ab hostibus dolo captam, crudeliter direptam, turpiter in seruitutẽ sæpe redactã maiores tui, tùq; ipse illorum uestigia secutus, in pristinam libertatem restituistis. Magno. n. exercitu celeriter comparato inuitos eos, quippe qui hanc urbem perpetuam sibi sedem delegerant, hinc abire coegisti. Quod beneficium quàm magnum sit, te optime cogniturum, incredibilèmque uoluptatem capturum existimauimus, si ea, quæ seruasti, quibus salutem dedisti, oculis cerneres. Et quanquã præclari huius facinoris nulla hic sit insignis memoria, tamen nemo est, qui non ingenue fateatur, Romam plus tibi, quàm Decijs, quàm Camillo, quàm Fabijs, quàm cæteris denique ciuibus, qui eam conseruarunt, se debere. Ii enim pro patria, pro suis fortunis, pro coniugibus, ac liberis uitam exponere non dubitarunt. Tu uero pro aliena urbe, pro exteris ciuibus, pro eorum templis, aris, ac focis, sola pietate, sola religiõe tot labores sustinuisti, tot pericula subijsti, tãtos sumptus fecisti, ut tuum, magis quàm illorum, & maius, & præclarius beneficium fuisse nemini sit dubium. Quapropter Christianissimi cognomẽto, quo summi, ijdèmque prudẽtissimi Põtifices maiores tuos appellari uoluere, iure optimo te nunc appellamus: Meritòq; nos hoc tibi opus dicamus, præsertim quod (ut à Re. Georgio Arminiaca Episcopo Ruthenẽsi legato tuo accepimus) soles, cũ à publicis negotijs, & laboribus bellicis es uacuus, de his præclaris ædificijs doctos interrogare, plurimùmque horum cognitione delectari. Ex

quo illud profectò apparet, quod ab omnibus ferè prædicatur, te scilicet omni disciplinarum genere
ornatum esse, têq; eisdem uehementer oblectari, atq; id propterea te unum ex principibus omnibus
hac ætate doctis fauere, eòsque sumopere amplexari. Quo fit, ut non arbitrer (quod nonnulli pu-
tarunt) me temere fecisse, quód te multis laboribus, & curis districtum hoc munusculo interpella-
uerim, quoniam accipientis, & eiusdem prudentis idem semper est animus: Dantis aero non for-
tunam, sed meritum potius, & uirtutem spectare. Tametsi de omnibus rebus tuis optime speramus,
futurùmq; breui confidimus, ut quo magis repentina, & uehemens fuerit tempestas, eo citius fra-
cta furorem deponat. Præcipuæ quòd quemadmodum Deus Opt. Maxi. (ut in sacris literis legi-
mus) pro pijs Regibus certare solitus est, sic dubitandum non est, quin & pro te Christianissimo
Rege sit certaturus, qui quidem eius domicilium, eius templa, eius sacra, eius ministros, summum
denique Pontificem ex faucibus, non hominum, sed immaniũ ferarum sæpenumero eripuisti. Posse-
mus hic multa alia beneficia, non in hanc solum, sed in multas alias Italiæ ciuitates à te collata re-
censere, clementiam tuam indicare, munificentiã ostendere, cæteràsque uirtutes animi eximias com-
memorare, uerum non est præsentis temporis, aut loci: præsertim quod si efficiendum esset, uideo
me id præstare nequaquam posse. Quoniam (ut Pindarus in Pythiis inquit) ἀρεταὶ δ' ἀεὶ μεγά-
λαι πολύμυθοι. Igitur satis erit quod attigimus: quo omnes probe norint, me non temere has lu-
cubrationes tibi Regi optimo consecrauisse. Quæ si tuo iuditio exactissimo, singularique prudentia
longe inferiores uidebuntur, non munus, sed meum potius dantis animum consyderes, rogo. Vale.

BARTHOLOMEI MARLIANI EQVITIS D. PETRI VRBIS ROMAE TOPOGRAPHIA.

DE ORIGINE VRBIS. CAP. PRIMVM.

VONIAM *in hac urbis descriptione de quibusdam locis, & aedificijs ante urbem conditam excitatis, nonnunquam erit dicendum : operae precium fore arbitramur, etiam de illis populis, & regibus, qui tūc deinceps hanc tenuere regionem, quàm paucis fieri poterit, loqui. Sic.n.fiet, ut primum à quibus aedeficia posita fuerint, melius intelligamus : deinde à quam paruis initijs urbs Roma originem traxerit, ad eamq; creuerit magnitudinem, ut nihil illi par, aut secundum, in toto orbe terrarum inueniretur. Romanae igitur urbis regionem Siculi primi omnium tenuere: antea uero habitata ne fuerit, an deserta, nihil est quod affirmare possimus. Mox Aborigines, duce Oenotro Lycaonis filio, ex Arcadia ad inquisitionem agri melioris sponte huc profecti, illis expulsis, locū occuparunt. Quibus deinde Pelasgi, & aliorum Graecorum quidam errabundi, profugique ex Thessalia, admixti, auxilio eis ad bella cum populis finitimis fuere. Permanserunt autem in his sedibus usque ad bellum troianum, priscam illam Aboriginum appellationem seruantes. Horum autem regem Saturnū fuisse memorant : qui cùm Cretae imperaret, habens cū Ioue filio de agris contentionem, bello expulsus, in Italiā uenit, & cùm cultum uinearū, & falcis usum Ianū docuisset, ab eo in partē imperij est admissus. Caeterum Iano defuncto ad eum solum imperium peruenit. Annis deinde sexaginta ante res troianas, ferunt Arcades ex urbe Palantio exeuntes, sedemque duce Euandro quaerentes, in hunc locū, ubi nūc Roma est, delatos, à Faunoq; Aboriginū rege, & benigne susceptos esse, & agri portionem accepisse : illósque, colle haud procul à Tiberi electo, struxisse castellū, Palantiúmque à metropoli eorum in Arcadia appellasse: paucis uero annis interpositis, aliam classem graecā, ducente Hercule, eandem tenuisse regionem: ex hisque quosdam missionem ab eo precatos, in colle, qui tūc Saturnius dicebatur, posuisse sedem. Hos Peloponenses : &, qui ex Elide profecti fuerant, Phanetas, & Epios fuisse comperio. Quibus nullum erat amplius desyderium reditus, euersa eorum patria ab ipso Hercule. Hi aliquādiu rem suā separatim administrarūt. Caeterū haud ita multo post uictū, leges, sacra cū Aboriginibus cōferentes, sicuti Arcades, & prius Pelasgi fecerant, ciuitatis eiusdem participes facti sunt. Secūda uero aetate, post Herculis profectionem, Latino ex filia Fauni regnāte, Aeneas in Italiā uenit: qui cùm statim praelio fuisset exceptus, in aciémq; iam exercitū duxisset : ad colloquiū à Latino fuit uocatus : in quo tantam sui admirationem praebuit, ut in societatem imperij receptus, Lauiniáque ei in matrimonium data, gener ascitus sit. Hic deinde Aborigines, Troianósque communi nomine Latinos nominauit. Post haec utriusque bellum aduersus Turnum Rutulorum regem, propter fraudatas Lauiniae nuptias, fuit : in quo Turnus, & Latinus occubuere. Quare Aeneas soceri regnum suscipiens, quarto imperij sui anno, in bello aduersus Mezentium Hetruscorum regem, è uita migrauit. In cuius locum Ascanius eius filius succedens, trigesimo anno post Lauinij constitutionem, Albā cōdidit. Anno deinde octauo & trigesimo, eo mortuo, Syluius eius frater, post mortē Aeneae ex Lauinia natus, imperium accepit, cùmque undetriginta imperasset annos, Aeneae Syluio filio illud reliquit : hic uero post unum & triginta, Latino Syluio : Latinúsque post quinquaginta, Albae: qui undetriginta illud tenuit. Post eum Athys quatuor & uiginti regnauit annos: deinceps Capys duodetriginta : inde Capetus tredecim, & Tiberinus postea octo. Huic succedens Agrippa quadraginta regnauit annos: Romulus deinde undetriginta : post hunc triginta & septem Auentinus: qui Procae imperiū ipsum per manus tradidit. Hic uiginti & treis imperauit annos, Amuliúmque, &*

Numitorẽ peremit. Amulius duos & quadraginta annos regnũ, quod Numitori fratri seniori debebatur, haud iure occupãs, Rheã eius filiã, ne quis uindex regni ex genere Numitoris oriretur, Vestæ sacerdotẽ fecit, quæ duos pueros incerto stupro conceptos enixa est: quos Amulius exponi iussit. Sed fortuna origini romanæ prospiciens, eos lupæ alendos obtulit: quæ cùm sæpius ad paruulos, ueluti ad catulos, reuerteretur, rem Faustulus pastor animaduertit, subreptósque feræ Accæ uxori nutriẽdos dedit. Nomina autem pueris alteri Remo, alteri Romo siue Romulo fuere. Adultis inter pastores de uirtute quotidiana certamina uires, & pernicitatem auxere. Igitur cùm Latrones à rapina pecorum frequenter summouerent: Remus ab his captus regi offertur, criminique ei datur, quasi greges Numitoris infestare solitus esset. Tunc à rege in ultionem Numitori traditur: qui adulescentia iuuenis permotus in suspicionem expositi nepotis adducitur: & cùm eum nunc lineamẽtorum filiæ similitudo, nunc ætas expositionis anxium teneret, Faustulus cum Romulo superuenit: à quo cognita origine puerorum, facta inter ipsos coniuratione, Amulium interficiunt: Numitorique auo regnum restituunt. Sequenti uero anno regni Numitoris quadringẽtesimo trigesimo secundo (ut tradit Cato) post Ilium captum, XII. Cal. Maias Romam, ubi expositi fuerant, condiderunt. Et quanquã, ut de tempore, ita de conditore, mira inter scriptores uarietas existit: communis tamen opinio est, Romulum Martis filium urbis auctorem fuisse. Vnde Cic. Principio inquit, urbis parens Romulus non solum auspicato, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. Romulum autem, non Remũ, urbi nomen dedisse ferunt: quia captatis augurijs Remus prior sex uultures uidit: Romulus mox duodecim. Quæ res, cùm unus tempore, alter numero certaret: bellum creauit: in quo extincto Remo, Romulus à se Romam denominauit.

Si hãc figuram, & sequentes, secundum naturalem prospectum attollere uoluissemus: contigisset ut omnibus partibus montium, una excepta, occultatis, ædificia in suo situ locari nõ potuissent. Quapropter cùm melius putaremus utilitati omnium esse consulendum, quàm inani pictura quosdam oblectare: figuras ipsas planas posuimus: curauimus tamen latera montium secundum illorum altitudinẽ ita inumbrare, ut cõualles ab ipsis facile distinguantur.

¶In hac figura, atq; in maiori, proprium cuiusque loci situm ibi esse intelligo, ubi prima eius dictionis litera collocata est. Neq; puto admonendum esse lectorē, in Diuorū nominibus templi nomen sub intelligi,

Cu. Ro.	Curia Romuli.
Cu.Hosti.	Curia Hostilia.
Carment.	Carmentalis.
D,	Domus.
F. Ro.	Forum Romanum.
Phe.	Pheretrij.
Ru.	Ruminalis.
S.	Sepulcrum.
Statoris.	.S.Iouis.

De urbe Romuli. Cap. II.

VRbis nouæ figuram quadratam Romulum designasse auc. sunt Plut. & Diony. Sed ut de forma, certa est opinio apud scriptores, ita de ambitu, quibusue terminis finiretur, incerta, & uaria. Liuius enim refert, Romulum montem Palatinum primum, in quo erat educatus, muniuisse, & Gellius, antiquum pomerium eiusdem montis radicibus terminatum: quorū opinioni recte quadrat quod ait Cor. Tac. Capitolium, Romanùmque forum à Tatio Sabinorum rege urbi additū, cuius uerba sunt hæc. Initium igitur, & quod pomerium Romulus posuerit noscere, haud absurdum reor. Igitur à foro Boario, ubi æreum tauri simulacrum aspicimus: quia id genus animaliū aratro subditur, sulcus designandi oppidi cœptus: ut magnam Herculis aram amplecteretur. Inde certis spatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Consi: mox ad Curias ueteres, tum ad sacellum Lariū, forùmque Romanum, Capitolium, nō à Romulo, sed à T. Tatio additum urbi creditur. Quibus uerbis conijcimus, Tatium deducto muro à saxo Carmentali in occasum, ad uiam quæ nunc haud procul abest à Tiberi: inde ad circi Maximi partem extremā, ubi fuit ara Consi: cōuersòque mox in ortum æstiuum, parū ultra amphitheatrū Titi, hincque ultra forum Neruæ, & tandem ipsum murum cū altero cornu Capitolij coniungentem, Capitolium ipsum, & Palatinum mōtem inclusisse. Huic tamen opinioni minime uidetur assentiri Strabo, cùm inquit. Prisci nanque Capitolium, collemque Quirinalē sic muniere muris: ut uenientibus aliunde exterius facilis foret ascensus: adeo ut T. Tatius primo aduentans incursu locorum potitus sit, cum raptarum uirginum ulcisceretur iniuriā. Nam si ante Tatij aduentū colles hi muniti fuerunt, non oportuit ab alio, quàm à Romulo, munitos esse. Hoc idē innuit Diony. cum inquit. Romulus, & Tatius urbem statim maiorem effecerunt, duos ei colles alios adijcientes: Quirinum, & Cœliū, separatésque habitationem alter ab altero in proprijs locis utrique uitam agebant: Romulus quidem Palatium occupans, & montem Cœlium palatio propinquum: Tatius uero Capitolium, quod ab initio cœperat, & Quirinalem rupem. Si igitur ante Sabinorum bellū urbs Romuli cum Palatini mōtis radicibus terminos habebat: in amplificatione ab ipsó Romulo, & Tatio facta, Capitolinus mons propius Palatio, quàm Quirinalis, existēs, addi prius fuerat necesse. Addę & illud. Quod ipse mons Palatinus quadratam nō constituisset formam: qualem fuisse à Ro-

mulo positam demonstratum est. Iccirco cum cõstans sit opinio, Carmentalem portam ad radices Capitolij sitam, in noua urbe à Romulo cõprehensam: Liuiusque in eiusdem urbis ampliatione post Romulum quid, quóue tempore additum sit commemorans, nullam de Capitolio, tanquam de primæ urbis parte, faciat mentionem, existimamus urbem à Cor. descriptam, T. Tatio falsò attributam, Romuli esse monimentum. nec obstat quod idem Liuius dicit, Romulum primum Palatinum, in quo erat educatus, muniuisse: in eo.n.uerbo, primum, uim esse hanc opinor, ut munito prius Palatino, urbem condiderit. Seruius autem gram. ait, alios dicere Romulũ septem colliculos ab initio inclusisse: alios uelle hos ipsos, qui nũc sunt, à Romulo inclusos, alijs tamen nominibus appellatos, quæ mutata sunt postea: at uerisimile non fit, pastores rebus adhuc angustis tantum campum in tanta hominum paucitate esse complexos, cum Plut. uelit mille domos tantum fuisse: Dionysiusque non plures tribus pedium millibus, & pauciores equitibus trecentis ipsis urbis conditoribus affuisse.

De portis urbis Romuli. Cap. III.

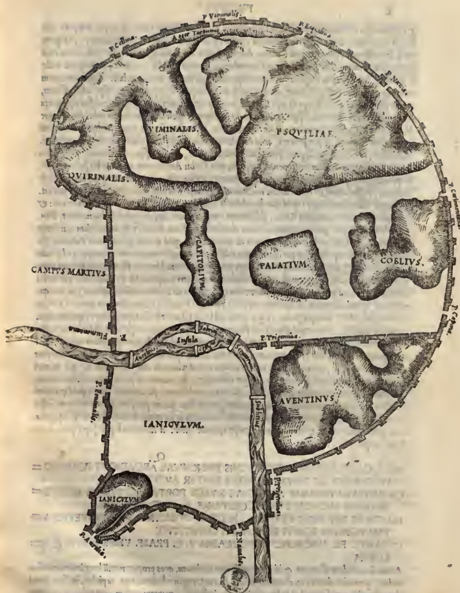
VRbem treis portas habẽtẽ Romulus reliquit: aut (ut plurimis tradentibus credamus) quatuor, inquit Plin. Sed earum nec nomina, nec locum ponit. Qui uero treis tantũ à Romulo relictas fuisse ferunt: eas Carmẽtalẽ, Romanã, & Pandanã appellarũt: Carmẽtalẽmque à matre Euandri, sitã sub Capitolio, inter saxum tarpeium, & Tiberim: & uersus circũ Flaminiũ, ut inquit Sex. Rufus. Liuius.n. septimo bel. pu. loquens de uico Iugario clare docet, Carmẽtalẽ sub Capitolio fuisse: sed clarius Plut. in uita Camilli: ad Carmẽtalẽ, inquit, portã Põtinus cõtẽdit, ut quid ageretur, p silentiũ specularetur: nam huic maxime directo Capitoliũ incumbit: idẽ docet Solinus, his uerbis: Pars infima Capitolini mõtis habitaculũ Carmẽtæ fuit: ubi & Carmentale fanũ nunc est, à qua Carmẽtalis portæ nomen est: eodẽ modo Sex. Pom. qui templũ Iani fuisse extra ipsam portam, apud theatrũ Marcelli, tradit. Huic aũt portæ Sceleratæ postea nomen fuit: quod ea egressi Fabij ad Cremerã, flu. ex lacu attingente syluas, nunc Bacchani nuncupatas, orientem, omnes interfecti sint: unde idem refert, religioni esse quibusdam porta Carmentali egredi, & in æde Iani senatum haberi: quod & ea porta Fabij egressi essent, & in ea æde. S. C. factum. Romanam autem portam prope Titi amphitheatrum fuisse innuit idem auctor, cùm ait, Romana porta instituta est à Romulo in infimo cliuo Victoriæ: qui locus gradibus in quadraturam formatus est. Appellata est autem Romana à Sabinis præcipue, quod ea proximus aditus erat Romam. Sunt tamen qui Mutionem portam ibi extitisse dicunt: et quanquam Varro hanc in Palatio fuisse uult, potuit tamen accidere, quòd Romulus in urbis extensione Romanam denominauerit, quæ deinde à mugitu boum, qui per eam introducebantur, sortita sit nomen portæ Mutionis, relictæ in priori pomerio. Mugionem autem alteram ab hac fuisse significat Sex. Pom. affirmans appellatam à Mugio quodam, qui eidem tuendæ præfuit. Videndum tamen, ne apud Var. Mugionis sit legendũ, à mugitu: Mutionis uero apud Sex. Pom. à Mutio eius portæ custode. Pandanæ autem meminit idem Var. nam cũ probasset Saturnium oppidum fuisse prope Saturnium mõtem, sic sequitur. Eius uestigia nunc manent tria, quod Saturni fanum in faucibus, quod Saturnia porta, quam Iunius scribit ibi, quam nunc uocant Pandanam: quæ ultima uerba innuunt, Pandanam fuisse à Romulo constitutam eo in loco, ubi prius in Saturnio oppido fuerat Saturnia. Ex quibus uerbis coniycimus, Pandanã portã non alibi, quàm in Velabro sitam: sic appellatam, ut scribit Sex. Pom. quia semper pateret. Propterea fortasse noui scriptores Liberã ẽt dixere, quod liberũ aditũ in urbẽ iugiter praeberet. Qui uero uolũt Romulũ quatuor urbis portas reliquisse, quartã, Ianualẽ nuncupatã, ad radices Viminalis fuisse dicunt. Quò cum Romuli pomerium (ut plerisque placet) non perueniret: hancq; Palatij portam fuisse dicat Var. credimus Romulum treis tantum instituisse portas: qui numerus, in urbe adhuc parua, publico usui satisfacere posse uidebatur. Hanc autem Ianualem ab euentu appellatam scribit Macrob. eius uerba apposui. Cum bello Sabinorum, quod uirginum raptarum gratia

commissum est, Romani portam, quæ sub radicibus collis Viminalis erat, claudere festinarent: quia in ipsam hostes irruebant: postquam est clausa, mox sponte patefacta est: cùmque iterum, ac tertio idem contigisset: armati plurimi pro limine, quia claudere nequibant, custodes steterunt: cùmque ex alia parte acerrimo prælio certaretur, subito fama pertulit fusos à Tatio nostros: quam ob causam Romani, qui tuebantur, territi profugerunt. cùmque Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex æde Iani per hanc portam, magnam uim torrentium undis scatentibus erupisse, multasque perduellium cateruas, aut exustas feruenti aqua, aut deuoratas rapida uoragine, deperijsse. Ea re placitum ut belli tempore, ueluti ad urbis auxilium profecto Deo, fores reserarentur. Piso etiam in annalibus memoriæ prodidit, Ianualem dictã ab Iano, & ideo ibi positum Iani signũ, & ius institutũ à Pompilio, ut esset semper clausa, nisi cùm bellum foret. Sed cum huius dei templa plura fuisse legamus: sciendum, quòd non unius modo, sed omnium fores tempore pacis claudebantur: aperiebantur autem, ut uisum est, bello instante. Quo autem nomine hæc porta prius uocaretur, non satis constat.

De uario urbis ambitu, Regum, consulũmq; tempore. Cap. IIII.

VRbe noua constituta, dum Romulus, quæ ad deorum religionem, hominũmque iura pertinere uidebantur, curaret: Romani interim alia, atque alia loca appetebant: ut urbs indies amplioribus cresceret munitionibus: cùm in spem magis futuræ multitudinis, quàm ad id hominum quod tum erat, munirent. Nam composito Sabinorum bello, & ex duabus una facta ciuitate, etiam hominum copia est aucta. Deinde Tullus rex euersa Alba, duplicatóque ex illius ruinis ciuium numero, Cœliũ urbi addidit, Esquiliásque, auctore Liuio, auxit. Ex quo conijcimus, aucto numero ciuium, Romanos etiam extra muros in montibus, uallibúsque adiacentibus, ac foro proximioribus domos struxisse. Capto deinde Politorio, omnique multitudine Romam traducta, Ancus urbem ampliauit: nouæque multitudini Auentinum concessit. Multis postea Latinis in ciuitatem acceptis, Ianiculum quoque urbi coniunxit, ponte Sublicio tunc primum facto: quiritiũmque fossam in planioribus urbis circunduxit. Tarquinio autem Prisco, qui urbem muro cingere parauerat, defuncto, eam curam Ser. Tullius suscepit, & Viminalem, Quirinalémque quinque collibus addens, urbis ambitum ampliauit. Sed contra Liuium sentire uidetur Strabo, & Diony. quorum alter dixit, Quirinalem cum Capitolio, ac Palatio ante aduentum T. Tatij fuisse munitum: alter uero eundem Quirinalem, & Cœlium ab eodem Romulo, & Tatio urbi additum: ubi intelligas oportet, partem illam Quirinalis tantum esse munitam, quam iunctam Capitolio Traianus deinde, ut forum institueret, complanauit: et in hunc sensum Diony. uerba accipias uelim, uidelicet, Romulum, & Tatium illorum montiũ quasdam particulas addidisse, Tulliũmque regem maiorem postea ambitum esse cõplexum: id enim Liuius innuere uoluit cùm ait, Esquilias auxit: Nam si auxit, ergo pars ipsarũ intra urbem fuerat recepta: nulla.n. alia apparet ratio, qua dubium, quod ex uaria auctorum opinione oritur, tollere possimus. Sed ad rem redeamus. Muros urbis ruderibus, uilibúsq; structuris ædificatos Tarquinius Superbus primus cœpit saxis magnis formatis ad regulam extruere. Ex eo quippe tempore portæ Romuleæ paulatim, & nomen, & usum amisisse uidentur: licet Carmentalis diutius suum retinuerit. Et cõstructio urbis Regum tempore ulterius non processit, non permittente numine, quanquam omnia circum urbem erant habitata. Nam cùm antiqui uellent urbis mœnia, quæ Collinam non excedebant portam, ad Miluium pontem usque producere, Aruspices prohibuere: quia nec licebat in urbe comitia facere, nec milites legere. Hinc Cic. xiij. ad Atticum. Sed casu inquit, sermo à Capitone de urbe augenda, à ponte Miluio: Tiberim duci secundum montes Vaticanos Campum Martium coædificari: Illum autem Campum Vaticanum fieri quasi Martium Campum. Hinc constat Campum Martium extra urbem extitisse: si-

cuti etiam ostendunt uerba Appiani:Ait.n. *Syllam ulterius progressum,in eo exercitũ,ante urbis portas, statuisse.* Quòd uero Liuius dicit, Ancum Auentinum *nouæ multitudini concesisse, non propterea eum intra pom:rium recepisse significat : nam primo decadis quintæ extra urbem fuisse ostendit, sic inquiens.*Aediles extra portam Trigeminam, in Auentinum porticum *silice strauerũt : & Gellius extra pomerum:cuius sunt hæc uerba.Habebat autem ius proferendi pomerij, qui* Po. Ro.*agro de hostibus capto auxerat. Propterea quæsitum est, ac nunc etiam inquæstione est:quã ob causam ex septem montibus,cum cæteri sex intra pomerium sint,* Auentinus *solus,quæ pars non lõginqua, nec infrequens est, extra pomerium sit: neq; id* Ser. Tullius rex, *neque* Sylla, *qui proferendi pomerium titulum quæsiuit: neq; postea* D. Iulius, *cùm pomeriũ proferret, intra effatos urbis fines incluserint.* Huius rei Meßala *aliquot causas uideri scripsit.Sed præter eas omneis ipse unàm probat, quòd in eo monte Remus urbis cõdendæ gratia auspicauerit, auésq; irritas habuerit, superatusque à Romulo in auspicio sit.Iccirco inquit, omnes, qui pomerium protulerunt, montem istum excluserunt : quasi auibus obscœnis ominosum. Sed de Auentino monte prætermittendum non putaui:quòd non pridem ego in Elidis grammatici ueteris cõmentario offendi:in quo scriptum erat, Auentinum antea, sicuti diximus, extra pomerium exclusum.Post auctore* D.Claudio *receptum,& intra pomerij fines obseruatũ.*Diony. *tamen commemorat,*Ancum *collem hunc modice editum, & in orbem stadia.* XVIII. *fermè complectentem, muro cinxisse:cui* Gellium *non aduersari,ex uerbis* Strabonis *satis constat, qui ait: ne colles adeo muniti, essent incumbentia superne tanquam castella, eum clausisse:ea puto causa, quò multitudo, quam in ipsum capto* Politorio *traduxerat, ab hostili incursione esset tuta : non ut obseruaretur intra pomerij fines, aut urbis terminos.Ideo non dixit, urbi addidit, sed muro cinxit. Cum enim esset malis auspicijs ominosus, non totus habitabatur, sed usque ad* M. Valerij, & Sp. Virginei *consulatum erat publicus, ac syluarum plenus, ut idem* Diony. *prodidit. Menia autem urbis* Regum *tempore minorem, quàm nunc, orbem esse complexa,ostendit idem* Strabo, *his uerbis.* Quem *quidem locorum defectum* Seruius *redarguit : nam suppleuit ipse, adiecto* Esquilino *colle, &* Viminali. *Ea uero loca aduentãtibus hostibus facile poterãt capi.* Quocirca *profundiore exterius ducta fossa, & accepto solo stad. sex aggerem porrexerunt super fossæ supercilio interiore, murũmque cum turribus è* Collina *porta usque ad* Esquilinam *imposuerunt. Aggerem autem, de quo* Strabo *meminit,* Tarquinij *fuisse, infra ostendemus. Foßam uero eam dicit, quam* Liuius *quiritium appellat.Si igitur in eo aggere muri cum turribus excitati erant,non dubium est,ambitum urbis angustiorem tunc, quàm posterioribus temporibus fuisse: id que clarius ostendunt uerba illa : è* Collina *porta usque ad* Esquilinam. Quod *portarum interstitium si nunc fueris dimensus, non sex, sed potius quindecim stadiorum esse,inuenies.* Posito *igitur altero pede circini in foro* Romano, *quod in urbis maioris figura est, si alterum ad dictum aggerem extensum circunduxeris,urbis ueteris ambitum fermè describes : nisi quòd ea non omnino orbicularis erat, sed ut sequens figura tibi demonstrat.*

De uario ambitu urbis sub Imperatoribus.
Cap. V.

POst Regum imperium urbs, ut numero ciuium, ita ambitu ualde creuit: tamen usque ad Syllæ tempora eius incrementi auctorem inueni neminem: neque ab aliquo uno, eodémque tempore

per totius urbis circuitum menia dilatata opinamur: uerum ea tantum parte, quæ pro tempore addi magis opportuna, atq; necessaria uidebatur: quod ex Strabone conijcere posse uidemur. Postquam enim demonstrauit Ancum regem Cœlium, Auentinùmque urbi addidisse, subiūgit. Colles enim adeo munitos extra muros illis permittere, qui incumbentia superne castella cuperent, nequaquam recte se habebat: totum etiam explere circuitum usque ad Quirinalem minime ualuit. Quantum autem ex uarijs rationibus colligere licuit, ante Claudij Imp. tempora à Capena porta, usque ad Collinam, menia sunt ampliata: deinceps ab ipso Claudio, recepto intra pomerium Auentino, translatáque porta Trigemina eò, ubi nunc est, usque ad Tiberim. Et sic sequitur, quod ait Plin. Menia urbis suo tempore M. P. XIII. CC. fuisse complexa. Quæ mensura licet hac nostra sit plus minus stadijs X maior, tamen optime cōueniet, si perspexeris, quòd Amphitheatrum Statilij Tauri intra menia erat inclusum. Nam muri (ut ex uestigijs apparet) exterius producebantur, amplioresque, quàm nunc, fines habebant. Quòd autem quidam existiment Vopiscum, quia scribit Aurelianum muros urbis sic ampliasse, ut quinquaginta propè millia eorum ambitus teneret, à Plin. dissentire: mirum quod non animaduerterint: Vespasianum, & Aurelianum non eodem regnauisse tempore, cum CXC anni interfuerint. Eo magis ridiculum uidetur: quòd dum hoc dubium tollere conantur: Vopisci uerba peruertunt: & loco, murorum urbis, ambitum Romæ, substituunt: atque ex iureconsultorum definitione aiunt, Plin. per urbem intelligere partem tantum menibus clausam: Vopiscum uero: per Romam, etiam continentia ædificia. Sed hanc uerborum inuersionem ut concedamus: quid deinde est, ampliare Romam, secundum istos: Nempe hunc, atque illum locum ædificijs occupare. Verum ea non principis, sed priuatorum cura est. Quare arbitramur Aurelianum propagasse menia, hinc uia Flaminia ad portam nunc Primam appellatam, distantem ab urbe, secundum mensuram antiquam. M. P. VIII. Illinc per urbis directum, & extra portam, Latinam Flumentanæ oppositam ad totidem millia passus: Quæ utraque milliaria, si simul acceperis, diametrum perficies pas. ad XVI millia: cuius diametri ambitus erit, ut ait Vopiscus, M.P. quinquaginta. Neque tanta urbis amplitudo tibi sit admirationi: siquidem Suet. memoriæ prodidit, Neronem destinasse Hostiatenus menia promouere, atque inde fossa mare ueteri urbi inducere. Eutropius etiam scribit Aurelianū ipsum muris ualidioribus, ac laxioribus urbē sepsisse: licet, quantum ipsos muros promouerit, non exprimat. Verum quia menia à Barbaris sæpe alicubi sunt aperta, & demolita, posteriores inter instaurandum orbem minorem complexos esse: & quò minori impensa ea instaurarēt, ad fundamenta antiqua reduxisse, eáq; maiori ex parte super eisdem extare, opinamur. Quam opinionem attigit Strab. hūc in modum locutus. Addamus & illud: quòd qui etiam deinde ædificia quadam ex parte addiderunt, non sane potiora sua in potestate habuere: uerum iactis antea fundamentis seruierunt. Instaurata autem à nonnullis urbis menia nemini dubium est. Magnam uero partem Arcadium, & Honorium restituisse ostendit titulus in tiburtino lapide super portam nūc Ripæ incisus, qui est talis.

S. P. Q. R.

IMPP. CAESS. DD. NN. INVICTISSIMIS PRINCIPIBVS ARCADIO ET HONORIO =
VICTORIBVS AC TRIVMFATORIBVS SEMPER AVGG.
OB INSTAVRATOS VRBI AETERNAE MVROS PORTAS AC TVRRES EGESTIS =
INMENSIS RVDERIBVS EX SVGGESTIONE. V. C. ET INLVSTRIS
MILITIS ET MAGISTRI VTRIVSQ. MILITIAE STILICHONIS AD PERPETVITA =
TEM NOMINIS EORVM SIMVLACRA CONSTITVIT
CVRANTE FL. MACROBIO LONGINIANO. V. C. PRAEF. VRBIS D. N. M. Q. =
EORVM

Animaduertendum est autem, quòd uersibus illorum titulorum, quos propter nimiā longitudinem unico ordine, quemadmodum in marmoribus sculpti fuerant, paginæ latitudo non capiebat, in fine primi duas uirgulas opposuimus (ut in hoc titulo) quæ indicant sequentem uersum antecedentis reliquum esse

esse. Item quòd si in eisdē titulis aliquid offenderis aliter scriptū, quam nūc in cōmuni sit usu, ne illud, tanquam errorem, emendare cures: quia, ut in hoc uolumine scriptum, ita in saxis incisum, inuenitur. Cæterum Claudium pomerium propagasse testatur Cor. Tac. cuius uerba subieci. Pomerium auxit Claudius more prisco quo iis, qui protulere imperiū, & terminos propagare datur. Et quos tunc Claudius terminos posuerit facile cognitu, & in publicis actis perscriptum. Quod pomeriū propagarit, constat cum ex tabula ænea in Lateranensi basilica sita, cuius rei caput hoc est.

VTIQVE EI FINES POMERII PROFERRE PROMOVERE CVM EX REPVBLICA CENSEBIT ESSE LICEAT. ITA VTI LICVIT TI. CLAVDIO CAESARI. AVG. GERMANICO.

tum ex lapide tiburtino effosso apud cloacam nunc ædis D. Luciæ, cuius titulus est huiusmodi.

TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAISAR
AVG. GERMANICVS
PONT. MAX. TRIB. POT.
VIIII. IMP. XVI. COS. IIII.
CENSOR. P. P
AVCTIS. POPVLI. ROMANI
FINIBVS. POMERIVM
AMPLIAVIT TERMINAVITQ.

Quos uero terminos posuerit, nusquam inueni. Pomerij autē ethymologia traditur à Liuio sic. Pomeriū, uerbi uim solū intuentes, post meniū interpretātur esse. Est aūt magis circa murū locus quē in cōdendis urbibus quondā Hetrusci, qua murū ducturi erant, certis circa terminis inaugurato cōsecrabant: ut neq; interiore parte ædificia menibus continuarētur, & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quòd neque habitari, neque arari fas erat: nō magis quòd post murū esset, quàm quòd murus post id, pomeriū Romani appellarunt. Et in urbis incremento semper quantū menia processura erant, tantū termini hi cōsecrati proferebantur. Hactenus Liuius, cui Vopis. uidetur aduersari. Ait. n. Aurelianū adhibito. S.C. muros urbis dilatauisse, neque tunc quicquam addidisse pomerio, sed postea: cum non liceret nisi ei, qui agri barbarici aliqua parte remp. locupletauisset, pomerium propagare. Verum dicimus Liuium loqui secundum longitudinem. Nam, quoad murorum ampliatorem circunferētiam, necessario auctis menibus pomerium profertur. Vopis. uero etiā secundū latitudinē. Quæ more prisco non augebatur nisi ab eo, qui imperium propagasset. Sed terminos pomerij, non nisi Augurum iussu poni, mutari, aut restitui potuisse, innuit hic titulus.

COLLEGIVM
AVGVRVM AVCTORE
IMP. CAESARE. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. F.
DIVI. NERVAE. NEPOTE
TRAIANO. HADRIANO
AVG. PONT. MAX. TRIB.
POT. V. COSS. III. PROCOS.
TERMINOS POMERII
RESTITVENDOS. CVRAVIT

Pomerio aūt, ut testatur Var. auspicia urbana finiebātur. Hinc Sex. Pompeius dicit, Posimurum esse pontificale pomerium, ubi pontifices auspicabantur: dictum quasi Pomurum idest proximū muro. At de huius, & urbis ambitu tam uaria est opinio, ut nemo possit singulis quibusque tēporibus proprios fines cognoscere. Hinc Diony. ait. Si quis uelit Romæ magnitudinē exquirere nullum habebit signum certū quo cognoscatur quousq; sit hæc urbs progressa, aut unde esse non amplius urbs incipiat. Descendit, inquit Aristides, hæc usque ad mare, ubi commune emporium, communisque omnium, quæ terra proueniunt, dispensatio. Quacunq; in parte eius urbis constiterit quis, nihil prohibet quo minus sit pariter & in medio: Et mox. Quidquid nūc Italiæ restat completum iri uniuersa mihi uidetur, unaq; futura urbs perpetua in Ionium mare protensa.

De portis generatim. Cap. VI.

QVemadmodum ambitus urbis uarios terminos est consecutus, eodem modo & portæ. Quarū nonnullæ in pomerij amplificatione in media urbe remanentes & usum, & nomen amisere. Multæ tamen translatæ pristinum retinuerūt. Multæ ēt interpositæ nouū adeptæ sunt. Plin. autē ætate sua XXIIII eas fuisse prodidit. Eius uerba sunt hæc. Menia eius collegere ambitu imperatoribus Censoribusque Vespasianis, anno conditæ DCCCXXVIII, Pas. XIII. M.CC. Complexa montes

septem. Ipsa diuiditur in regiones XIIII. Compita Larum CCLXV. eiusdem spatij mensura currente à milliario in capite Romani foristatuto ad singulas portas. Quæ sunt hodie numero XXIIII. ita ut XII portæ semel numerentur, prætereantùrque ex ueteribus VII. quæ esse desierunt. Efficit passuũ per directũ XXX. M.DCCLXV. Ad extrema uero tectorum cũ castris Prætorijs ab eodem milliario per uicos omnium uiarũ mensura colligit paulo amplius LXX.M.P. Quod si quis altitudinem tectorũ addat, dignam profectò æstimationẽ concipiat, fateatùrque nullius urbis magnitudinem in toto orbe potuisse ei comparari. Hæc Plin. Cuius uerba, quoniam dificilia sunt, singulatim explicabimus. Quòd ambitus urbis M.P.XIII.CC. complecteretur, declaratum est. Quòd eiusdem mõtes sint septẽ, ostendit Var. qui Romam septimontiũ esse dicit, & Virg. hoc carmine,

Septimque una sibi muro circundedit arces.

Infinitáque alia huius rei sunt exempla. In regiones autem XIIII fuisse diuisam indicat inscriptio sequens, quæ adhuc in Capitolio extat.

IMP. CAESARI. DIVI
TRAIANI. PARTICI. FIL.
DIVI NERVAE. NEPOTI
TRAIANO HADRIANO
AVG. PONTIF. MAXIMO
TRIBVNIC. POTEST. XX
IMP. II. COS. III. P. P
MAGISTRI VICORVM VRBIS
REGIONVM, XIIII

Compita dicta uolunt, ubi uiæ competunt. Larum addit: quia in compitis anniuersaria sacra fiebant: hinc Ouidius inquit.

Compita grata lari cõpita grata cani.

Ipsis attributus erat dies Compitaliorum appellatus: qui quotannis concipiebatur auctore Var. Mensura currente. Hic Plin. milliariũ aureũ intelligit, de quo suo loco dicemus. Vt autẽ intelligamus, quod ait esse hodie XXIIII portas, necesse est omnia nomina portarum, apud uarios auctores reperta, recensere. Quæ sunt hæc,

Carmentalis, quæ & scelerata	Cœlimontana	Ratumena
Romana	Gabiusa	Saginalis
Pandana	Ferentina	Labicana
Ianualis	Capena	Raudusculа
Flumentana	Trigemina	Lauernalis
Collatina	Naualis	Salutaris
Collina, quæ & Quirinalis, agonensisq;	Aurelia	Piacularis
Viminalis, quæ & Figulnensis	Fontinalis	Catularia
Querquetulana	Triumphalis	Munutia
Esquilina	Romanula	Mugiona
Neuia	Mutionis	Stercoraria

Ex dicta autem portarũ summa si septem, quæ Plin. temporibus esse desierãt (Quarum quatuor sunt urbis Romuleæ, & duæ Palatij) insuperq; & stercorariã Cliui Capitolini, ac Triumphalem extra urbem sitam, subduxeris: reliquæ erunt XXIIII. Vellem autẽ eos, qui XXXVII substituere, illarũ apposuissẽt nomina. Ratio.n.illa, quòd in antiquis exemplaribus ita scriptũ sit, satis friuola uidetur. Nam in numerorũ scriptura facilis est librariorũ lapsus. Neq; uero difficile erit & XXXVII, & XII. quas semel esse numerandas dicit Plin. inuenire, si quis ad nostrã portarũ summã addiderit: Veientanã, Tiburtinã, Prænestinam, Valeriã, Ardeatinã, Flaminiã, Salariam, Numentanam, Appiam, Ostiensem, Portuensem, & quasdam alias, à Nouis scriptoribus traditas. Sed ista omnia uiarũ uocabula sunt: portarũ.n. nusquam apud idoneos auctores esse legi: licet & Procopius, improprie tamen, Collatinam, Pincianæ: Collinam, Salariæ: Esquilinam, Prænestinæ: Aureliam, Pancratianæ: & Ammianus Trigeminã, Ostiensis nomine appellarint. Romanulã autẽ, ac Mutionem Palatij fuisse portas asserit Var. his uerbis. Laurentalia ab Acca Larentia: huius sacrificiũ fit in Velabro, qua in Nouam uiam exitur, ut aiunt quidam, ad sepulcrum Accæ, qui locus extra urbem antiquam fuit, nõ longe à porta

Romanula. Et alibi sic inquit. Intra muros uideo portas dici, in Palatio Mucionis, à mugitu, quòd ea pecus in Bucinatum antiquum oppidum exigebant. Alteram Romanulam, quæ dicta est à Roma, quæ habet gradus in Naualia ad Volupiæ Sacellũ. Labicanæ autem portæ meminit Plin. Ferentinæ Plut. Cæterarũ uero Sex. Pom. Etymologia autem quatuor portarum urbis Romuli posita est. Quindecim uero, quæ nunc extare dicuntur, cum Triumphali extra pomeriũ sita, mox ordine satis perspicuo tradetur. illarum autem, quorũ locus ignoratur, etymologiam hic ponere, superuacaneum esse arbitramur. Animaduertendũ tamen apud prædictum auctorẽ sanqualis pro Saginalis: & Anci pro Sangi legi: idque ex alio loco coniicimus, ubi sic inquit. Propter uiã fit sacrificium, quod est proficiscenai gratia Herculi, aut Sango, qui s. idẽ est deus. Alij profecturi uiã Herculi, aut Iano sacrificabant. Est & Ianus, secundum aliquos, Sabina lingua Sangus: de quo Plin. ait, Lanam cum colo, & fuso Tanequilis, quæ eadem Caia Cæcilia uocata est, in templo Sangi durasse prodente se auctore M. Var. Sed ad reliqua Plin. uerba reuertamur. Efficit, inquit, passuũ per directũ XXX. M. D CCLXV. intellige urbis, suburbiique diametrum: Quem si ulterius ad omniũ tectorum extrema produxeris, castráque Prætoria eris amplexatus, eiusdem diametri longitudo erit, M. P. LXX. Vteruis autem horum diametrorũ numerus ternarium multiplicet, suum quisque ambitum efficiet.

De situ urbis. Cap. VII.

QVoniam ualles, locáque depressa, propter amplissimos fornices superædificatos, ita montibus æquata sunt: ut nonnullorũ montiũ discrimen uix agnosci possit, pauca quædam erunt percurrenda, quò ipsorum diuisio facile percipiatur. Viminalis igitur (ut ab eo cuius fines indiscreti maxime sunt initium faciamus) uico Patricio, deinceps uia, quæ secus Diocletiani thermas ad portam Querquetulanam tendit, ab Esquilijs diuiditur: à Quirinali uero plana Suburra, & ualle Quirinali, ac uia quæ ab eadem ualle ad portã Viminalem recta progreditur. Quirinalis uero à latere læuo pila Tiburtina, & sequenti ualle à colle Hortulorum separatur. Aliqui tamen uolunt (quorũ opinio est probabilior) uiam ad portam Collatinam ducentem, esse utriusq; collis terminũ. Esquilias autẽ uia Labicana à Cœlio: Cœlium uero à Cœliolo uallis, quam perfluit Riuus, qui nunc Appij dicitur: ambos denique ab Auentino, uia Appia disterminat. Mons Ianiculus non ea tantum parte, quæ nunc mœnibus inclusa ẽ, continetur: nam ad ædem. S. spiritus, atque ad uallem, qua laterum Fornaces hodie sunt, usque pertinet. Ab ea postmodum ualle montes Vaticani ad pontem Miluium usque protenduntur: inter quos, & Tiberim iacens campus montium nomine Vaticanus appellatur. Reliquorũ montium discrimina sequenti figura notiora sunt, quàm expositione egeant. Si quis autem eorundem mõtium, & conuallium, totiusue ambitus urbis longitudinem, ac latitudinem scire desyderat, ex eadem figura deprehendet: dummodo non ignoret. st. stadium. p. passum in ea significare: & mensurã, quæ eidem subiecta est, octo stadiorum spatium referre: singuláque stadia pas. CXXV. pas. pedes. V. pes digitos. XVI. siue uncias. XII. continere. Itaq; iuxta hanc rationem deprehendet, totum ambitũ, qui nunc mœnibus septus est, pas. XII. M. & quingentos fermè amplecti.

Sed licet situm urbis dimensi fuerimus mensura pedis antiqui, quam in marmore incisam aliquot in locis inuenimus, tamen quia deinde in æde XII Apostolorum uidimus in suprema parte columnæ insculptum. ποδῶν. θ. hoc est pedum nouem, cuius columnæ longitudo in nouem partes diuisa cum efficiat mensuram parum ampliorem ea nostra, quam diximus, ueremur ne huius uarietatis causa fuerit, quòd temporis uetustate marmora detrita sint, uel ne in diuersis artibus, uel temporibus, mensura uariarit: igitur utriusq; exemplum hic posuimus.

P. collina.
Via Salaria
SEPTENTRIO
P. collatina.
ob Lune.
Conditorum.
Solis.
COLLIS HORTVLORV
Nau. Domitiani.
Vallis Martis.
V. Flaminia.
s. Marcelli.
s. Augusti.
Aqua Virgo
CAMPVS MARTIVS
VATICANVS.
Pr. Quintia.
Neptuni
Triumphalis
VATICANVS
OCCASVS.

ORTVS
Viuarium.
P. Querquetulana
P. Esquilina.
Aq. Martia
B. Caij. et Lucij.
P. Naeuia.
Campus Esquilinus.
Puticulae. Horti Maec.
A. Gordiani.
Agger Tarquinij
Th. Diocletiani.
ESQVILIAE.
Turris Maec.
Via Tiburtina
Via Labicana
ESQVILIAE
COELIVS
Pa. Diocletiani
Fl. Sabini
D. Aquilij.
VIMINALIS.
D. Pompei.
ESQVILIAE.
Th. Titi. Pa. Titi
CARINAE
Vallis Quirinalis.
Suburra Plana.
Suburra.
V. Sceleratus.
Telluris.
F. Caes.
Pacis.
F. Traiani.
CAPITOL.
PALATIVM
D. Tiberij
Castra Peregrina.
D. Centimali
COELIVS
Castra Albana
Via Gabina
Piscina. Pub.
Isidis.
Th. Antonianae.
Naumachia.
Th. Decij
Diana.
AVENTINVS.
Th. Variana
Armilustrium
Herculis.
Bona Dea.
Th. Agrippae
Por. Octauij.
C. Flaminij.
Cn. Pompei.
T. Pompei.
Iani.
Asylus.
F. Boarium.
C. Max.
Pudicitiae
Vestae
IANICVLVM.
Aurelius
Pr. Mutia.
Via Aurelia
Aq. Alsietina
Th. Seueri
Naualia
S. Numae
IANICVLVM Regia Iani
P. Naualis.
Salinae.
Lignarij.
Horrea
Emporium.
Vitrarij.
Figuli.
C. Intimus.
Veneris Myrteae.
Testaceus
P. Trigemina
MERIDIES.

De Portis nunc extantibus: ac primo de Flumentana. Cap. VIII.

Vario urbis ambitu ostenso, atque antiquarum portarum nominibus generatim connumeratis, de portis nunc extantibus, deque earum etymologia locus postulat ut loquamur. Porta Flumentana, sic appellata, ut Sex. Pom. placet, quòd Tiberis ea fluxisse affirmarent: non eo loco erat, quo nunc est porta, quæ Populi dicitur: alioquin Campus Martius intra pomerium fuisset inclusus: quod nemo mediocriter eruditus asserere audebit. Erat igitur ad Tiberis ripam, e regione murorũ quos Ancus rex in Ianiculo extruxerat. Quod innuit titulus ille, de ampliatione pomerij à Claudio, superius adductus, & Liuius his uerbis. Tiberis inf. stiore, quàm priore, impetu illatus urbi, duos pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, euertit. Ad hanc portam lucum Petilinũ fuisse, Liuius sic testatur. Ita prædicta die in Petilinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non est, concilium populi indictum.

Post Flumentanam proximo loco est Collatina, cui à Collatia oppido, in quod aliarum ciuitatũ opes fuere collatæ nomen inditum esse, scribit Sex. Pom. de ea Liuius. Collatia, & quidquid circa illam agri erat, Sabinis ademptum. Seruat quoque ætas nostra morem appellandi in Collatia quidquid e regione eius portæ habet ager Romanus. Qui uero extra antiquam urbem Flumentanam, & hanc positam esse aiunt, menia, in quibus nunc est, a Belisario condita fuisse putant. Nos uero in ea sententia non sumus: sed ab eo fuisse instaurata, quæ multo tempore antea posita erant: menibùsque à Collina porta ampliatis, Collatinam eisdem additam, uel certe ex antiquo pomerio cum Flumentana eò, ubi nunc est, translatam, Pincianámque, sicuti nunc, cœpisse appellari, à proximo Pincij senatoris palatio. Aliter enim quomodo Procopius, qui tempore eiusdem Belisarij bello Gotthico interfuit, Pincianam nominauisset, ni prius menia fuissent aucta: portáque ab eodem palatio prope extante nomen obtinuisset: aut quo modo Sex. Pom. qui ante Belisarium uixit, etymologiam tradere potuisset eius portæ, quæ secundum istorum opinionem, nondum erat.

Quirinalis tertia à Flumentana eo nomine dicta est, quòd ea in collem Quirinalem iretur, siue quòd proxime esset Quirini sacellum, ut refert Sex. Pom. Eadem Agonalis est dicta, eodem auctore: sic.n. inquit. Agonia, sacrificia, quæ fiebant in monte: hinc Romæ mons Quirinalis Agonis, & Collina porta Agonensis. Quam eo nomine appellatam esse dicit, quòd inũdato circo Flaminio agonales ludi qui in eo celebrabantur, extra ipsam portarentur: ludòsq; ipsos ideo agonales esse dictos, quia locus in quo initio facti sunt, fuerit sine angulo. Constat igitur, hanc portam apud priscos, hæc duo nomina obtinuisse. Ex quirinali autem in Collinam à collium uarietate nomen mutauisse uult Varro. Nunc porta Salaria dicitur, à uia: sic dicta, quòd ea Sabini sal deferebant. Sed quòd hæc priscis temporibus uia Salaria diceretur, ex eo constat: quòd nulla alia est rectior euntibus in Sabinos: nam uia Numentana in eam incidit. Huius etiam rei testis est titulus incisus in altero latere pontis Narsetis, in eadem uia, qui eum pontem uiæ Salariæ esse testatur. Et Cor. Tac. ingressum militum Vitelij imp. in urbem describens aperte ostendit, Collinam portam esse initiũ uiæ Salariæ: sic.n. ait. Tertiũ agmen per Salariam Collinæ portæ appropinquabat. Per hanc portã memorant Gallos Senones urbem ingressos, eàmque populatos esse.

Viminalis Quirinali succedit, eiusdem nominis cum mõte, in quo extat: ab eòq; denominata est. Regũ autem tempore in aggere Tarquinij fuisse ait Strabo, his uerbis. In aggere autẽ medio tertia est porta eiusdem nominis cum colle Viminali. Tertiam autem dicit, quia Flumentana, & Collina ipsam in ordine præcederet: Collatina enim tunc non erat: quæ postea in urbis amplificatione fuit interposita. Viminali portæ nunc. S. Agnetis nomen est.

Quintam, quæ nunc clausa est, licet nostræ ætatis pleriq; omnes Interaggerem uocarint, tamen eius nominis nullam probabilem rationem ostẽdisse uidentur. Nec enim ab aggere Tarquinij quàm lõgis-

sine ab ea posito, hoc nomen obtinuisse credendum est. Nam in angustiori ambitu urbis in medio eius aggeris sita erat Viminalis, ut modo dictum est. Quare hanc illam esse portam crediderim, quã Plin. Querquetulanam appellat: cuius uerba hæc sunt. Lucus fageus fuit, portaque Querquetulana: in colle in quem uimina petebantur. Si igitur in Viminali colle erat uiminum sylua, à qua collis est denominatus: & eius latitudo, relicto ambitu Vinarij paulo plus stadijs tribus perficitur (Nã muri prius extendebantur fere recta à porta nunc. S. Agnetis ad hanc ipsam clausam, ut fundamenta ostẽdunt) absurdum est dicere tam breui spatio portam, quæ interaggerem uocaretur, locũ obtinuisse inter Viminalem, & Querquetulanam: quarum alteram Strabo: alteram uero Plin. in eodem Viminali fuisse affirmãt. Alliqui aũt uolunt, Querquetulanam in monte Cœlio stetisse: quoniam Cor. Tac. scribit, montem istum Querquetulanum prius uocitatum: Et Sex. Pom. ait, Nymphas Querquetulanas appellatas præsidentes Querqueto, quod genus syluæ erat intra portam, quæ ab eo dicta sit Querquetulana. Vtcunque hoc habeat, illud affirmare possum: apud scriptorẽ aliquem antiquum nõ inueniri portam, quæ Interaggerem nominaretur.

Subit porta nunc. S. Laurentij, prisco nomine Esquilina dicta. Hanc nonnulli Tiburtinã, non Esquilinã eẽ cõtendũt: aiũntq; Strabonem scribere, in cãpo Exquilinio duas fuisse portas: Tiburtinã, & Esquilinã: Esquilinámq; inter Neuiã portã, & nunc. S. Laurentij positam, tunc fuisse clausam. Sed ego neque Strabonem, neque quenquam priscorum inuenio, portam Tiburtinam nominauisse: Neque uerisimile fit, Strabonẽ Esquilinam portam clausam affirmasse, cũ Cic. qui eadem ætate fuit, Cœlimontanam, Esquilinámque inuicem prope suas, apertásque fuisse ostẽdat. Ciceronis uerba hæc sunt. Cùm ego Cœlimontana porta introisse dixissem, responsione me inimica Esquilina introisse homo promptissimus lacessiuit. Quòd autem Liuius non semel ait, castra inter Esquilinam, Collinámque posita, non est quòd intelligas Ciceroni aduersari: intèrque eas portas, Querquetulanam, Viminalèmque non positas fuisse.

Transeamus ad Neuiam, hodie portam Maiorem appellatam: cui Neuij cuiusdam sylua, quæ in illis fuerat locis, fecit nomen: ut testatur Var. & Sex. Pom. Hanc nonnulli arbitrantur eandem esse cum Labicana. Neuia autem sit, quæ Maior nunc dicitur, mox consyderabimus. Hanc sequitur porta, nũc .S. Ioannis nuncupata, olim uero Cœlimontana: à monte in cuius margine est sita. Quam L. Cornelio, &, Q. Minutio Coss. tactam de cælo narrat Liuius. Asinariam aliqui appellauere: sed nusquam scriptũ inuenire ẽ apud idoneos scriptores, quod ulla porta hoc nomine uocet. Viæ aũt Asinariæ mentionem facit Sex. Pom. Quam inter Ardeatinam, Latinámq; fuisse, sic ostendit. Cato in ea, quã scribit cùm edissertauit Fuluij Nobilioris censuram, significat aquam eo nomine, quæ est supra uiam Ardeatinam inter lapidem secundum, & tertium: qua irrigantur horti infra uiam Ardeatinam, & Asinariam, usq; ad Latinam. Cum igitur Ardeatina esset inter uiam Ostiensem, & Appiã: & post Appiã sequeretur Latina, oportuit inter has Asinariam positam esse. Ex quo patet portam nunc. S. Ioannis, uiámque ab ea inchoantem, nullo modo esse Asinariam. Sed portã esse Cœlimontanam illud etiam est argumento: Quòd mons ipse nullam aliam, præter hanc, habet portam. Verum huius, & quarundam prædictarum ordo ex uerbis Liuij facillime apparebit: ideòq; ea hic apposuimus. Porsenna inquit, primo conatu repulsus, consilijs ab oppugnanda urbe ad obsidendam uersis, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano, ripisque Tiberis castra posuit: nauibus undique accitis, & ad custodiam, ne quid frumenti Romam subuehi sinerent, & ut prædatum milites trans flumen per occasiones alijs, atque alijs locis trancerent. Breuique adeo infestum omnem agrum Romanum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne, in urbem compelleretur, nec quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantũ licentiæ Hetruscis, non metu magis, quàm consilio, concessum. Namque Valerius Cos. intentus in occasionem multos simul, & effusos improuisos adoriẽdi: in paruis rebus negligens ultor, grauem se ad maiora uindicem seruabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis postero die frequentes porta Esquilina, quæ auersissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros

id hostes ratus: quòd in obsidione, & fame seruitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ inditio, multòque plures, ut in spem uniuersæ prædæ, flumen traijciunt. P.Valerius inde T. Herminium cum modicis copijs ad.II. lapidem, Gabina uia, occultum considere iubet. Sp. Largum cum expedita iuuentute ad portam Collinā stare: donec hostis prætereat: inde se obijcere, ne sit ad flumen reditus. Cos. alter T. Lucretius porta Neuia cum aliquot manipulis militum egressus. Ipse Cœlmontana delectas cohortes educit: hique primi apparuere hosti. Hactenus Liuius. Quibus uerbis constare puto, Neuiam inter Esquilinam, & Cœlmontanam locum habuisse. Collinámque, ut etiam supra ostendimus, esse, nunc Salariam dictam. Flumentanæ autem non meminit: quia licet Hetrusci recta per Campum Martium transire potuissent, tamen quia inter urbis menia, abruptósque montes erat iter, ne in aliquod inciderent periculum, & quò propinquiore à nauibus cursu ferretur in pecus, ad eum fere Tiberis locum deuenere, qui medius est inter pontem Miluium, & Anienis ostia. Quare non oportuit ad portam Flumentanam milites locare. De Viminali puto non meminisse, quia alijs portis fuerat satis, & struere insidias, & exponere pecus, ac turmas, præsidiáque emittere. Sed ad reliquas tandem ueniamus.

Post Cœlmontanam autem occurrit in angulo murorum. sub, Cœliolo, porta nunc clausa, per quam ingreditur riuus hodie Appij dictus. Hanc portam Gabiusam (quam tactam de cælo commemorat Liuius) plerique omnes fuisse arbitrantur: sicq; dictam, quòd iter aperiret in Gabios: cuius oppidi iam diu demoliti loco, Gallicanum quod hodie uocant, successit.

Sequitur in Cœliolo Latina, quæ quòd in Latium mitteret, obtinuit nomen: idque immutatum etiā nūc manet. Et quanq̄ mille ab hinc annos hoc uocetur nomine, non tamen apud idoneos auctores de ea est mentio. Verum cum Strabo in uia Latina Ferentium urbem fuisse asserat: crediderim portam hāc eā esse, quā Plin. Ferentinā nominauit. Nā Romulus inquit, expiationibus ciuitates expurgauit, quas adhuc etiam Ferentinam ad portam obseruari tradūt. Sic uero appellatam opinamur: quod iter ea esset, qui ad Ferentinos Hernicorum populos proficiscerentur.

Post Latinam paruo interuallo se se offert Capena: cuius etymologiam ostendit Solinus. Scribit.n. Italum regem ex Sicilia cum Syracusanis ad Ianum uenisse, ac eius consilio, auxilióque ciuitatē iuxta Albam condidisse Capenam nomine, & ab ea postmodum Capenam portam denominatam. Seruero Gram. aliam ponit etymologiam. Nam super eo Virgilij loco. Lucósque capenos: ait. Vnde (hoc ē à capenis lucis) & porta Capena, quæ iuxta Camœnas est nomen accepit. Asconius Pedianus etiam scribit, extra hanc portam lucum, & ædem Camœnarum fuisse. Proptereaq; portā Camœnam à nonnullis olim fuisse appellatam. Hanc in uia Appia esse ostendit Frontinus, Commemorans Appium uiam à porta Capena Capuam usq; muniendam curauisse. Cum autem uia in qua est Septizonium Seueri tendēs ad portam. S.Sebastiani, uia Appia à Spartiano uocetur, Ciceróque in eadem templū Martis, quod fuit extra Capenam, esse dicat, non est q̄ dubitari possit, portam in uia Appia existentem, non esse Capenam. Quam madidam appellauit Iuuenalis: quia inter cœteras portas depresso esset loco. Sunt qui propter aquæductum ante ipsam deriuatum, madidam dictam uelint. At Cicero priorem opinionem comprobare uidetur, cum ad Q. Fratrem inquit. Romæ, & maxime Appia, ad Martis mira proluuies. Crassipedis ambulatio ablata, horti, tabernæ plurimæ, magna uis aquæ usque ad piscinam publicam. Si quis aquæ ductus Appiæ causa madidam appellatam esse cōtendat, propter illud Mar. Capena grandi qua pluit guta: nō uideo cur idem alias portas non etiam madidas appellet, super quibus aquarum ductus, & tunc erant, & adhuc etiam extant. Neq; desunt, qui à fontiū ubertate Fōtinalis huic portæ nomen ascribant. Sed de Fontinali inferius erit disceptandum. Est aūt capena quæ hodie. S. Sebastiani nūcupat. Restat ultimo loco citra Tiberim, Trigemina: denominata, quòd ea contra Curiatios Trigemini Horatij egressi sint. Nam etsi in castris tunc erant, existimandum tamen est, quòd ex ijs prius Romam redierint, quàm contra eos proficiscerentur. Hanc autem portam prope templum nunc Scholam Græcam nuncupatum, atque ad Auentini radices fuisse, facit ut credamus,

damus,

dā quòd Liuius ait, Aediles extra ipsam in Auētinū porticū strauiße: eodémque in loco Trigeminā fuiße innuit, cùm bello punico secundo incēdiū inter Salinas, & portā Carmētalē describit. Quod incēdium omnia ædificia, quæ erant in uico Iugario sub Capitolio, cōprehendit, Aequimeliúmque, iacēs inter rupē Tarpeiā, & Velabrum: mox extra Carmentalē portā p ripam Tiberis in Fortunæ, ac Matutæ templa debacchatū ē. Nā Salinæ, ut suo loco ostēdemus, in eadē ripa erant, infra tēplū nūc D. Stephano cōsecratū. Huius aūt portæ locū innuit ēt Frōtinus, his uerbis. Ductus aquæ Appiæ hēt longitudinē à capite usq; ad Salinas: qui locus est ad portā Trigeminā. Et alibi. Cacus habuauit locum, ubi Salinæ nomen, & ubi Trigemina porta: & cū dicat, Riuum dictæ aquæ eductum eē in Naumachinā: qui locus parū distat à Tiberi: nō dubiū ē Trigeminā portā fuiße, quo loco demōstratū ē. Recepto aūt Auentino intra pomeriū ad radices eiusdē montis, ubi primū ingrederis planiciē Testacij, translata ē. hūc locū indicare uidet Liuius in bello mac. dicens, Aediles alterā porticū extra portā Trigeminā, inter Lignarios, feciße. Lignarios.n. in eadē planicie habitauiße, infra ostēdemus. Et Plin. scribit, extra hanc portā Po. Ro. statuam posuiße Minutio Angurino, qui ad assem precium farris redegerat: unde uidetur Po. Ro. ad Horrea publica, quæ ibidem fuerant, eam statuiße. Tandem dilatatis tertio urbis menibus eò, ubi nunc est, translata fuit. Quæ Porta. S. Pauli nunc dicitur.

In Ianiculum tandem transeuntes, uideamus de porta, quæ haud procul à Tiberi est, & porta Ripæ nunc uocatur. Hanc pleriq; omnes portuensem, quòd ad portum à Claudio imp. extructum ducat, appellarunt. Sed quod nomen prius obtineret, ignorare uidentur. Nos uero Naualis obtinuiße affirmamus: quoniam de hac Sex. Pom. sic meminit. Naualis porta à uicina Naualium dicta. Quibus cum nulla alia sit propior, Naualem eße nemini dubium eße debet.

Secundam portam Ianiculi, nunc. S. Pancracij, Aureliā dictā uolunt: ab Aurelio uiro consulari, uel ab Aurelio imp. uel à uia Aurelia, quod est uerisimilius: Siquidem supra ostendimus nomina uiarum per abusionē ferè omnibus portis eße attributa. Aliqui uero aiunt uiam ipsam à porta nomen accepiße. Quo autem nomine apud priscos uocaretur, non satis constat. Apud Procopium autē legimus sepulcrū Hadriani extra portā Aureliam iactu lapidis impositum, & ne à Belisario occuparetur, Romanos utrinque deducto muro illud inclusiße, eo modo ut eßet eidē portæ tanq̄ propugnaculum. Quibus uerbis conijcimus, Pancratianā non fuiße Aureliam: hāncq; sub ipso sepulcro in ripa Tiberis sitam. Dubium est autē à quo nomen adepta sit: nam ab Aurelio uiro consulari non potest accepiße, quia huius temporibus eousq; menia non extendebantur, neq; pons fuerat positus, per quem ad ipsam transitus eßet. Igitur uidetur ab Aurelio imp. denominationē accepiße: qui forte eam excitauit, ne per pontem hostibus in campum Martiū eēt transitus: ni mauis Aurelianū eā tunc posuiße, cùm urbis ambitū propagauit. Quanq̄ ab eo, Aurelianæ nomen erat deriuādū. Si aūt uolumus, Pancratianā ab Aurelio Cos. prius Aureliam nuncupatā, dicemus substituto nomine Pancratianæ, priori eā abolito, ab altero dictorū imperatorū, huic apud sepulcrum Hadriani sitæ, Aureliæ nomen inditum eße. At nisi in codice græco bibliothecæ Vaticanæ legißem duobus in locis αὐρηλίαν Hæliā legendam putarem, ab Hælio Hadriano, qui eā extruxerit, uel ea ratione, quàm diximus, uel ad ornatum, aduentue eiusdem sepulcri.

Tertiæ portæ Ianiculi ī ordine oīum ultimæ, Septimianæ fuit nomē, idq; ēt nūc seruat. Quod à Septimio Imp. referūt accepiße: qa Spar. ait, ipsum excitauiße thermas in Ianiculo ad portā sui noīs. Affirmāt insuper ī ipsius portæ frōtispicio Septimij nomē inscriptū, ibiq; Ianū Septimianū septimianāq; arā fuiße, ac prisco noīe fontinalē nūcupatā. i. deabus fontiū sacrā. De hac Sex. Pom. ita meminit. Fōtinalia fontiū sacra: unde & Romæ Fōtinalis porta: et Liuius ita. Aediles alterā porticū ad portā Fōtinalē, ad Martis Arā, qua in cāpos iter eēt, pduxere. Qui aūt uolūt Capenā Fōtinalē eße, exponūt. In cāpos: ubi pugnarūt Trigemini: qui cū ualde ab urbe distarēt, pbabilior ē rō, ut de Vaticāis intelligamus, ex eo q̄ Plin. scribit, Vitelliū. CC. sextertijs cōdidiße patinā, cui faciendæ fornax in cāpis exædificata erat: uidemùsq; in Vaticanis ēt nūc fornaces, multámq; argillā ad fictilia cōficienda aptā: quod eē nō cōstat in Cāpis Trigeminorū. Præterea crebrior ē mētio de Vaticāis. Idē auctor, Praxiteles inquit, Iouē fecit eburneum in Metelli æde, qua Cāpus petit. Cic. Cāpū Vaticanū fieri quasi Martium

Campum. Insuper Liuius primo & tertio ab urbe condita, de Capena: quinto uero de bel. mac. de Fontinali ita loquitur, ut diuersas esse intelligam.

Vrbis portis tandē descriptis, portæ ēt triumphalis, licet extra pomerium eēt, operæ pretiū fuerit locū ostēdere. Pontē igit, cuius pilarū fundamēta infra pontē Hæliū cernuntur: & Portā, cuius uestigia ad intimā Tiberis ripā olim extabat: Viāmq; ad Cæs. obeliscū protensam, triumphali nomine appellatas esse, nōnulli opinātur: Quoniā Iosephus Vespasiani, & Titi triumphū describens, ait ipsos non in Palatio maiori, sed in Isidis tēplo nocte quieuisse, trāsiuisseq; ad Octauianas ambulationes: uotisq; rite celebratis recessisse ad portā, quæ ab eo, quòd per illā semper triumphorū pōpa duceret, nomen acceperit. Quibus uerbis cōstat, Capenā nō eē eādem, quæ Triumphalis. Nam ambulationes Aug. fuere ad Mausoleum. Fit igitur uerisimile hinc per portam, & pontem triumphalem eò profectum esse, ubi nunc est hospitale. S. Spiritus. Suet. cōmemorat quosdam Senatores censuisse Augusti funus porta Triumphali ducendum.

De Menibus urbis. Cap. IX.

Menia urbis nunc extantia nō eē antiqua, sicuti nulli est dubium, ita multis argumentis apparet. Legimus.n. partim Belisariū, partim uero nōnullos Pōtifices ea instaurauisse: unde uariā formā obtinuisse uidentur: sicut & portæ uariam latitudinem. Præterea menia hæc lateritia, illa uero ex saxo fuerant quadrato, ut Liuius significat, & Cassiodorus. Qui scribit Theodoricum regem Ostrogotthorū Romā tunc tenentē. S. P. Q. R. cupienti menia partim à Visogotthis aperta, partim uetustate collapsa instaurare, petentiq; in ipsa instauratione saxa amphitheatri humi iacentia, cōcessisse.

LIBER SECVNDVS.

De Capitolio Cap. Primum.

Voniam superiori libro urbis situm, uariùmque eius ambitum descripsimus, murisque, ac portis sumus complexi: reliquum est ut quid, quòue tempore, à quibus singulis in locis ædificatum sit, indicemus. Incipiamus igitur à Capitolio, cuius uaria nomina ita refert Var. Sunt & nomina tot montibus, quos postea urbs muris comprehendit: è queis Capitoliū: dictū, quòd hic, cū fundamenta foderētur ædis Iouis, caput hominis inuētū dicit. Hic mons antea Tarpeius dictus, à uirgine uestali Tarpeia: quæ ibi à Sabinis necata armis, & sepulta: cuius nominis monimētū relictū: quòd ēt nūc eius rupes, Tarpeiū appellat saxū: hūc antea mōtē Saturnium appellatum prodiderunt. Eam aūt denominationē à Saturno, qui mōtē ipsum incoluit, accepisse, nemini est dubiū: & Virgilius de Ianiculo, & Capitolio loquēs innuit, his uersibus.

Hāc Ianus pater, hāc Saturnus cōdidit urbē:
Ianiculùmque illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Saturniā fuisse ubi antiqua Roma, Ianiculùmque in parte eius, testatur Plin. Et Solinus portā Castelli, quod Herculis comites excitarunt, Saturniam appellatā eē tradit. Hunc aūt montem muris septū fuisse ostēdit Liuius, cōmemorās Tarquinium Priscū bello Sabinorum Capitolium se ædificaturum uouisse: & cū iactis fundamentis obijsset diē, Superbū capta Pometia ex spolijs hostiū absoluisse. Eo aūt pulso Horatius Puluillus consecrationem deinde obijt. Tunc ex saxo quadrato fuisse legimus: uestigiàque hoc idem ostendunt: & nos ex eiusdem Capitolij fundamentis saxa tantæ magnitudinis erui uidimus: ut uere dixerit Plin. Sed tunc Senes aggeris uastum spatium, & substructiones insanas Capitolij mirabantur. Limina Capitolij ænea fuere Cn. & Q. Oguinio Aed. Cur. Tegulas æreas Catulus inaurauit: quas Honorius Pont. ad ædem diui Petri tegendam transtulit, ubi nonnullæ adhuc ēt cernuntur. Capitoliū turres plurimas habuisse innuit Cic. in Catilinā: quarū nonnullas de cœlo tactas fuisse cōmemorat. Per Mariana bella Scipione, & Norbano Coss. igni direptum est: refecit Sylla: dedicauit Catulus: cuius nomen (ut prodidit Plut.) inter tanta Cæsarum opera usq; ad Vitellium mansit: quinimmo in eo loco, ubi hodie est pub. Salis receptaculum, adhunc manet. Nam legimus.

Q. LVTATIVM. Q. F. Q. CATVLVM COSS. SVBSTRVCTIONEM ET TABVLARIVM DE SVO FACIENDVM COERAVISSE.

Arsit itē Vitelliāo bello, ut scribit Cor. Tac. Quod instaurauisse Vespasianũ, asserit Suet. his uerbis. Restitutionē aũt Capitolij aggressus ruderibus purgandis manus primus admouit, ac suo collo quædam extulit. Tertio cũ in Vespasiani morte igni consumptum esset, restitutionis curā Domitianus suscepit, ut idē auctor sic testatur: Plurima, & amplissima opera absumpta restituit, in queis & Capitoliũ, quod rursus arserat: sed omnia sub titulo tantum suo, ac sine ulla pristini auctoris memoria. Cuius instaurationis impensa. X I I. M. talentorum excesisse dicitur.

De Templis, Iouis Feretrij, Iouis Custodis, Veiouis, & de Curia Calabra, Senaculo, atq; Asylo. Cap. I I.

IOuis Feretrij Templũ, primũ omniũ Romæ consecratũ, bello Cenninensiũ Romulus uouit, uotiq; reus in uertice Capitolini collis, ut inquit Diony. extruxit, eo in loco (ut pleriq; oēs consentiũt) ubi nunc est Aracæli. Feretrij aũt cognomen obtinuit, quòd cũ Acronē ducē interfecisset, ut uotũ suũ maxime Ioui gratũ, ciuibùsque suis iocundũ efficeret, spolia ipsius ducis, fabricato ad id ferculo, gerens in Capitoliũ ad quercũ pastoribus sacrā, in trophæi formā fictā, hostis arma deposuerit, designās simul cũ dono templo Iouis fines, cognomènque addens, Ioui Feretrio, à feriēdo hoste, ut uotis petierat: auc. Plut. Sex. uero Pom. quòd pacē ferre putaret, cũ ex eius templo sumerent sceptrum per quòd iurarent, & lapidē Silicē, quo fœdus ferirent, Feretriũ denominatũ scribit. Hoc tēplũ cũ uetustate, & incuria detectũ prolaberetur, admonitu Pom. Attici (ut in eius uita testatur Cor. Nepos) reficiendũ Cæs. curauit. ampliatũ aũt esse prius ab Anco rege cōmemorat Liuius. Huius uestigia, ubi maiora denũ, ubi uero minora quinion pedũ ætate sua adhuc extitisse, asserit Diony. Templũ Iouis Custodis Domitianus adeptus imperiũ excitauit, sèque in sinu ipsius Iouis sacrauit. Id aũt ubi nunc sunt Salinæ: & ubi hodie ē carcer Capitolinus appellatus, Iani tēplũ fuisse, quidā opinantur: quorũ sententiæ aduersatur, quòd fundamenta ex saxo quadrato, & fornices in eisdem Salinis, ac uestigia porticus foro superstantia, locum publicũ ex ijs, quæ mox dicemus, fuisse ostendunt. Nam & de Iano Capitolino apud antiquos scriptores nusq̃ legimus. Crediderim igitur hoc in loco sitā fuisse Curiā Calabram, quam culmis Romulus texerat: in quam uocabatur. S. P. Q. à rege Sacrificulo, ut ludorum, sacrificiorùmque pernosceret diem: in ea .n. ratio sacrorũ tantũ gerebatur. ut scribit Sex. Pom. De hac aũt Curia meminit Var. cùm inquit. Primi dies mensium nominati Calendæ ab eo, quòd his diebus caleni eius mensis Nonæ à pontificibus quintanæ, an septimanæ sint futuræ in Capitolio, in curia Calabra. Prope hanc aũt fuisse Romuli Casam idem Var. est auctor. Eā humilē fuisse, ostendit Vitruuius, his uerbis. Item in Capitolio commonefacere potest, & significare mores uetustatis Romuli Casa in arce sacrorum stramētis tecta. Ad eandem aũt, uel ubi illa fuerat, Senaculũ stetisse innuit Liuius, cũ ait Censores porticum ab æde Saturni in Capitoliũ ad Senaculum, ac super id Curiā strauisse. Veiouis Aedem in area nunc Capitolina locum obtinuisse, hæc uerba Gelli docent. Est autem ēt ædes Veiouis Romæ inter Arcem, & Capitolium. Mox subdit. Cum Iouem igitur, & Diiouem à iuuando nominassent: eum quoq; contra Deum, qui non iuuandi, sed uim nocendi haberet (nam deos quosdā ut prodessent, celebrabant: quosdam ne obessent, placabant) Veiouem appellauerunt dempta, atque detracta iuuandi facultate. Eius simulacrum, quod est in æde, de qua supra dixi, sagittas tenet, quæ sunt uidelicet paratæ ad nocendum. Quapropter eum Deum plerìque Apollinem esse dixerunt. Immolatùrque illi ritu humano capra: eiùsque animalis figmentũ iuxta simulacrũ stat. Asylũ templũ in dicta area fuisse, significat Diony. sic .n. inquit. Lucũ umbrosum mediũ Capitoliique, & Arcis, quod uocat intermontiũ duorũ quercetorũ, templũ Romulus cōstituit: de eodē Strabo. Romulus Asylum aperiens inter collē, & Capitoliũ, huc perfugiētes ciuitate donatos designat: & Liuius. Locũ, qui nũc septus densis sentibus inter duos lucos, Asylũ appellat. Ex eo finitimus populus, oīs turba, sine discrimine

& seruus, & liber, auida nouarũ rerum perfugit. Et hunc locum Ouid. attigit, his uersibus.

Romulus ut saxo lucum circundedit alto,
Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.

Ex eo.n. nemo extrahebatur. Varios aũt terminos habuiße testatur Strabo, his uerbis. Templum & nũc, & olim Asylum erat, cuius libertatis termini sunt mutati: Alexander ad stadiũ extendit: Mitridati uero dimissa ab angulo Cerami sagitta uisum ẽ paululũ ipsum stadiũ transcẽdere: Antonius huic proxime accesßit, & cũ eo termino urbis partẽ comprehendit: Postea Cæs. Aug. cum id damnosum existimaret, & nihil aliud eße, quàm multis malefaciendi causam exhibere, irritũ fecit. Suet. de Tiberio loquens. Aboleuit, inquit, & uim, morèmque Asylorũ, quæ usq̃ erãt. Primi aũt omniũ Herculis nepotes timentes insidias illorũ, quos auus, prius q̃ è terris migraret, afflixerat, Asylum instituiße dicuntur, hinc Statius.

Asylum herculeos fama est fundaße nepotes.

Et quia nonnulli ex quibusdam Ouidij carminibus sub rupe Tapeia Asylum stetiße uolũt, quid de hac opinione sentiam, ubi de basilica Sempronij erit sermo, dicetur.

De Cliuo, Varijsq; aditibus Capitolij: Domo Milonis: porta Stercoraria, ac de templis Iouis Tonantis, & Fortunæ. Cap. III.

Cliuus aũt, per quem in Capitolium fuerat ascensus, qua parte steterit, inter nostri tẽporis doctiores magnum est certamen. Suet. tamen in ea, quæ uergit in Velabrũ fuiße, significare uidetur: ita narrans. Gallici triumphi die Velabrum præteruehens penè curru excußus est axe defracto, ascenditque Capitolium ad lumina. XL. elephantis dextra, atq; sinistra lychnucos gestantibus. Et Ouidius locum attigit, his carminibus.

Inde uelut nunc est, per quem descenditis, inquit,
Arduus in ualles, & fora cliuus erat.

Ser. tamen dum ait Saturni templum fuiße ante cliuum Capitolinum, ubi ædes Concordiæ, innuit hunc cliuum fuiße forum Romanum uersus, ubi erat utraq; ædes: Huic sententiæ conueniunt Cic. uerba sexta actione in Verrem, quæ sunt hæc. Tamen cùm de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Nam carcerem sub Capitolio in capite fori fuiße, infra ostendemus. Arcus etiam Septimij imp. inibi positus, facit, ut credam aditum in hunc collem e regione ipsius quãdoque stetiße: præsertim q, paucis ab hinc diebus detecta fuit uia, silicibus strata, ab area Capitolina ad eundem arcum protensam: tamen cum latitudo eius sit pedum septem tantum, non arbitramur eum eße cliuũ celebrem, de quo meminit Suet. quando Capitolinum montem plures aditus habuiße affirmat Cor. Tac. quorum hic, qui ad arcũ Septimi pertinet, est unus: Alium uero à Concordiæ ad Monetæ templũ fuiße, Ouid. testatur, his uersibus.

Candida te niueo posuit lux proxima templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus.

Tertius in urbẽ planã (planã dico urbẽ quæ hodie habitat) ut ẽt nũc, descensum præbuit: ibi.n. nostra ætate detecta fuit porta marmorea: Quartus est de quo nunc agimus. M. aũt Aemilio Cos. hunc Cliuum, silicibus sternendum Censores curauiße, memoriæ prodidit Liuius, & Cic. Milonẽ in eodẽ Domũ scutis refertã habuiße, testatur: hæreditariã, an conductam, dubium est: quia superius dixerat: nullũ angiportũ eße, in quo Miloni non eßet conducta domus. In eodẽ cliuo fuit porta Stercoraria nuncupata: de qua Sex. Pom. sic loquitur. Stercus ex Aede Vestæ: XVII. Cal. Iulias defertur in angiportũ mediũ ferè cliui Capitolini, qui locus clauditur porta Stercoraria. Idẽ scribit Saturnios eos dictos, qui castrum in uno cliuo Capitolino incolebant, ubi Ara dicata ei deo fuerat ante bellum Troianum. Iouis autem Tonantis Aedes apud Cliuum, ubi hoc tempore noxij puniuntur, posuit Augustus: quòd liberatus eßet periculo, cum expeditione cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur perstrinxißet, seruùmque præcedẽtem exanimaßet. Cùm dedicatam hanc ædem aßidue frequentaret, somniauit queri Capitolinum Iouem

cultores sibi abduci, seq; respõdisse, Tonantem pro ianitore ei appositum: ideoq; mox tintinabulis fastigium ædis redimiuit, quod ea ferè ianuis dependebant, auctor est Suet. Refert Plin. Iouis Statuem exemplar æris Deliaci, quo Polycletus est usus, in hac æde fuisse: & ante ipsam Castoris, & Pollucis opus Hygiæ. Quibus uero lapidibus ea ædes extructa esset, alibi sic indicat. Inter hos primum (ut arbitror) marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facile dixerim sectos, an solidis glebis positos: sicut est hodie Iouis Tonantis ædes in Capitolio. Prope hanc ædem fuit & Fortunæ, ut testantur carmina, que in eius templo Prænestæ quidam se legisse affirmant: quorum principium hoc.

TV QVAE TARPEIO COLERIS VICINA TONANTI
VOTORVM VINDEX SEMPER FORTVNA MEORVM

De rupe Tarpeia: Templis, Saturni, Iouis Opt. Max. Iunonis, Mineruæ, Iuuentutis, & Fidei. Cap. IIII.

Reliqua pars montis, post Cliuũ, Rupes Tarpeia est dicta: ex qua damnati præcipitabãtur. Hinc Cic. ad Atticum. Quis enim audeat uiolare (Brutum scilicet) proposita cruce, uel saxo. Et Plin. ait, Metellum ad Tarpeium raptum, ut præcipitaretur. Gellius autem scribit, eodem mortis genere etiam eum damnari solitum, qui falsum testimonium dixisse, conuictus esset. Diony. uero, Rupem hanc foro superstetisse, dicit. Duci, inquit, eũ iussit in superstantem foro collem: est enim is collis rupes uasta, unde mos est eis deijcere aduersarios. Cui opinioni ne refragari uideamur, dicemus totum montem, & arcis, & Tarpeiæ rupis nomine, appellari. Saturni Aedes infra hanc rupem fieterat: ubi paucis ab hinc annis fuerat sacellum cum turri S. Saluatoris cognomento in Aerario, siue in Statera: incumbens hospitali. S. Mariæ in porticu nuncupatæ. Fuerit ne ea condita à comitibus Herculis, de qua Solinus meminit: an à T. Tatio, de qua Varro: an à Tullo rege, de qua Macrobius, incertum est: quam uero Luctatium posuisse scribit Critolaus, eam esse non arbitramur. In hac autem æde fuit Aerarium, omnium primum institutum, & trutina, eiusq; uestigia extitisse suo tempore testatur idem Var. Propterea non ab re nostri in Statera cognominarunt. Volunt autem Publicolam omnium primum ædem Saturni ærarium declarauisse. Et quamuis Saturni, & Opis ædem in uico Iugario fuisse, dicat Sex. Rufus, hanc tamen ipsam opinor eum intelligere: nam etsi in Capitolio erat, ipsi uico tamen subiacenti incumbebat. Diony. Saturno Aram attribuit, secundum uiam qua ex foro in Capitolium ascensus erat, sitam. Iouis Opt. Max. templum, siue Iouis Capitolini, uouit Tarquinius Priscus. Superbus deinde librarum argenti. XL. M. in fundamentis impendit. Verum cum ad tectum ferè opus peruenisset consecrationem non obijt, quia tyrannide excidit. Dedicauit hoc Horatius Publicolæ collega, ut sequenti titulo habetur.

M. ORATIVS CONSVL EX LEGE TEMPLVM IOVIS OPTIMI MAXIMI DEDICAVIT ANNO POST REGES EXACTOS A CONSVLIBVS POSTEA AD DICTATORES QVIA MAIVS IMPERIVM ERAT SOLENNE CLAVI FIGENDI TRANSLATVM EST.

De hoc templo Diony. meminit, his uerbis. Extructum est autem super crepidine firmatum alta, octo iugerum in circuitu, ducentorum fermè pedum unumquodq; latus habens (Est autem iugerum duplicatus in longitudinem actus, ut ait Plin. Is est in quo boues aguntur cum aratur uno impetu iusto, hoc est. C X X. pedum) Et quia Diony. ætate, quædam huius templi extabant uestigia, si bdit. Paucum quiddam uariantem inuenire posset aliquis eminentiam altitudine ne quindecim quidem pedibus integris: à parte quidẽ, qua frons meridiẽ spectat, cõprehensum triplici columnarũ, ordine: ab obliquis uero partibus, simplici: in eo tria sunt Sacella æqualia, inter se communia habentia latera: mediũ quidẽ Iouis: ab utraq; parte Iunonis, & Mineruæ: sub una aquila, unaq; uelata tectura. Hinc Ausonius ait. Trina in Tarpeio fulgent consortia templo. ¶ Quod aũt Diony. dicit, Super crepedine alta: hoc ad naturalẽ decorẽ ptinet, Nã ædibus sacris, quorũ deorũ maxime in tutela ciuitas uideretur ẽẽ,

ut Ioui Iunoni, & Mineruæ, in excelsissimo loco, unde menium maxima pars conspiceretur, areæ distribuebantur, auctor Vitruuius. Cur autem Tarquinius hæc numina sub eodem tecto statuerit, ostendit Macr. his uerbis. Sed qui diligentius eruunt ueritatem, Penates esse dixerunt, per quos penitus spiramus: per quos habemus corpus: p quos rōnē animi possidemus. Esse aūt mediū æthera Iouē: Iunonē uero imum aera, cū terra: & Mineruam summū ætheris cacumen. Et argumento utuntur: quòd Tarquinius Demarathi Corinthij filius Samothracijs religionibus mystice imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto, numina memorata coniungit. Iouem autem propter beneficia, Optimum: propter uim, Maximum Po. Ro. nominabat, auctor Cic. Iouem autem Capitolinum eundem esse, qui erat Opt. Max. ex eo conijcimus, quòd ante. hæc epitheta, præponit, Capitoline. Erat huius Dei templū, præter cætera ornamenta, multis statuis exornatum: quarum unam auream. X. pedum dicauisse D. Claudium, scribit Tremellius. Iouis autem Imperatoris Simulacrū in eodem templo statutum fuisse opinamur. Sic enim Cic. inquit. Iouem Imperatorem quanto honori in suo templo fuisse arbitramini. Victoriæ statuam ibidem fuisse testatur Plut. Et Plin. sex pocula Murrhina ex triumpho à Pompeio in urbem aduecta. Libros autem Sibyllinos in dicto templo sub terra, in arca lapidea conditos esse, & à decem hominibus custoditos, prodidit Diony. Polibius uero fœdera cum Carthaginiensibus icta, perscripta in tabulis æneis, ab Aedilibus hic conseruata. Inibi fuit Pallium breue, purpureum, lanestrū, ad quod cum Aurelianus iungeret purpureas suas uestes, cineris specie decoloratæ uidebantur diuini comparatione fulgoris. Hoc munus rex Persarum, ab Indis interioribus sumptū, ipsi Aureliano dedisse perhibetur. Habuit hoc templum fistulas quasdam, quibus aqua reliquis templis, ac sedibus suppeditabatur. ut pro Rabirio testatur Cic. qui contra Rullum, & pro Domo sua docet. S.C. & orationes in eodem templo sæpe habitas. Eò ibant noui Coss. sacrificatum: quia Ioui omne debetur initium. Arsit cū ædibus, & sacellis coniunctis Vitelliano bello, ac Titi Imp. tempore: auc. Plin. Diony. & Cor. Tac. In ea autem parte Capitolij fuit, quæ plateam, nunc Montanariam dictā, despicit: ad radices cuius paucis ab hinc annis fuerat templum S. Saluatoris, ab illo prisco Iouis templo, in Maximis cognominatū. Erat in eo Iouis templo Cella, hoc est pars secretior templi, quam ingredi prophano non licebat. In hac fuere Coronæ aureæ duæ: quarum alteram ex. XX. Philippeis factam: secundū Gallos Pamphili legati, in Curiam tulerant: Alteram Carthaginiensium missi gratulatum ob uictoriam partam aduersus Samnites. Inter hanc, & Mineruæ Cellam, Iouis imperatoris Signum collocatum fuisse, ait Sex. Pom. à T. Quintio Præneste aduectum: & ante Mineruæ Deos Noxios: eius uerba apposui. Dij Noxij appellantur tria signa in Capitolio ante Cellam Mineruæ genibus nixa, ueluti præsidētia parientium nixibus: quæ signa, sunt qui memoriæ prodiderint Antiocho rege superato, M. Attilium subtracta Po. Ro. deportasse, atq; ubi sunt, posuisse. In huiusce Deæ Delubro fuit Tabula, in qua raptum Proserpinæ Nicomachus pinxit. In Iunonis Cella Canem ex ære suum uulnus lambentem se uidisse asserit Plin. Iunonis autem sacellum fuisse à sinistra sacelli Iouis: Mineruæ uero à dextra ostēdit Liuius, his uerbis. Lex uetusta est priscis literis, uerbisq; scripta, ut qui Prætor Max. sit, clauum pangat. Fixus fuit dextero latere Iouis Opt. Max. qua Mineruæ est templum. Eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eòq; Mineruæ dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum est. Iuuentutis Aediculam prope Mineruæ Delubrum stetisse, scribit Plin. idèmquæ libro trigesimo tertio innuit Concordiæ Templum in Capitolio situm fuisse, cum inquit. Inciditq; in tabula ærea Concordiæ ædem. C IIIL annis post Capitolinam dedicatam. Hāc uouisse Manlium in Gallia quidam memoriæ prodiderunt. Fidei Templum apud Iouis Capitolini extitisse ostendit Cic. de nat. deo. his uerbis. Qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) maiores nostri esse uoluerūt. Plin. Spectata est, inquit, & in æde Fidei in Capitolio imago senis cum lyra puerum docentis.

De Arce: Templo Iunonis Monetæ: ac de Domo T. Tatij, M. Manlij: atq; de Saxo Carmentæ. Cap. V.

SAturnius mons in Arce, & Capitolium diuiditur: ut paßim apud historicos, aliósque auctores legimus. Cic. in Cat. Vobis Arcem, & Capitolium. Liuius. Exules, & Serui duce Appio Herdonio nocte Capitolium, & Arcem occupauere. Hæc propemodum octauam mõtis partem occupabat, ut eius indicant fundamenta in ea parte, quæ ad theatrũ Marcelli uergit: ad cuius radices, prope ædiculam D. Andreæ in Vincijs nũcupatam, ante annos. XX. inuenta est porta marmorea, ab eàque gradus ad ipsam arcem ferentes: qua porta crediderim Tarpeiam illam Vestalem hostes introduxiße: nã Tiberim, ad quem aquatũ fuerat profecta, proxime spectat. Iunonis Monetæ Templum fuit in Arce, in ea parte, qua nunc sunt horti Conseruatorum dicti, ut ex uerbis Liuij coniectura aßequi licet, qui sic inquit. Damnatum Manlium de saxo tarpeio dejeciũt: adiectæ mortuo notæ sunt, publica una: quòd cum Domus eius fuißet, ubi nunc Aedes, atque Officina Monetæ, latum ad populum est, ne quis patricius in Arce, aut Capitolio habitaret. Idem alibi ait, Fabio Dorso, & Ser. Sulpitio Coß. Dictatorem creatum L. Furium Camillum, aruncanòque bello inter ipsam dimicationẽ hoc uouiße templum: quod Cal. Iunij dedicatum fuiße aßerit Macr. de quo templo sunt hæc Ouidij carmina.

Arce quoq; in summa Iunonis templa Monetæ
Ex uoto memorant facta Camille tuo.

Moneta à monendo est dicta. Cic. inquit: Moneta à monendo. Nam post cladem illam maximam à Senonibus Callis factam, audita uox ex arce Iunonis fuit, ex quo illa appellata est Moneta. Domus autem Manlij idem Cic. meminit pro domo sua: cuius uerba subieci. M. Manlius, cùm ab ascensu Capitolij Gallorum impetum repulisset, non fuit contentus beneficij sui gloria, regnum appetere est iudicatus: ergo eius domum euersam duobus locis conuestitam uidetis. Ibidem autem fuerat antea Domus T. Tatij, ut scribit Solinus. In eadem arce fuit Simulacrum Veiouis. Plin. Nonne, inquit, Simulacrum Veiouis in arce ex cupreßo durat, à condita urbe quingentesimo quinquagesimo primo anno dicatum. Simulacrum argenteum Anseris, cuius clangore arx ipsa fuerat seruata, memoriæ causa, ibidem fuerat collocatum: de quo Lucretius sic cecinit.

Romulidarum arcis seruator candidus anser. & Propertius.
Anseris & tutum uoce fuiße Iouem.

Et Plin. Est inquit, & Anseri uigil cura Capitolio testata defenso per id tempus canum silentio proditis rebus. Quam ob rem cibaria anserum Censores in primis locant. Saxũ autem Carmentæ, quod Tarpeiæ rupis pars quædam est, despicit Tiberim, eregione ferè pontis Senatorum.

De Templis, & quibusdam alijs ædificijs in Capitolio extructis, quorum Certus locus ignoratur. Cap. VI.

LApidem informem, atque rudem coluere Romani, Terminum appellãtes: cuius templum à Tatio rege dedicatum, tradit Var. Plut. uero à Numa cõditum. Cum autem Tarquinius Superbus uellet Iouis Capitolini templum ædificare, cœpit captare augurijs, qui mons eßet aptißimus, cùmque Tarpeius ex omnibus eßet inuentus, in quo erant diuersorum numinum sacella, actum est, ut exinde ad alia templa numina euocarentur sacrificijs: quò poßet libere, & sine periculo templum Iouis ædificare: cùmque omnes Dij libenter migraßent, Terminus, limitum Deus, abscedere noluit: tunc de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum, quòd Terminus cum Ioue remanens æternum urbi imperium cum religione significaret. Quo loco aũt colebatur super eum foramen patebat in tecto, quòd

n: fas esse putarent Terminum intra tecta consistere. Alij uero dicunt primam partem tecti eius templi patuisse, quia sub dio ei sacrificabatur: & (ut ait Lactantius) publice, quasi custodi finium, Deo: hinc Sex. Pom. Termino, inquit, sacra faciebant, quòd in eius tutela fines agrorũ esse putabant. Terminum qui exarasset, & ipsum, & boues sacros esse Numa statuit. Legimus autem apud D. Augustinũ Martem quoque, & Iuuentam regi Deorum cædere noluisse: quòd imperium Romanum nullum terminum esset habiturum, nec senectam sensurum. Mentis autem, & Veneris Erycinæ ædes in eodem Capitolio fuisse, testatur Liuius, his uerbis. Interea Duumuiri creati sunt. Q. Fabius Maximus, & Attilius Crassus ædibus dedicandis: Menti Attilius: Fabius Veneri Erycinæ: utraq; in Capitolio est, canali uno discretæ. De æde Mentis sunt Ouid. hæc carmina.

Mens quoq; numen habet, Menti delubra uidemus,
Vota metu belli perfide pœne tui.

Alias ædes sacras complures in Capitolio fuisse, Cic. innuit, cum de templo Fidei locutus, sic subdit. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum rerum, quia uis est tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Idem in phil. Opis non semel meminit: ad eámque, rursus ad Att. ait, Scipionem proauum Metelli statuam Censoriam habuisse. Hanc autem ædem uouit Tatius rex, auctor Var. quam Sp. Posthumio Albino, & Q. Martio Philippo Coss. tactam esse de cælo commemorat Liuius. Fortunæ autem Primigeniæ, & Obsequentis ædes in Capitolio condidit Ser. Tullius. Hanc Deam uarijs cognominibus à Romanis nuncupatam legimus. Nam publicam appellabant, cùm reip. faueret. Masculam, cùm omnibus maribus. Muliebrem itidem, quando mulieribus. Virilem, cum iam adultis. Primigeniam, cum primogenitis. Item Fortis Fortunam, quando exinsperato adesset. Equestrem uero, quando maxima cum celeritate ueniret. Obsequentem, cùm ad omnia uota accederet. Paruam, ubi humilẽ ad maximas opes, summósque honores ueheret. Seiam, ubi segetes, cæterósque fructus feliciter ad maturitatem perduceret: Et prosperam eam dicebãt, quæ semper propitia assideret. Malam uero, quæ iugiter aduersaretur. Iouis Sponsoris ædem posuit Tarquinius Superbus: quam Posthumius Nonis Iunijs dedicauit. Veneri Caluæ Fanum in Capitolio Romani constituere in honorem matronarum: quia capta urbe à Gallis deficiẽtibus funibus ex illarum capillis eas fecissent. Alteram ædem ibi Venerem habuisse, ostendit Suet. in Calig. Vestæ ædes in eodẽ colle fuit, ut significat Sex. Pom. de porta Stercoraria locutus. Aram autem Iouis Pistoris in Capitolio sitam fuisse, innuit Ouid. his uersibus.

Nomine, quam precio celebratior arce tonantis.
Discant pistores quid uelit ara Iouis.

Bibliothecãm Maiorum multis columnis exornatam: Porticusq; duas, Metelli alteram, alteram Cõstantini Capitolium habuisse dicitur: Atriũmque publicum, quod tactum esse de Cælo testatur Liuius. Fauissæ, quæ sunt loca cisternis, cellisque similia, ubi reponebantur ea, quæ in templis uetustate erant facta inutilia, fuere in area Capitolij, Gellius & Sex. Pom. auc. Locúmque sacrum in eodem Capitolio fuisse legimus, ex quo sumebatur uerbena, qua coronabantur Feciales, & Paterpatratus fœdera facturi, uel bellum indicturi: & lapidem silicem, quem tenebant per Iouem iuraturi dicentes. Si sciens fallo tum me Die spiter salua urbe, arcéque bonis eijciat, ut ego hunc lapidem. In eodẽ Capitolio S.C. haberi solitum asserit Liuius, his uerbis. Eo facto, auocatam à se concionem tribunus questus, & in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abijt.

De statuis, Imaginibus, & Columnis. Cap. VII.

INter alia multa, uariáque ornamenta, quibus Capitolium erat insignitum, plurimæ in eo statuæ fuerũt. Quas cognoscere nõ erit ab re alienum: siquidem eis cognitis in multorum insignium locorũ

cognitionem multos deuenisse, uidemus. Harum bonam partem, sicuti columnarum, ex deuictis prouinciis in urbem Romani deportarunt: quod & Cic. testatur in lib. de nat. deo. qui sic ait. Etenim fana multa spoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata uidemus à nostris. Ingentem autem numerum fuisse, ex Cor. Tac. uerbis perspicitur, quæ sunt hæc. Sabinus undiq; statuas decora maiorum in aditu obiecit, ne hostes in Capitolium penetrarent. Quæ etsi uera sint, perpaucas tamen uidemus literis mandatas. Quæ apud uarios auctores sunt repertæ, breuiter cõmemorabo. Iouis igitur treis fuisse legimus: quarum unam de cælo tactam esse, quo tempore Pyrrhus in Siciliam traiecit, asserit L. Florus: de reliquis duabus loquitur Plin. his uerbis. Sp. Caruilius fecit Iouem, qui est in Capitolio uictis Samnitibus sacrata lege pugnantibus è pectoralibus eorum, ocreisq;, & galeis: amplitudo tanta est, ut conspiciatur à latiario Ioue: Idem. Locras uero Iouem tonantem ante cuncta laudabilem fecit. Herculis Auerion, & Sempronius Coss. alteram, alteram Fabius Max. uictis Tarentinis statuas dedicauere, quarum Liuius, Plut. & Strabo meminere. Strab. Verba subieci. Aliqua etiam Romani capto per uim oppido, ut spolia, uindicarunt, è quibus Herculis imago sublimis ex ære in Capitolio fixa est, opus Lysippi. Apollo autẽ translatus à Lucullo ex Apollonia Ponti urbe. XXX. cubitorum, CL. talentis factus iacet hodie in ædibus nunc Conseruatorũ confractus. Boni Euentus, Bonæque fortunæ, Praxitelis opera, atq; Nemesis Simulacra Capitolium decorauere: sic & Iani, dextra trecentorum, sinistra sexaginta quinque numerum, ad demonstrandum anni dimensionem, tenens. Fuere insuper in Capitolio Statuæ omnium Regum. Plin. inquit, Nullam annulum habet Romuli in Capitolio Statua, nec, præter Numæ, Seruijque Tullij, alia, ac ne L. quidem Bruti: & alibi, Primas putarẽ has, & Actij Nauij positas ætate Tarquinij Prisci, nisi Regum antecedentium essent in Capitolio. Statuã Scipionis, qui Antiochum deuicit, cum chlamide, ac crepundijs in eodem Capitolio fuisse, pro Rabirio refert Cicero: Syllæ uero pedestrem, & æneam in Philip. Aemilio autem Lepido puero statuam bullatam, ac prætextatã posuit Senatus, quòd hostem in aciem interemisset, ciuìmque seruasset. Tali honore dignus habitus est Metellus, quòd ex æde Vestæ Palladium ab incẽdio liberauisset: sicut & Trebius, qui in ædilitate sua frumentum Po. Ro. assibus præstitit, auc. Plin. Plut. autem commemorat Fabium Max. suam ipsius statuã, equestrem, ex ære, iuxta Herculem statuisse: Brutique illius, qui Tarquinios expulit, à Po. Ro. mediam inter Regum statuas, positam esse. Inibi Africani etiam statuã fuisse ad Atticum scribit Cic. cuius uerba apposui. At mehercle ego cum in turmam auratarum equestrium, quas hic Metellus in Capitolio posuit, animaduertissem in Serapiõis subscriptione Africani imaginẽ, erratum fabrile putaui. Domitianum non nisi aureas, argenteàsque sibi poni permisisse, scribit Suet. & Eutropius. Cornelia Gracchorum mater & ipsa tali honore digna fuit, ut in Capitolio statua ei collocaretur. Scipio, de quo superius, uictoriæ suæ Asiaticæ Tabulam pictam in eodẽ Capitolio affixit. Bocchus ẽt Syllæ gratiam aucupatus triumphales imagines ibidem collocauit: inter quas inerat aureus Iugurtha ab eo Syllæ traditus, Parrhasius Ephesi natus Thesea pinxit in eodem Capitolio. In quo fuere etiam seiuges à Cn. Cornelio positi: & Clypea. xij. aurata, ab Aedilibus P. Claudio, & P. Sulpitio Galba ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam condemnauerant, ut tradit Liuius: qui & Clypeum Martis cũ imagine Asdrubalis in eodem colle fuisse, narrat: Columnàmque Rostratam: cuius sunt hæc uerba. In suspensa ciuitate ad expectationem noui belli nocturna tempestate Columna rostrata in Capitolio bello punico tota ad imum fulmine discussa est. Augustus uictor Aegypti multa de nauali certamine sustulit rostra ærea, quibus conflatis quatuor effecit columnas: quæ postea à Domitiano in Capitolio sunt positæ: quas etsi Ser. gram. suo tempore ibidem fuisse dicat, hodie tamen in Lateranensi basilica cernuntur. Hæ sunt de quibus Virgilius ait, Surgẽtes ære columnæ.

De Tabulis publicis. Cap. VIII.

TAbulas quibus leges, & publica acta continebantur, in Capitolio fixas, ac seruatas esse multi testant: quorũ Cic. pro Sex. sic inquit. Inspectantibus nobis toto Capitolio tabulæ figebantur. Et

paulopost. Sed unum egregium de rege Deiotaro Po. Ro. amicissimo decretum in Capitolio fixum. Et rursus Philip. tertia: Falsas leges, & falsa decreta in æs incidenda, & in Capitolio figenda curauerit. Et ærearum tabularum tria millia, quæ cum Capitolio flagrauerant Vespasianum inuestigatis exemplaribus restituenda curauisse ferunt. Et Plut. testatur, cum Clodius tabulas, quibus res in tribunatu suo gestæ continebantur, in Capitolio affixisset, Ciceronem ab exilio reuersum eas ui deleuisse. Rursusq; Cic. in Catilinam commemorat, æra legum in Capitolio de cælo tacta, & liquefacta. Sic & tabula, quæ has leges à Romulo promulgatas continebat, seruabatur.

NE QVID INAVGVRATO FACIVNTO.
PATRES SACRA MAGISTRATVSQVE SOLI PERAGVNTO INEVNTOQVE.
PLEBEI AGROS COLVNTO.
SACRORVM OMNIVM POTESTAS SVB REGIBVS ESTO.
SACRA PATRES CVSTODIVNTO.
POPVLVS MAGISTRATVS CREANTO.
LEGES DISCVNTO.
BELLA DECERNVNTO.
DEORVM FABVLAS NE CREDVNTO
DEOS PEREGRINOS PRAETER FAVNVM NE COLVNTO.
NOCTVRNAS IN TEMPLO VIGILIAS NE HABENTO.
PARRICIDAS OMNES CAPITE PVNIVNTO.
NE QVIS PRAESENTIBVS FOEMINIS OBSCOENA VERBA FACITO.
QVISQVIS DEMISSAM AD TALOS TOGAM IN VRBE HABETO.
MONSTRVOSOS PARTVS QVISQVIS SINE FRAVDE CAEDVNTO.
NE QVIS NISI PER PORTAS VRBEM INGREDITOR NEVE EGREDITOR.
MENIA SACROSANCTA SVNTO.
MVLIER VIRO LEGITIME CONIVNCTA FORTVNARVM ET SACRORVM= SOCIA ILLI ESTO. VT DOMVSQVE ILLE DOMINVS ITA HAEC DOMINA.
FILIA VTI PATRI ITA DEFVNCTO VIRO HAERES ESTO.
ADVLTERII CONVICTAM VIR ET COGNATI VTI VOLENT NECANTO.
SI VINVM BIBERIT DOMI VTI ADVLTERAM PVNIVNTO.
PARENTVM LIBEROS OMNE IVS ESTO. RELEGANDI VENDENDI ET= OCCIDENDI.

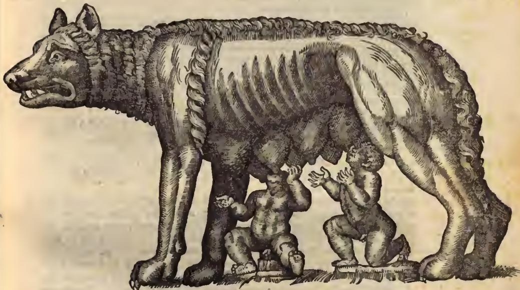
Curatores autem fuisse huiusmodi tabularum indicat sequens titulus.

C. CALPETANVS STATIVS
SEX. METRORIVS M. PERPENNA LVRCO
T. SARTIVS DECIANVS CVRATORES
TABVLARIORVM PVBLICORVM
EAC. CVR.

De quibusdam Statuis, aliisque rebus antiquis, que hodie sunt in Capitolio, Cap. IX.

IN area Capitolina collocata est equestris Statua, ænea, M. Aurelij Antonini pij philosophi: quo ex Cœlio monte paucis ab hinc annis transferri uidimus. In Porticu uero Conseruatorum est Commodi Imp. ingens caput, æneum, de quo Lampridius ita meminit. Colossi caput depressit, quod erat Neronis, ac suum imposuit, & titulum more solito subscripsit. Ante eandem porticum duo pari forma fluuiorũ simulacra seminuda uisuntur, Nili ac Tygris, ut nonnulli testantur: uel Anienis, & Naris, ut alijs placet. Nos aũt de ijs nihil certi habemus. In cauedio dictæ domus sunt marmorea signa M. An-

tonini de triumpho dacico, sublata ex æde D. Martinæ. E regione, sub porticu, stat templũ in marmore incisum, signis perpulchre exornatum. In aula superiori, inter alia, est statua auro superfusa nudi Herculis, dextra clauam, sinistra uero Hesperidum aurea mala tenentis. Ibidem est & Satyri statua pulcherrima. In porticu interiori prope aulam, æneum Lupæ est simulacrũ, ex cuius uberibus pendent Romulus & Remus urbis conditores: de hoc Cic. sic inquit. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit Romulus, quem inauratum in Capitolio paruum, & lactentem uberibus inhiantem fuiße meministis. Huius simulacri effigiem ideo subiecimus, ut cerneres quod Virg. & Cic. de ijs testãtur: quorum alter sic ait. Ludere pendentes pueros: alter uero, Romulum ẽt huberibus inhiantem.

In eadẽ aula cernere licet, duo Signa ænea iuuenili forma, alterum stans serui habitu: alterum nudũ pueri sedentis, ac curuato corpore spinam è planta pedis euellere conantis: non absimilis Batto, quem Theocritus sic loquentem inducit.

θᾶσαι μ' ὠκορύδων ποτὶ τῶ Διὸς ἁ γὰρ ἄκανθα
ἀρμοῖ μ' ὧδ' ἐπάταξ' ὑπὸ τὸ σφυρόν. *hoc est.*

Aspice o Corydon per Iouem spina enim
Nuper me hic percusit sub talo.

Ibidem, in templo D. Mariæ cognomento Aracæli, multæ sunt columnæ, quarum quæ tertia ab ingressu sinistrorsus occurrit, hunc habet titulum. A CVBICVLO AVGVSTORVM. *Est apud eandẽ ædem paruus Obeliscus: et tres præterea Constantini Imp. Statuæ.*

De templo Concordiæ. Senaculo. Curia: ac de Tabernis publicis. Cap. X.

QVoniam descendentibus è Capitolio primum occurrit uallis inter ipsum, & Palatium: par est ut eius loca proximo loco annotemus. Auspicemur autem ab omnium rerum auctrice, & conseruatrice Concordia: cuius Templum uouisse, posuisseq; Camillum ostendunt Ouidij carmina, quæ sequuntur.

Furius antiquam populi superator Hetrusci
Vouerat, & uoti soluerat ille fidem.
Causa, quòd à patribus sumptis secesserat armis
Vulgus, & ipsa suas Roma timebat opes.

Hoc templum in foro fuisse refert Plut. Varro autem inter Capitolium, & forū: cui astipulatur Sex. Pom. Erat.n.aut in foro, aut foro proximum: nam & Val. Max. commemorat Sempronium Aselionem pro æde Concordiæ sacrificium facientem ab ipsis altaribus à creditoribus fugere extra forum coactum. Extant huius templi porticus octo ingentes columnæ, & in epistylijs titulus sequens.

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS
INCENDIO CONSVMPTVM RESTITVIT

Inuentus est autem lapis in quo huiusmodi uerba erant incisa.

D. N. CONSTANTINO MAXIMO PIO FELICI AC
TRIVMPHATORI SEMPER AVGVSTO OB AMPLIFICATAM
TOTO ORBE REMPVBLICAM FACTIS CONSILIISQ.
S. P. Q. R.
AEDEM CONCORDIAE VETVSTATE COLLAPSAM IN
MELIOREM FACIEM OPERE ET CVLTV SPLENDIDIORE
RESTITVERVNT.

Hinc ad Monetæ ædem multis gradibus ascendebatur. Verum dum Cor. Tac. dicit: Diuersos Capitolij aditus inuadunt, iuxta lucum Asylum, & qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur, an de his gradibus intellexerit, an de illis, qui in arcem ducebant, dubium est: tamen propter uerba illa, rupes Tarpeia, uerisimilius est, uel hos significare, uel Cliuum publicum. In hoc autem templum per multos gradus erat ascensus, ut ex dictis columnis conijcere possumus: & ex uerbis Cic. quæ in septima Phil. sunt posita: ea.n.hæc sunt. Occulta enim fuit eorum uoluntas, iudiciumque de. M. Antonio, qui frequentissimi in gradibus Concordiæ steterunt. In eodem templo Bedas sculptor Batton adorantem Apollinem, & Iunonem fecit: Eufranor autem Latonam puerperam, Apollinem, & Dianam infantes, sustinentem: Niceratus uero Aesculapium, & Hygiam: At Pisicrates Martem, Mercuriumque: Sthenis denique Cererem, Iouem, & Mercurium. In pronao eiusdem templi fuit Victoria: quæ M. Marcello Claudio, & M. Valerio Coss. icta est fulmine. De huius templi Cella Cic. philippica tertia sic meminit. Armatos in Cella Concordiæ cùm Senatum haberet incluserit: Et philip. quinta. In Cella Cōcordiæ collocari armatos, latrones, sicarios: è templo carcerem fieri. Habebatur præterea in hoc templo & Senatus, & orationes, ut idem pro Sextio, & Lāpridius testantur. Sic.n. Lampridius inquit. Cum Senatus frequens in Curiam, hoc est, in ædem Concordiæ, templū auguratū, cōuenisset. Aedē aūt Concordiæ Curiam appellat: quia ibi Senatus publicas curas gerebat: Templum uero auguratū addidit: quia Senatus non poterat haberi nisi in loco per Augures constituto, quod templū dicebatur. Non .n.oēs ædes, sacra erant templa: Curia augurato condita, erat templum: Aedes sacræ non augurato conditæ, templa non dicebantur: neq; in illis poterat haberi Senatus, auctor Var. Qui cùm duo Curiarum genera fuisse ostendat, uidelicet Curiam, ubi curarent Sacerdotes res diuinas, ut Curiæ ueteres: & ubi Senatus humanas, ut Curia Hostilia, apparet Curiam, & Senaculum idem esse,

alterùmque

alterùmque à Cura: alterum à Senatu. i. senioribus publicas res curantibus denominatum. Et quia in Hostilia res humanæ tantum curabantur, ideo alibi ait. Eam esse quidem templum, & sanctum non esse. Verum quoniam Sex. Pom. ex Nicostrato memoriæ prodidit, Senacula Romæ tria fuisse. Vnum, inquit, ubi nunc ædes Concordiæ, inter Capitolium, & forum: in quo solebant magistratus cum senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, Senatus dabatur, significat suo tempore desijsse. S. C. fieri in Concordiæ templo: alioquin solent, non solebant, dixisset: & templum, non ædem appellauisset. Eius enim uerba innuunt, Senaculum diuersis temporibus uarijs in locis institutum. Sed nec te moueat, quod cum ipse tria Senacula tantum commemorarit, nos quartum ex uerbis Cor. Tac. in Capitolio fuisse ostenderimus, Varròque supra Græcostasim, quintum: Nam plerique augent: plerique fundant, & ad eos transeunt nomina: & in tam multis seculis, in tanta etiam rerum uarietate, nomina, locáq;, & numerus ipsorum, sæpe est mutatus. Sub Concordiæ autem templo in capite fori, dum fossores altius terram moliuntur, inuenere locum, cuius antæ cum epistylijs marmoreæ efficiebant ueluti porticum, uel apothecas treis: in quibus consisterent, qui publica acta notarent, ac publicarent: ut ex titulis coniicimus. Nã uno epistylio, interiori parte, legimus hũc.

C. AVILIVS LICINIVS TROSIVS CVRATOR
SCHOLAM DE SVO FECIT
BEBRYX AVG. L. DRVSIANVS A. FABIVS XANTHVS. CVR. SCRIBIS. LIBRARIIS. =
ET PRAECONIBVS AED. CVR. SCHOLAM
AB INCHOATO REFECERVNT MARMORIBVS ORNAVERVNT VICTORIAM =
AVGVSTAM ET SEDES AENEAS ET CETERA ORNAMENTA
DE SVA PECVNIA FECERVNT.

Extra uero in eodem epistylio erat hic titulus.

BEBRYX AVG. L. DRVSIANVS A. FABIVS XANTHVS CVR. IMAGINES ARGEN =
TEAS DEORVM SEPTEM POST DEDICATIONEM SCHOLAE
ET MVTVLOS CVM TABELLA AENEA DE SVA PECVNIA DEDERVNT.

Ibidem autem effossus est Cippus, super quo Stilichonis statuam fuisse innuit sequens inscriptio in eo incisa.

FL. STILICHONI. V. C.
FLAVIO STILICHONI INLVSTRISSIMO VIRO
MAGISTRO EQVITVM PEDITVMQVE
COMITI DOMESTICORVM TRIBVNO PRAETORIANO
ET AB INEVNTE AETATE PER GRADVS CLARIS
SIMAE MILITIAE AD COLVMEN GLORIAE
SEMPITERNAE ET REGIAE ADFINITATIS EVECTO
PROGENERO DIVI THEODOSI COMITI DIVI
THEODOSI AVGVSTI IN OMNIBVS BELLIS
ADQVE VICTORIIS ET AB EO IN ADFINITATEM
REGIAM COOPTATO ITEMQVE SOCERO D N
HONORI AVGVSTI APHRICA CONSILIIS EIVS
EX PROVISIONE LIBERATA EX S. C.

De Templis, Iouis Statoris: & Vestæ, eiusque Luco: ac de Regia Numæ, & Domo Tar. Superbi. Cap. XI.

IOVIS Statoris Templum fuit in radice Palatij, apud ædiculam nunc D. Mariæ Liberatricis: ubi, spondæ murorum altissimæ cernuntur. Cõditũ aũt fuit à Romulo, qui illud in bello Sabinorũ uouit,

ut habetur apud Liuium: cuius uerba adieci. Iupiter tuis auibus iußus hic, in Palatio, prima urbi fundamenta ieci: Arcem iam scelere emptam Sabini habent, inde huc armati superata ualle media tendunt. At tu pater deum, hominumque hinc saltem arce hostes, deme terrorē Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monimentum sit posteris tua præsenti ope seruatam urbem esse, uoueo. Huius templi locum innuit Cic. Cùm, priusquam in exilium iret, Iouem his precatus est uerbis. Tèque Iupiter Stator, quem uere huius imperij Statorem maiores nostri nominauerunt: cuius in templo hostilem impetum Catilinæ repuli à muris: cuius templum à Romulo uictis Sabinis in Palatij radice cum uictoria est collocatum oro, atque obtestor, ferte opem pariter reip. cunctæq; ciuitati, meisq; fortunis. Idem sentit Ouid. his uersibus.

Tempus idem Statoris erat, quod Romulus olim
 Ante Palatini condidit ora iugi.

In eodem templo non modo conciones, sed & S. C. sæpe agebantur: ut idem Cic. in Catilinam, pro lege agr. & sæpe alias testatur. Quòd uero Liuius commemorat, templum Iouis Statoris uotum bis bello Samnitico, & in pugna ad Luceriam, intelligendum esse uidetur de eo instaurando, ætate, uel incendio consumptum: uel certe de alijs Iouis Statoris templis, quæ deinde posita fuerint eo in loco, ubi pugnatum est. Hoc autem incendio Neronis exustum esse, scribit Cor. Tac. Et ante ipsum positam esse Domum Tarquinij Superbi aßerit Plin. hisce uerbis. Annius fecialis posuit sibi statuā equestrem, quæ fuerit contra Iouis Statoris ædem, in uestibulo Superbi domus. Templum autem Vestæ fuisse, ubi nunc ædes D. Mariæ de gratijs, innuit Diony. Quod etiam coniicimus ex uerbis Plut. quæ sunt hæc. Restitere Romani quo nunc loco Iouis Statoris situm est templum, ita confertißimo agmine Sabinos adorti fundunt, fugantque, & usque ad locum, Regiam nunc dictum, ac templum Vestæ palantes agunt. Etenim si Romani ad radices Palatij restitere, factòque impetu Sabinos, qui ex Capitolio descenderant, ad Vestæ templum fugarunt: oportuit templum ipsum fuiße prope Capitolium, non sub Palatio, ut quidam somniarunt. Huic nostræ opinioni suffragatur etiam Liuius, sic locutus. M. Cæditius de plebe nuntiauit tribunis, se in Noua uia, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ uocem noctis silentio audiße clariorem humana: quæ magistratibus dici iuberet, Gallos aduentare. Nouam enim uiam per mediam dictam uallem; siue per uicum Thuscum protensam esse, paulopost ostendemus: Quam non uideo eße poße supra ædem Vestæ, si erat, ut isti uolūt, sub Palatio. Condita autem fuit à Romulo: ut infra demonstrabimus: de hac Ouid. sic meminit.

Hic locus est Vestæ, qui pallada seruat, & ignem.
 Hic fuit antiqui Regia parua Numæ.

Plut. etiam ædem hanc prope Numæ Regiam, atriùmque locatam eße uoluit. Quod non animaduertit Seruius: qui scribit ædem ipsam fuiße atrium Numæ. Lucus autem Vestæ erat prope Statoris templum, à Palatij radice in Nouam uiam deuexus: Ex quo luco, ante urbem captam, exaudita uox ē, ut muri, & portæ reficerentur: Futurum eße, nisi prouisum eßet, ut Roma caperetur, auctor Cic. de diu. Vbi lucus fuerat, cum effoßa sint quædam sepulcra; putarunt quidam ibi fuiße Vestæ templum: quasi uero priscis temporibus in templis cadauera sepelirentur: quod tantum abest à uero, ut ne intra urbem quidem, nisi Vestalium, conderentur: quin ea ecferri ius non erat, nisi nocturno tempore, ne illorum aspectu sacra pollucrentur. Fit igitur uerisimile sepulcra illa in eodem stetiße luco, & non in templo.

De Templo Quirini: & de Lupercali, & ficu Ruminali.

Cap. XII.

Templum Quirini, dorica (ut inquit Vitruuius) structura, fuit ubi nunc ædes D. Theodori: de quo uidetur intellexiße Diony. cùm de Lupercali sic loquitur. Ostendit secundū uiā, qua itur ad Circum, templùmque ei proximum, in quo est lupa præbens pueris duobus ubera, antiquæ operæ,

ſimulacra, ærea. Plin. etiam de eodem ita meminit. Inter antiquiſſima nanque delubra habetur Quirini, hoc eſt ipſius Romuli: ſacræ myrti fuere duæ ante ædem ipſam per longum tempus: altera Patricia appellata: altera Plebeia. Prope hoc templum fuit Lupercal, hoc eſt ſpelunca in qua de capro luebatur: unde Lupercal dictum uolunt. Alij uero dicunt, quòd ibi lupa infantes nutrierit: alii lucum eſſe ſacratum Pani deo Arcadiæ: cui mons Lycæus eſt ſacratus: Lyceùmque Pana nuncupatum: quod λύκους non ſinat in oues ſæuire: idèoque Euandrum ſacraſſe locum, Lupercàlque nominauiſſe. Aliorum fama eſt Lupercalium morem à conditoribus urbis originẽ traxiſſe. Facto. n. ſacrificio, tũc cũ lætitia exultantes, q. his Numitor eo in loco, ubi educati erant, urbem condere permiſerat, cæsisque capris epularum hilaritate, ac uino largiore prouecti, cuncti omnis pellibus immolatarum hoſtiarum iocantes geſtierunt. Verum, ut de etymologia, ita de loco uaria eſt opinio. Ser. enim in Circo fuiſſe ſic ait. Rumon Tiberis dictus eſt: unde ficus Ruminalis, ad quam eiecti ſunt Romulus, & Remus: quæ fuit ubi nunc Lupercal: hac enim labebatur Tiberis, antequam Vertumno factis ſacris auerteretur. Quòd Tiberis (ut ait) per Circum laberetur, caret ratione: quia Auentinus ad alteram fluminis ripam eſſet relictus, nec ſequeretur, quod narrat Liuius. Herculem traieciſſe Tiberim, ac dum feſſus procubuiſſet, Cacum boues furatum in ſpeluncam, in Auentino exiſtentem, eos traxiſſe. Præterea idem Ser. eodem in loco Lupercal, & ficum Ruminalem fuiſſe uult: cùm Lupercal fuerit, ut dixi, ubi D. Theodori eſt ædes: ficus uero Ruminalis in Comitio: quod probatur ex Cor. Tac. uerbis, quæ ſubiecimus. Eo anno, quo certatum eſt inter Hermunduros, & Cattos, rumularem arborem in Comitio, quæ ſupra octingentos, & quadraginta annos Romuli, Remique infantiam texerat, mortuis ramalibus, & areſcente trunco diminutam, prodigii loco habitum: donec in nouos fœtus reuiuiſceret. Si autem uolumus, quod ait Liuius, Pueros in proxima alluuie expoſitos, ubi ficus Ruminalis: ſecundum Tacitum dicemus: Fluuium forum Ro. alluiſſe, ferentèsque illos in prima expoſuiſſe alluuie. Veriſimilius tamen eſt ſecundum Diony. apud Lupercal expoſitos eſſe, nutritos uero ad arborem: quod innuit idem Tacitus: cum ait, Texit infantiam Romuli, & Remi: aut fluitante ſcapha in Comitium delatos, ſecundum Var. & L. Florum, qui dicit repertos ad arborem: quæ non fuiſſe, ubi Lupercal, oſtendit Plut. his uerbis. Locum Germalum uocant: ſed pridem Germano nomen fuerat: quòd germanos fratres uocemus: nec porro longius ficus Ruminalis. Lupercal gelidum appellat Virgilius, quia eſſet antrum arbuſto contectum, ad boreàmque ſpectaret. Ruminalem autem ficum ſunt qui uolunt à Romulo, quaſi Romularem, denominatam eſſe: alii à lacte infantibus dato: nam pars gutturis ruma dicitur. Vel ſecundum Sex. Pom. quòd mamma rumis appellaretur. Huius arboris ueſtigia, uſque ad Aug. tempora permanſiſſe, Ouid ſic oſtendit.

Arbor erat, remanent ueſtigia, quæque uocatur
Romula nunc ficus, rumina ficus erat.

De Vico Iugario, ac Thuſco. & de uia Noua.
Cap. XIII.

IVgarium Vicum per radices Capitolii à porta Carmentali in forum Ro. aditum præbuiſſe, Liuius his uerbis ſignificare uidetur. Ab æde Apollinis boues fœminæ, duæ, albæ porta Carmentali in urbem ductæ. Poſt eas duo ſigna cupreſſea Iunonis Reginæ portabantur. Tum ſeptem, & uiginti uirgines longam indutæ ueſtem, carmen in Iunonem Reginam canentes, ibant, illa tempeſtate forſitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens, & inconditum, ſi referatur. Virginum ordinem ſequebantur decem uiri coronati laurea, prætextatique. À porta Iugario uico in forum uenere. Iugarii autem obtinuit nomen, quod ibi fuerat Ara Iunonis Iugæ, quã matrimonia iungere putabãt: auc.

Sex. Pom. In hoc uico fuit Domus M. Val. Amerimni, equitis romani, ut ex eius filij epitaphio diximus. Quemadmodum autem uico Iugario patebat accessus in forum à porta Carmentali, ita uico Thusco, per radices Palatij, ab eodem foro in Velabrum erat transitus: sicuti significant eiusdẽ Liuij uerba, quæ sequuntur. In foro pompa constitit, per manus reste data uirgines sonum uocis plausu pedum modulantes incesserunt. Inde uico Thusco, Velabróque per Boarium forum, in cliuum publicum, atque in ædem Iunonis Reginæ perrectum. Patet igitur eos aberrare, qui uicum Iugarium alibi fuisse dicunt, uicúmque Thuscum appellant, totum id campi, quod iacet inter Capitolium, Palatium, Auentinum, & Tiberim. Quod si ita esset, fuerat satis Liuio dixisse. Inde uico Thusco in uicum publicum, atq; in ædem Iunonis Reginæ perrectum: sed à Velabro ipsum cum diuiserit, ostendit ibi finem uici Thusci fuisse, ubi Velabrũ incipiebat. Huius uici etymologia est duplex: alteram nominis rationem tradit idem Liuius: quem sequitur Sex. Pom. qui sic inquit. Thuscus uicus Romæ est dictus, quòd ibi habitauerunt Thusci, qui recedente ab obsidione Porsena remanserant: alteram Var. his uerbis. In suburbanæ regiõis parte princeps est Cœlius mons, à Cœlio Vibenno thusco duce nobili, qui sua manu dicitur Romulo uenisse auxilio contra Latinum regem. Hinc post Coelij obitum, quòd nimis munita loca tenerent, neque sine suspitione essent, deducti dicuntur in planum, & ab eis dictus uicus Thuscus: & ideo ibi Vertumnum stare, quòd is deus Hetruriæ princeps. In hoc autem uico habitauisse Lenones innuit Plautus in Cist. et Horatius cùm ait. Ac Thusci turba impia uici. Viæ Nouæ duæ diuersis temporibus fuere: de quarum altera meminit Frontinus: altera est antiquior, de qua nunc agimus: quæ initiũ habuisse à foro Romano, testatur Ouidius his carminibus.

Forte reuertebar festis uestalibus illac,

Qua noua Romano nunc uia iuncta foro est.

Hãc Velabrum uersus fuisse productam, significauit Var. ubi dixit. Laurentalia fieri in Velabro, qua in Nouam uiã exitur: non longe à porta Romanula. Et infra ait, Nouam appellari, cum iamdiu uetus esset: & loquens de ara Aij. Quæ est, inquit, in infima Noua uia. Liuij autem uerba innuere uidentur eam fuisse sub Palatio: quæ sunt hæc. Ex superiore parte ædium per fenestras in Nouam uiam (habitabat enim rex ad Iouis Statoris ædem) populum Tanaquil alloquitur. Sed cum ibidem uicum Thuscum positum fuisse ostẽderimus, cùmq; nemo tradat uiam Nouam in eo stetisse, opinamur per mediam uallem fuisse deductam: ex eo quòd idem Liuius commemorat, Templum Aij in hac uia situm esse, supra ædem Vestæ. Quòd si animaduerteris ubi hæc ædes sit posita, hanc opinionem (ut arbitror) nõ improbabis. Nisi mauis eundem uicum & Thuscum, & Nouam uiam appellatum fuisse.

De Arcubus Romuli, & de Domo Ouidij. *Cap.* XIIII.

ARcus Romuli inter ædes sacras D. Mariæ liberatricis, & de Gratijs, quidam fuisse aiunt, eósq; lateritios, Romanósque nunquam in marmoreos commutasse, ne conditoris memoria deperiret: de hisque intellexisse Iuuenalem ubi dixit.

Substitit ad ueteres arcus, madidámq; Capenam.

Quos ego crediderim non dissimiles fuisse illis fornicibus, quales posuisse Sertinium, duos ante sacras ædes Fortunæ, & Matutæ: & unum in Circo Max. illisque signa aurata imposuisse, narrat Liuius: siue illis, quorum alterum Horatio Cocliti: alterum uero Camillo attribuunt: neque hos habuisse belli, & triumphi simulacra incisa, quemadmodum uidemus in his, qui hodie extant: nam hunc arcuum usum suo tẽpore originẽ traxisse, testatur Plin. libro trigesimo quarto, cuius uerba sunt hæc. Columnarũ ratio erat attolli supra cæteros mortales: quod & arcus significant nouitio inuẽto. Domus aũt

Ouidij sub Capitolio fuit, ut ipse sic testatur.

Hanc ego suspiciens, & ab hac Capitolia cernens,

Quæ nostro frustra iuncta fuere lari.

Eam in uico Iugario, fuisse, prope ædem D. Mariæ de Consolatione hodie nuncupatæ, quidam tradidere

De Palatini montis etymologia: Palatio, eiusq; Atrio, & porta.

Cap. XV.

QVoniam Regum, Imperatorumque sedes in Palatino monte præcipue fuerat cõstituta, ij propterea plurima, atq; magnifica in eo extruxere ædificia: quæ etsi iniuria temporum penitus sunt collapsa, eorũ tamen ruinæ, tot, tantæque sunt, ut passim ab omnibus summa cum admiratione conspiciantur. At priusquam de ijs ædificijs tractemus, de eiusdem mõtis denominatione agamus. Sed ea ita varia traditur à scriptoribus, ut quem potissimum sequaris nescias. Varro. Quartæ, inquit, regionis Palatium: quòd Palantes, cum Euandro uenere, qui etiam Palatini, & Aborigines ex agro Rheatino, qui appellatur Palatium, ibi consederunt. Aliqui uero à palanto proauo Euandri Palatino monti nomen mansisse referunt, ut Virgilius. Liuius uero à Palanteo urbe Arcadiæ: alij à Palatia Latini uxore: alij quòd Palantò Hyperborei filia, quæ ex Hercule Latinum suscepit, hunc incoluerit: alij à Palatia Euandri filia ab Hercule uiciata, ibiq; sepulta: alij à Palante eiusdem Euandri filio, qui & ipse in eodem monte sepulcrum sit consecutus: multi quòd pecus ibidem pascens balare consueuerit. Tibullus

Sed tunc pascebant herbosa palatia uacæ,

Et stabant humiles in Iouis arce casæ.

Vnde Neuius Balantium nominauit: uel quòd Palare, hoc est errare armenta solebant. Tremellius autem hunc Romuleum montem appellauit. Qui nunc Palatium Maius dicitur: tametsi Palatium, Regũ tempore, uix octauam montis partem occuparet: Ipsum autem quis postea auxerit, non satis constat: nisi quod Suetonius scribit, Caligulam partem ipsius ad forum usque promouisse. Gratianũ hoc instaurauisse Ausonius sic innuit. Palatium cum terribile acceperis, amabile præstitisti. Atrium habuit augurato conditum, in quo consulebatur Senatus, arietesque immolabantur. Porta huius Palatij, ad quã bello Sabinorum repulsos esse Romanos commemorat Liuius, fuit e regione porticus Faustinæ. In eodem Palatio, supra Iouis Statoris templum, habitauit Ser. Tullius, unus ex Regibus. Quanq̃ etiam in Exquilijs domum habuisse infra dicemus.

De Græcostasi, Aede Cõcordiæ, Senaculo, & Basilica Opimij.

Cap. XVI.

QVoniam loca quædam in margine Palatini montis sita, aditum in Comitium habebant, ideo dicuntur supra Comitium, non autem in eo, aut in Palatino monte fuisse: ueluti Græcostasis, quæ ipsi palatio adhærebat: Propterea multis gradibus in eam fuerat ascensus, ut Cic. ad Q. Fratrem ostendit. Repente inquit, à Græcostasi, & gradibus clamorem satis magnum sustulerunt: & Varro sic ait. A' dextra, è Comitio locus substructus, ubi nationũ subsisterent legati, qui ad Senatum missi essent. Is Græcostasis appellatur. Nomen autem à Græcis obtinuit: quia propter artes liberales, quibus præ cæteris nationibus eruditi erant, eorum legati præcipue, hoc loco, tanquam digniori, excipiebantur. In qua Græcostasi Aedem Concordiæ sitam fuisse testatur Plin. his uerbis. Flauius uouit ædem Concordiæ, si populo reconciliasset ordines: & cum ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctatitia fœneratoribus condemnatis Aediculam æream fecit in Græcostasi, quæ tunc supra Comitium erat, inciditque in tabula ærea eam, CCIIII. annis post Capitolium dedicatũ.

Hanc noui quidam scriptores tradidere ab Opimio Cos. summo populi dolore instauratam, noctúque inscriptum. OPVS VECORDIAE TEMPLVM CONCORDIAE FECIT. Appianus uero ait iussu Senatus fuisse excitatam. Sed probabilius uidetur de alia Concordiæ æde, quã de hac, quam æneam fuisse ait Plin. hoc intelligi. Concordiæ ædem posuit etiam Liuia Germanici mater, ob uiri cum ea concordiam: quam Tiberius dedicauit, ut meminit Suet. atq; Ouid. his uersibus.

Te quoque magnifica Concordia dedicat æde
 Liuia, quam charo præstitit illa uiro.

Sunt autem qui uelint hanc fuisse eandem, quæ in Græcostasi: quod ex Plin. falsum esse constat. Alij in area Vulcani collocatã esse dixere: quidam ubi templum Pacis. Quodcunq; horum magis probaueris, non longe à Palatino monte, & arcu Vespasiani fuisse, comperies. Quod autem ait Plin. in Concordiæ Delubro cornu aureo Augustæ dono fuisse gemmã Sardonichem inclusam: Marsyámque religatum, & Cassandram à Theodoro pictam, de quo Delubro intelligat, dubium est. Senaculũ autem fuisse supra Græcostasim, ubi ædes Concordiæ, & Basilica Opimij, Senaculúmque uocatum, ubi Senatus, uel ubi Seniores consisterent, dictúmque γερουσία, auctor est Varro.

De Casa Faustuli: Domo Catilinæ, ac Scauri: quid sit Germalus, & quid Velia. Cap. XVII.

CAsa autem Faustuli fuit supra Comitium, prope Græcostasim, & ficum Ruminalem: Catilinæ uero Domus iuxta Basilicam Opimij: Scauri haud longe ab arcu Vespasiani: de qua Asconius sic loquitur. Demonstrasse uobis memini, hanc domum in ea parte Palatij esse, quæ cùm ab Sacra uia discesseris, & in proximum uicum, qui est ab sinistra parte prodieris, posita est. Hæc Scauri domus Atrium habuit: cuius columnas miræ magnitudinis fuisse, scribit Plin. admiratúsq; legem sumptuariam, & Censores tantam impensam dissimulanter tulisse, sic sequitur. Etiam ne tacuerũt maximas earum, atq; adeo duodequadragenum pedum luculle i marmoris in Atrio Scauri collocari: nec clam illud, occultéque factum est: satisdari sibi damni infecti egit redemptor cloacarum, cum in Palatium extraherentur. Locum autem ubi Faustuli Casam sitam fuisse diximus, Germalum Plut. appellauisse uidetur: et Sex. Pom. ait. Germalum esse locum in urbe sic nominatum. At M. Var. de Palatij etymologia locutus subdit. Germalense quinticepseos, apud ædẽ Romuli: & Velienses sexticepseos in Velia, apud ædem deorum Penatium. Germalum à Germanis Romulo, & Remo, quod ad ficum Ruminalem, & hi ibi inuenti, quo aqua hyberna Tiberis eos detulerat, in alueolo expositos. Veliæ unde essent plures accepi causas: in queis, q. ibi pastores palatini ex quibus ante tonsuram inuentam uellere lanam sunt soliti: quibus uerbis Varro significat, circa quartam Partem Palatini montis, uidelicet à Iouis Statoris templo ad Vespasiani propemodum arcum, Germali: inde uero ad Constantini arcum, Veliæ nomen sortitam esse. De cuius loci ædificijs nunc agamus.

De templis, Victoriæ, Iunonis Sospitæ, Penatium, Orci, Magnæ Matris: ac de Domo Publicolæ, & Ser. Tulij. Cap. XVIII.

VIctoriæ Templum fuit in monte Palatino, haud procul ab ea turri, quæ nunc Pallara dicitur: ubi prius P. Valerio Volesi filio Publicolæ inter alios honores Domus de publico erat ædificata. Hanc autem foro eminentem, ob suspitionem regni affectati, Publicola in planum transtulit: proptérq; turrim modo dictam eam collocauisse arbitramur: eáq; mox Subuelia est cognominata. Hanc Victoriæ ædem L. Posthumium Cos. dedicauisse, auctor est Liuius. Iuxta eam, Victoriæ Virginis Aediculam fecit Cato, biennio postq̃ uouit. Ad ipsam fuerat Iunonis Sospitæ Templũ. Sequebatur deinceps

Deorum Penatium ædes: de qua idem auctor sic meminit. De prodigijs deinde nunciatis Senatus est consultus. Aedes deorum Penatium in Velia de cælo tacta erat: & Diony. ita ait. Templum Romæ ostenditur haud procul à foro, in quo sunt deorum Troianorũ Imagines inscriptionem habentes. DII PENATES. Supra hanc fuit locus Palladij: ubi nunc uisitur ædes D. Andreæ cognomento in Pallara. Palladium autem fuisse prius in æde Vestæ testatur Plin. his uerbis. Metellus orbam luminibus exegit senectutem amissis incendio, cùm Palladium raperet ex æde Vestæ: memorabili causa, sed euentu misero. Seruium autem Tullium, anteq̃ Curiam ædificaret, in hoc loco, ubi Penatiũ ædem fuisse dictum est, Domum habuisse, scribit Solinus. Aedes autem Orci in proximo erat, nec multũ distabat ab angulo Palatini montis incumbenti arcui Constantini. Quo in loco Heliogabalus deum Heliogabalum consecrauit, eique Templum fecit, studioseque curauit, Matris Deum cyphum, Vestæ ignem, Palladium, Ancylia, & omnia Romanis ueneranda, religionemq; Iudeorum, & Christianorum deuotionẽ in illud transferre: id agens ne quis deus, nisi Heliogabalus, coleretur: ut Lampridius testatur. Supra Orci fuerat Magnæ Matris ædes: quam faciendã locauerunt M. Liuius, & C. Claudius Cens. Dedicauit Iunius Brutus, ludiq; ob dedicationẽ facti: de quibus Cic. sunt hæc uerba. Nã quid ego de illis ludis loquar? quos in Palatio nostri maiores ante templum in ipso Magnæ Matris cõspectu megalensibus fieri, celebrarique uoluerunt: qui sunt more, institutisq; maxime casti, solennes, religiosi. Hanc ædem ideo ædificarunt, quo eiusdem deæ simulacrum Pisinunte aduectũ ex Victoriæ templo, ubi ad tempus statuerant, in eam transferrent.

De Templo, Fidei, Apollinis, eiusq; Bibliotheca: ac de Balneis Palatinis. Cap. XIX.

TEmplum Fidei in umbilico ferè Palatini montis erat situm: quod Rhoma Aeneæ neptis, ut Agathocles memoriæ prodidit, uel ut Liuius & Diony. Numa condidit. Vetustate autem prolapsum instaurauit Aug. Balneæ, quas Cic. pro Roscio Palatinas denominauit, fuere in dorso montis, ubi spondæ murorum altissimæ adhuc extant. Ad eas pars aquæ Claudiæ erat deducta, ut aquæ ductus uestigia indicant. Ad eam autem partem Palatini montis, quæ uergit ad circum Max. nonnulla Templi Apollinis uestigia cernuntur, ab Augusto ideo excitati: quia cum pars illa esset fulmine icta, Aruspices pronunciarunt, eam ab Apolline desyderari. In hoc fuere lychnuci: de quibus Plin. sic meminit. Placuere & Lychnuci pensiles in delubris, aut arborum modo mala ferentium lucentes: qualis est in templo Apollinis Palatini: & idem innuit, eius Dei Simulacrum à Scopa factum, & Dianam à Thimoteo in eo templo fuisse: sic enim inquit. Scopas fecit Apollinem Palatinum, & rursus. Timothei manu Diana Romæ est Apollinis Delubro, cui signo caput reposuit Aulanius Euander. De huius templi Porticu meminit Suet. sed eam laudat Propertius, & fores templi eburneas fuisse dicit: super fastigium uero currum Solis ex auro splendentẽ: & in Area quatuor boues, hoc ẽ Pretidas æneas à Myrione factas. In eadem area fuit locus Roma Quadrata dictus, ubi reponebantur ea, quæ solebant boni ominis gratia in urbe condenda adhiberi: quòd saxo munitus esset in speciem quadratã, auc. Sex. Pom. In eodem templo Augustus iam senior sæpe Senatum habuit, & decurias Iudicum recognouit: cui templo addidit Bibliothecam, Latinam, Græcamq;: in qua Senatus Statuã Numeriano imp. posuit, subscriptam. D. HVMERIANO ORATORI POTENTISSIMO. Porticũ eiusdẽ templi exornauit Statua M. Varronis adhuc uiuentis, teste Pollione: Bibliothecã uero Apollinis Colossus, quem Plin. ita laudat. Videmus certe Apollinem in bibliotheca templi Augusti thuscanicum. L. pedum à pollice, dubium ære mirabiliorem, an pulchritudine.

De Domibus, Augusti, Tiberij, Ciceronis. M. Flacci, Crassi, Q. Catuli, & Romuli: ac de Templis, Victoriæ, & Libertatis. Cap. XX.

TEmplo autem Apollinis, de quo superiori capite fuit mentio, proxima erat Domus Augustana: in qua natum esse Augustum, sic scribit Suet. Natus ẽ Augustus in regione Palatij,ad Capita Bubula: ubi nunc Sacrarium habet: aliquanto postquam excessit, constitutum.Habitauisse autem primo iuxta forum super scalas annularias in domo, quæ Calui Oratoris fuerat, postea in Palatio, nihilominus ædibus modicis Hortensianis, neq; laxitate, neq; cultu conspicuis, idem est auctor. Domus autem Tiberij Imp. non longe hinc aberat, ut innuit Cor. Tac. his uerbis. Otho ex æde Apollinis discedens per Tiberianam domum ad Milliarium aureum pergit. In hac fuisse Bibliothecã scribit Gellius. Victoriæ Templum, præter id de quo supra diximus, alterum in uertice Palatini montis ab Arcadibus, qui cum Euandro uenerant, erectum fuisse, narrat Diony. cui Deæ anniuersaria fierent sacra. In reliqua autem montis parte, quæ Capitolium e regione habet, quia eius latus est omniũ minimum, magnámque partẽ occupabat Palatium, pauca priuatorum habuit ædificia: sed ex Antiquissimis Casam Romuli: qui cùm pastoralẽ ageret uitam cum fratre ex lignis, harundinibùsque sæpe tabernas struxit: quarum unam scribit Diony. ætate sua fuisse in angulo ex Palatio in Circũ ducente. Angulũ intellige, qui imminet Velabro. Domus autẽ Cic. quã,acceptis mutuo, ut ait Gellius, à P. Sylla sextertijs uicies, à L. Crasso emit, fuisse prope Iouis Satoris templum plerique omnes consentiunt, de qua ipse Cic. ita meminit. In conspectu totius urbis domus est mea. Ea incendio direpta, ibi P. Clodius Libertatis Templum cum porticu struxit. De incendio illo idem Cic. sic conqueritur. Domus ardebat in Palatio, nõ fortuito, sed oblato incendio. Huic prope fuit M. Flacci Domus, qua euersa Q. Catulus Porticum extruxit. Hanc, & Catuli, & L. Crassi laudans Plin. sic inquit. Crassus Orator fuit in primis nominis Romani:domus ei magnifica, sed aliquanto præstantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum Mario fudit. Quibus uerbis constat eos hallucinari, qui has in colle Viminali fuisse dixere. Altera domus Ciceroni fuerat in Ceramio, ut is ad Att. scribens affirmat, ad eámque expugnandam Clodium P. Syllæ domum pro castris sibi sumpsisse ait.

De uarijs ædificijs, rebùsque nonnullis, quæ in Palatino monte olim fuere. Cap. XXI.

AEdificia præterea multa habuit Palatinus mons: quorum ne ruinas quidem per uineta, quæ ibi consita sunt, discernere licet. In eo Fanum Febris situm fuisse constat ex Val. Max. sic.n.ait. Febrem ad minus nocendum templis colebant: quorum adhuc unum in Palatio: alterum in Ara Marianorum: tertium in summa parte uici Longi: & ex Cic. Illud, inquit, profectò confiteamini longe aliter rem se habere,atq; hominum opinio sit: eos enim qui Dij appellantur, rerum naturas esse, nõ figuras deorum. Qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur?Febris enim Fanum in Palatio uidemus:& Plin. Ideòque etiam Febri Fanum in Palatio dicatum est. Aram quoque eiusdem Febris, Aedémque Larum, & Curiam Saliorum, in qua,cùm flagrasset,inuetus est Lituus Romuli illæsus,in Palatio fuisse,idem Cic. testat:& Deæ Viriplacæ Sacellũ, in quo uiri, & uxores, cõtentione deposita,cõcordes domũ reuertebant,Val. Max.Iouis Victoris Templum à Q. Fabio bello Sabinorum uotum, Liuius: Præterea Auguratoriũ, ubi auguria capiebantur, Locùmq; alterum, qui Sicilia dicebatur, & Iouis Cenatio, Iulius Capitolinus:Plateásq; pulcherrimas saxis Lacedemonijs, ac porphyreticis stratas,Lampridius.Domus etiã Cæsaris in eodem Palatio fuit. Plin.Consumptam,inquit,eam tabulam constat priore incendio domus Cæsaris in Palatio. Ibidemque, eodem auctore,fuit Apollo,& Diana manu Lysiæ: sic enim ait. In magna auctoritate habitum Lysiæ opus, quod in Palatio super arcu D. Augustus honori Octauij patris sui dicauit, in ædicula columnis adornata, idest Quadriga, currùsque, & Apollo, ac Diana ex uno lapide. Item fuit in eodem monte Statua aurea Britanici à Tito imp. posita, ut scribit Suetonius. Ibidem etiã erat Laurus nata eo die, quo Augustus: ex qua triumphantes coronabantur, & Arbor ex hasta Romuli,

quæ captato augurio ex Auentino in Palatinum ab eo missa terræ fixa dicitur, ac frondes emisisse, creuisséque in arborem. Habuit item Palatinus mons Vicum cognomento Padi: & alterum Fortunæ Respicientis Domúmque cuiusdam Viturbij, de qua Plin. meminit, & Vani, de qua Liuius. In eo et celebrabantur feriæ Septimontium, & sacrificium, quod Palatiar dicebatur, auctor Antistius Labeo.

LIBER TERTIVS.

De Foro Romano: Templis, Cæsaris, Castorum, & Augusti: ac de Rostris. Cap. Primum.

PERACTA descriptione ædificiorum montis Palatini, consentaneũ erit à uicinioribus ijs, quæ descripta sunt, initium facere. Igitur à Foro Romano, siue Magno, quod et Latium forum Statius appellauit, exordiamur. Hoc enim ab eo loco, ubi arcum Septimij positum uidemus, cœpisse, finémque ad portam Palatij habuisse, innuit Liuius: narrans, Curtium ab arce decurrisse, egisséque Romanos effusos toto quantum foro est spatiũ, usq; ad portam Palatij: Quod spatium longitudinis passus centum plus minus perficit, Latitudinis uero quinquaginta, à Iouis Statoris templo ad Antonini pij porticum. Ab eadem autem Palatij porta, ferè ad arcum Vespasiani, Comitij nomen obtinuit. Quidam uero forum usq; ad eundem arcum protensum esse uoluere: quorum opinioni uidetur assentiri Diony. memorans, Publicolam in colle foro eminenti domum habitauisse: quã in Velia fuisse, supra dictum est. Contra sentire uidetur Suet. qui templum Pacis foro proximum esse dicit: adeo ut à foro id templum excludat: quod tamen ei proximus erat, quòm domus Publicolæ. Hoc autem quidquid est discriminis diluere perfacile est. Nam quæ pars fori Comitium appellabatur, nomen et fori obtinebat: Publicolæ præsertim temporibus: quod Plin. etiam significat: qui libro. xiiij. ait, ficum arborem in foro, atq; Comitio coli: cum tamen unica esset arbor, eáque in Comitio. Verũ tempore quo primum Annibal in Italiam descendit, cum Comitium tectum esset, ut Liuius septimo belli punici prodidit, à foro cœpit distingui. Cur autem Suetonius non dixerit templum Pacis positum esse in comitio, ea uidetur ratio: quia inter utrunq; media intercurrebat uia Sacra. Sed uideamus quæ in foro erant, & primo à dextra. Templum D. Iulij in medio foro positum fuisse significat Cor. Tac. cũ ait, Galbam imp. ante ipsum primo ictu iacuisse, sanguineq; suo infecisse Curtii Lacũ: quem uersus, aditus templi patebat. Appianus autem tradit, cadauer Cæsaris in forum delatũ, eóq; in loco Aram, mox templum illi erectum esse: in quo Castorum, & Victoriæ Imaginem in tabula pictã posuit Augustus: atq; in eiusdem Cæsaris Delubro Venerem è mari exeuntem dedicauit. Castorum autẽ Aedẽ, quanq̃ omnes in foro fuisse affirmant, in qua tamen parte non conueniunt. Diony. autem haud procul à Vestæ fuisse innuit, his uerbis. Huius autem inopinatæ, admirabilisque apparitionis cùm signa adhuc Romæ multa, tum uero est ædis Pollucis, & Castoris, quam supra forum extruxit ciuitas, ubi uisa sunt illorum simulacra: et mox. Specie pugilum, equósque madidos sudore ad scaturiginem, iuxta ædem Vestæ manantem, abluere. Appianus autem commemorat Asellium Prætorem forte sacra Castori, & Polluci in foro facientem, cum quidã lapide phialã excussisset, ad Vestæ ædem cucurrisse: ex quorum uerbis apparet, ædem Castorum prope Vestæ, forúmque Romanum ita sitam, ut à fronte hoc, illã uero à tergo habuerit. Hanc Castoris ædem A. Posthumius Dictator bello latino uouit, eiúsque filius duumuir creatus dedicauit. Cic. Non ne, inquit, ab A. Posthumio ædem Castori, & Polluci in foro dicatam uides? et iterum pro Domo sua, atq; pro Sextio eius gradus à Clodio reuulsos testatur: & S. C. concionèsque in eadem sæpe habitas. Asconius uero L. Metellum hanc instaurasse tradit: &

Plut. Ceciliū Metellum Floræ Simulacro pulchritudine insigni exornauisse. Inerat & tabula monimētum ciuitatis equitibus Campanis datæ. Ante eandem ædem fuit Statua equestris togata Q. Marcij Tremuli, qui Samnites bis deuicerat, captáque Anagnia populum stipendio liberauerat. Et licet hæc ædes geminis fratribus esset dedicata, tamen Castoris tantum uocabatur: arbitramúrque fuisse inter porticum Concordiæ, & Cæsaris templum. Illa uero, quam Suet. refert Tiberium Cæsarē suo, fratrisque nomine de manubijs Castori & Polluci dedicauisse, nisi de eadem intelligat, ab ipso instaurata, quo in loco fuerit, incertum habemus. In proximo loco erat Augusti Templum, quod à Tiberio imperfectum relictum Caligula absoluit, pontéq; super ipsum transmisso Palatium Capitolio coniunxit. Dehinc autem sequebantur Rostra Noua, ad radices Palatij sita, proxima Iouis Statoris templo. Ser. gram. Romanum, inquit, forum ubi nunc Rostra sunt. Sed quia ubi de ueteribus rostris agemus plura de ijs erunt dicenda, horum locum hic attigisse satis erit.

De Carcere Tulliano, Arcu Septimij, Milliario Aureo, Equo Domitiani, & de Lacu Curtij, laniq; Sacello. Cap. II.

Carcerem Tullianum, cuius auctor Ancus rex, in capite fori, sub Capitolio situm fuisse, sic innuit Cic. Cùm de foro currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent: & Liuius sic. Fecit carcerem media urbe imminentem foro ad terrorem crescentis audatiæ. Quod Vitruuij præceptis consentaneum est, qui ait, Aerarium, Carcerem, Curiam foro esse coniungendū. Vnde autem Carcer, & unde Tullianum diceretur, docent Varronis hæc uerba. Carcer à coercendo, quòd exire prohibentur: In hoc pars, quæ sub terra, Tullianum: ideo quòd additum à Tullio rege: quòd Syracusis, ubi hac de causa custodiuntur, uocantur Latomiæ, & de Latomia trāslatum. De Tulliano Sallustius sic inquit. Est locus, in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paulum descenderis depressus ad læuam circiter. XX. pedes: eum muniunt undique parietes, atq; insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, & odore fœdo, atque terribilis eius facies. Latomias uero de quibus Var. meminit Cic. in Verrem sic describit. Latomias Syracusanas omnes audistis, plerique nostis: opus est ingens, magnificum, regum, ac tyrannorum: totum est ex saxo in mirandam altitudinem depressum, & multorum operis penitus excisum. Nihil tam clausum ad exitus: nihil tam septum undique: nihil tam tutum ad custodias, nec fieri, nec cogitari potest. Extat autem etiam nunc camera, non absimilis ei, quam à Cic. descriptam attulimus: ad cuius læuā per gradus in Tullianum erat descensus: extatq; in fronte titulus sequens.

C. VIBIVS. C. FILIVS RVFINVS M. COCCEIVS. M. F. NERVA COS. EX. S. C.

Ex quo conijcimus hunc carcerem post Anci, & Tullij regum tempora instauratum, ampliatúmque fuisse. Est autem hodie D. Petro cognomento in carcere, dicatus. Arcus Septimij in proximo etiam nunc extat, in quo incisæ sunt alatæ uictoriæ cum trophæis, & terrestris, naualisque belli simulacra, & in superiori parte à fronte, & à tergo titulus qui mox sequitur.

Etsi in urbe plures arcus triumphales sunt, tamen arbitrati sumus ex unius tantum exemplo, quod inseruimus, facile omnium formā intelligi posse. Idem dicimus de columnis, obeliscis, metis, & pōtibus.

IMP. CAES. LVCIO. SEPTIMIO M. FIL. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. PATRI. PATRIAE. PARTHICO. ARABICO. ET
PARTHICO. ADIABENICO. PONTIF. MAXIMO. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET
IMP. CAES. M. AVRELIO. L. FIL. ANTONINO. AVG. PIO. FELICI. TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P.
OPTIMIS. FORTISSIMISQ VE. PRINCIPIBVS
OB REM. PVBLICAM. RESTITVTAM. IMPERIVMQ VE POPVLI. ROMANI. PROPAGATVM
INSIGNIBVS. VIRTVTIBVS. EORVM. DOMI. FORISQ VE
S. P. Q. R.

Milliarium Aureum ueluti columna, siue meta, unde principium itineris ad omnes portas, omnèque iter capiebatur, fuit ante arcum, de quo modo diximus: de eo Suet. in Othonis uita sic meminit. Ergo destinata die præmonitis conscijs, ut se in foro, sub æde Saturni, ad Milliarium aureum opperirent, mane Galbã salutauit. Plin. supra, in fori capite locatũ fuisse ostendit. Cor. uero Tac. Suetoniùsque ante Saturni ædẽ: omnes recte: erant enim hæc loca inuicem prope. Idem Plin. ait Mineruam Catulianam, opus Eufranoris, à Q. Catulo dædicatam, fuisse infra Capitolium: &, ut par est credere, ipsum forum spectantem. Equus æneus Domitiani fuit prope eã columnã, quæ unica stat in medio foro, auro superfusus: de quo Papinius ita meminit.

Quæ super imposito moles gemmata colosso
Stat latium complexa forum.

Cuius sub altero pede erat Rheni fluminis Germaniæ simulacrum: de qua prouincia Domitianus triumphauerat. Idem,

Aenea captiui crinem tegit ungula Rheni.

Proximo loco in hortis, columnæ paulo superius memoratæ adiacentibus, fuit Lacus Curtij: cuius etiam idem Papinius mentionem facit, his uersibus.

Ipse loci custos, cuius sacrata uorago
Famosùsque lacus nomen memorabile seruat.

Per quem lacum fuisse Cloacam deriuatam refert M. Varro. De eodem lacu hæc sunt Diony. uerba. Est hic locus repletus, uocatùrque ab illo casu lacus Curtius, in medio maxime Romani fori. De eo autem uaria est historia, Cornelius & Luceius uolunt, locum esse fulgure ictum, & ex. S. C. à Curtio Cos. septum, & ab eo nomen inditum. Piso autem in annalibus à Metio Curtio Sabino: qui in bello contra Romulum repulso exercitu in hũc locum palustrem secesserit, illæsùsque ad suos in Capitolium peruenerit. Porcilius uero à Curtio Romano: qui cùm forte uorago in medio foro esset facta, neque expleri posset, ex uatum responsis pro patria se se deuouit, in eàmque equo armatus insidens se immisit. Porcilio assentitur Sex. Pom. cuius sunt hæc uerba. Curtilacum appellatur à Curtio, qui eo loco in profundissimum se ob salutem Po. Ro. proiecit hiatum. In eandem sententiam Plin. sic inquit. Fortuito satu uenit in medio foro, qua sidentia imperij fundamenta ostento fatali Curtius maximis bonis, hoc est uirtute, ac pietate, ac morte præclara expleuerat. Controuersiam autem, quæ inter Pisonẽ, & Porcilium esse uidetur, tollit Liuius. Nam dicit, Lacum hunc à Curtio Sabino prius denominatum esse: postea uero quam Curtius Ro. in hiatum se proiecit, à recentiori eius facinore nomen lacus insignius esse factum, & tanq̃ prioris Curtij memoria extincta, ab eo lacum Curtium appellari cœpisse. Iani Templũ fuisse in medio foro exaduerso Capitolij tradit Procopius. Erat, inquit, Sacellum totum ex ære constitutum, quadrata quadam dimensione, tantaèque amplitudinis, quanta integra Iani statua poterat ænea quinque pedalis capi: capite duntaxat bifrons: portæ utrinque æneæ, quæ pacis tempore claudebantur, instante autem bello aperiebantur: uocabatùrque Ianus Geminus. Fuit autem prope equum Domitiani.

De Marfori Statua: Secretario Po. Ro. Templo Saturni, Aerario, ac de Officina Monetæ. Cap. III.

ANte carcerem Tullianum iacet, ueluti in scopulo, marmoreum, ingens simulacrum Rheni fluminis, eius, ut existimo, cuius crinẽ ungula equi Domitiani premebat. Nihil enim impedit quòd marmoreum sit, equus tamen fuerit æneus, cum cippum ei marmoreum subesse par sit credere. Proxime sequitur ædes, nunc D. Martinæ dicata, ubi olim Secretarium Po. Ro. fuisse, indicat inscriptio sequens, quæ in eadem æde extat.

SALVIS DOMINIS NOSTRIS. HONORIO ET THEODOSIO VICTORIOSISSIMIS PRINCIPIBVS
SECRETARIVM AMPLISSIMI SENATVS QVOD VIR INLVSTRIS FLAVIANVS INSTITVERAT ET FATALIS IGNIS ABSVMPSIT
FLAVIVS ANNIVS EVCHARIVS EPIFANIVS. V̄C̄. PRAEF. V̄RB. VICE SACRA IVL̄.REPARAVIT ET AD PRISTINAM FACIEM REDVXIT

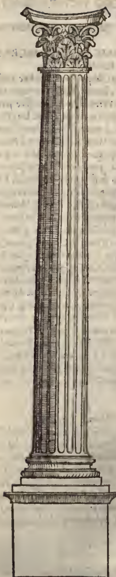
Saturni autem Templum id fuit, quod nunc D. Hadriano est dicatum: de quo Macrobius hæc tradit. Tullum Hostilium, qui bis de Albanis, de Sabinis tertio triumphauit, inuenio, Fanum Saturno ex uoto consecrauisse, & Saturnalia tunc primũ Romæ instituta. Quamuis Varro libro. VI. qui est de sacris ædibus scribat, ædem Saturni ad forum faciendam locasse. L. Tarquinium regem, T. uero Largiũ dictatorem saturnalibus eam dedicasse. Nec me fugit Gellium scribere, Senatum decresse ut ædes Saturni fieret, eiusq; rei. L. Furium tribunum militum præfuisse. Hactenus Macr. Suetonius uero à Numatio Planco cõstructũ refert. Sed cũ plura fuisse Saturni templa, ex ijs, quæ citauimus, satis constare uideatur: non tamen inuenire potui, quo in loco fuerant constructa: præter illud cuius in superiori libro meminimus, & de quo in præsentia est sermo. Aerariũ in foro fuisse significat Asconius. Dum testes, inquit, examinarentur (agebatur enim causa pro rostris) Pompeius ad Aerariũ sedens tumultu Clodianæ multitudinis perturbatur. Quod ideo in hoc templo positũ esse Sex. Pom. & Macrobius aiunt, quia sub Saturno nullũ furtũ fuerit cõmissũ, nec quicquã esset priuatũ. Plut. uero, quod sub eodẽ, nec auaritia, nec improbitas, sed iustitia, & fides. Cyprianus aũt, quòd Saturnus in Italia primus instituerit numos signare, ideo Saturni ærariũ uocari. In eo promulgata seruabant. Cic. de legibus. Qui agent auspicia seruanto. Auguri publico parẽto, Promulgata ꝓposita in ærario cognita agũto. Seruabant ẽt libri Elephantini, in quibus. XXXV. essent cõscriptæ tribus, Omnesq; publicarꝫ rõnũ libri. Suet. Tabulas ueteres ærarij: & debitorꝫ, uel præcipuã calumniandi materiã exussit Cæsar. Ibidẽ reponebant ẽt signa militaria. Liuius. Signa, inquit, eo die à Quæstoribus ex ærario prompta. Asconius ait, Veterẽ diligentiã fuisse, ut quod quisque de subiugata prouincia per triumphum apportauisset, perscriptũ in tabulis in ærariũ reponendis, cõseruaretur. Quod & Cic. in Verrem significat. Praeterea Censores in Saturni templo iusiurandũ subire cogebantur. In templi huius fastigio fuisse Tritonas cũ buccinis, refert: Macrobius. Ante uero Siluani Simulacrum extitisse ostẽdit Plin. his uerbis. Ficus arbor fuit & ante ædem Saturni, urbis anno. CCLX. sublata sacro Vestalibus facto, cum Siluani Simulacrũ subuerteret. In proximo aũt loco, nõ longe à Templo Antonini, uidimus effodi magnã æreorꝫ numorꝫ copiam: qua re multis uisum est nõ leue argumentum, ibi fuisse Officinã Monetæ, à Capitolio unà cũ ærario hunc in locum translatam.

De Basilica Pauli Aemilij, Templo Faustinæ, Arcuq; Fabiano. Cap. IIII.

PAulus, inquit Cic. ad Atticũ, in medio foro Basilicã iam penè texuit ijsdẽ antiquis columnis. Illã aũt, quã locauit, fecit magnificentissimã. Quid quæris? nihil gratius illo monimẽto, nihil gloriosius. Plin. ẽt hanc inter urbis magnifica, columnisque è phrygibus mirabilem enumerat. Plut. tradit, Paulum Aemiliũ collegam Cai Marcelli in consulatu mille, & quingentis talentis acceptis, Cæsari amicũ, ac defensorẽ factum ẽẽ, eàque pecunia nobilissimam in foro extruxisse basilicã, quæ Pauli diceret: licet publicã cõstituisset, ut testat Appianus. Fuit inter Saturni, & Faustinæ tẽpla, ubi uidim⁹ effodi colũnas ĩgẽtes marmoreàsq; tabulas, n ultràq; alia ornemẽta diuersi marmoris optime cælata. Papini⁹ in descriptiõe equi Domitiani à sinistra hãc, à dextra Iulij Cæs. tẽplũ fuisse ostẽdit, his carminib⁹.

At laterum passus hinc iulia templa tuentur,
Illinc belligeri sublimis regia Pauli:
Terga pater. blandòque uidet Concordia uultu.

Sed Basilica illa, quam locauisse ait Cic. Aemilia dicta est: de qua in principio libri quarti erit mẽtio.

Faustinæ autem Templi bona pars in proximo est: & eius porticus decem ingentes columnæ cum epistylijs, & hac inscriptione.

DIVO ANTONINO ET
DIVAE FAVSTINAE EX. S. C.

De hoc Spartianus sic meminit. Antoninus inter deos relatus ē: habet templum: habet Salios: habet Sodales Antonianos, qui Faustinæ templū: quod ei fundauerat maritus, in quo postea filius huius Heliogabalus Antoninus sibi, uel Ioui Syrio, uel Soli, incertum id est, templum fecit. Arcum autem Fabianum apud hoc templum stetisse asserit Tremellius: cuius reliquias proximis annis uidimus effodi. hunc à Fabio Cens. qui deuicit Allobroges, excitatū esse ait Asconius: in quo fuerant scuta, & signa eius uictoriæ. Ad hunc situm erat Tribunal Libonis Prætoris, Puteal dictum: de quo Horatius mentionem sic facit. Putealque libonis Mandabo siccis, adimā cātare seueris: & Ouidius hoc carmine. Qui puteal, Ianumque timent, celeres que Calēdas. Fœneratores enim stabant ad Ianum: & apud fornicem Fabiamon ius dicebatur: de quo arcu Cic. pro Plancio sic inquit. Equidem si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra uia, cum ego ad Fabiamon fornicem impellor. Est apud nos numisma argenteum, in cuius altera parte Libonis imago est cælata, cum inscriptione. LIBO BONEVEN. In altera uero tribunal, supra quod est. PVTEAL. infra uero. SCRIBONI.

De Varijs rebus, quæ in foro fuisse dicūtur. Cap. V.

STatæ matris Simulacrum in foro colebatur, postquam id collustrauit, ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore, magna pars populi in suos quisq; uicos retulerūt eius deæ cultū, auctor Sex. Pom. In eodē foro Statua equestris Cæsari erat posita, & eius capiti sydus crinitū adiectū: quale in eius numismatis sæpe uidimus. Aliā Statuā Augusto à Senatu ibidē positā fuisse cōmemorat Cic. I Epist. ad ipsum Augustū scripta. Multis præterea alijs ornatū fuisse fo℞ innuit Plin. hisce uerbis. L. Piso pdidit M. AEmilio & C. Popilio. II. Coss. à Cēsoribus P. Cornelio Scipione, M. Popilio statuas circa fo℞ eo℞, q magistratus gesserūt, sublatas oēs, præter eas, quæ Populi, aut Senatꝰ sentētia statutæ essent. Ex his aūt quasdā hic recensere possemus, ne℞ quia quæ in Comitio, atq; in Rostris fuere, in foro fuisse sæpe dicitur, pprijs in locis magis opportune exponenꝰ. Erāt insuper in foro columnæ uarij generis. Primā omniū C. Mænio statutam eē idē Plin. sic cōmemorat. Antiquior Columna℞ sicut. C. Mænio, qui deuicerat priscos Latinos: quibus ex fœdere tertias prædæ Po. Ro. præstabat, eodēmque in cōsulatu ex suggestu Rostra deuictis Antiatibus fixerat, anno urbis. CCCCXVI. Itē C. Duellio, qui primus nauale triumphū egit de Pœnis, quæ ē etiam nunc in foro.

Columnam aliam solidam lapidis numidici, propè. XX. pedum altitudine Po. Ro. Cæsari erexit: cum titulo. PATRI PATRIAE. de qua Cic. inquit. Talis animaduersio fuit Dolobellæ, cum in audaces, sceleratósq; seruos, tum in impuros, & nefarios liberos: talisque euersio illius execratæ columnæ. Et iterum ad Atticum se eã sustulisse dicit.

Stat adhuc in foro unica columna, cui, ut uidetur, nihil erat adiũctum, ideo honoris, uirtutisque causa alicui horum positam fuisse existimamus: præsertim quòd in uno latere plinti cernũtur adhuc quædam literæ, sed uetustate ita consumptæ, ut nullum percipias sensum: & forte ea est columna, quam Plin. sua ætate in foro stetisse ait. Cuius exẽplũ superius adieci. In foro, inquit, Diony. erat petra angularis super quã posita fuerãt spolia Trigeminorum Albanorũ, pila Horatia dicta, sed arma collapsa sunt uetustate. Nostra aũt ætate ne ipsius quidem pilæ extat uestigium. Decorauit forum ẽt Equus Cæsaris, & Equus Constantini, & Atrium Mineruæ. Erantq; in eodem foro Tabernæ nouæ, de quibus Liuius sic loquitur. Eodem tempore septem Tabernæ, quæ postea quinque, & Argentariæ, quæ nunc Nouæ appellantur, arsere: & Varro. Sub nouis dicta pars in foro ædificiorum, quod uocabulum eius peruetustum, ut nouæ uiæ, quæ iam dudum uetus. Vbi autem Var. sub nouis dicit, Tabernis subintelligendum puto, neque uideo quid aliud intelligi possit. Doliola locus ẽt erat in foro, apud Cloacã, sic uocatus, quod inuadentibus Gallis Senonibus urbem, sacra ibi doliolis reposita fuerunt, ut scribit Sex. Pom. Vetustior autem memoria ẽ, eo in loco mystica quædam Numæ condita esse. Sunt qui putant dictorum Gallorum cineres conditos esse. Veneris item Cloacinæ ædes fuit ad Sacram uiã, auc. Ouidius in fastis. Cuius simulacrum in Cloaca repertum: & quia cuius esset effigies ignorabatur, ex loco illi nomen impositum est: de quo simulacro Plin. ita meminit. Quippe ita traditur Myrtea uerbena Romanos, Sabinósque cùm propter raptas uirgines dimicare uoluissent, depositis armis purgatos eo in loco, qui nunc signa Veneris Cluacinæ habet: Cluere.n.antiqui purgare dicebant. Exornarunt autem forum & tabulæ pictæ. L. Hostilius Mancinus, inquit idem Plin. qui primus Carthaginem irruperat, situm eius, expugnationesque depictas cum in foro proposuisset, & ipse assistẽs populo spectanti singula enarrabat. in eodem foro magistratus imperium deponere consueuisse, auctor est Herodianus: & spectacula edi, iisque multis in locis dici, idem Plin. ostendit, cum ait, Cæsarem in munere gladiatorio forum texuisse: & picum Martiũ in capite Prætoris urbani. L. Tuberonis iura in foro pro tribunali reddenti sedisse, ita placide, ut manu eum apprehenderet.

De Comitio, Templo Quirini, Columna Moenia, Basilica Portia, Curia Hostilia, & Veteri, ac de Rostris ueteribus. Cap. VI.

Comitiales dies appellabant, cùm in Comitio conueniebant, qui locus à coeundo idest simul ueniendo est dictus, auc. Sex. Pom. Plut. uero quod illuc T. Tatius, & Romulus coierint, & inter eos fœderis conditiones sancitæ, firmatæque fuerint, Comitiũ dictum putat. Asconius ait esse locum, quo coire Equitibus, & Po. Ro. liceret. In eo fuit Hermodori Ephesii Statua, legum, quas Decemuiri scribebant, interpretis, publice data. Et alia Horatij Coclitis, posita, quòd solus à ponte Sublicio hostes arcuisset. Hancusque ad sua tempora durasse asserit Plin. séque inuenire Pithagoræ, & Alcibiadi Statuas in cornibus eiusdem positas fuisse. Sed ad ædificia, quæ in ipso erãt, ueniamus. A porticu Faustinæ, quã in foro ẽẽ diximus, ꝓxime sequit (ut significat Sex. Rufus) Remi Teplũ, nũc D. Cosmæ, Damianóque sacrũ. Alij hoc Quirino: quidã utrique attribuũt. Dedicatũ aũt fuit à Caruilio Cos. uictis Samnitib⁹, ex illorũque spolijs exornatũ: auc. Liuius. Prima pars in ipso ingressu ẽ circularis, postrema uero quadrata, sed oblõga, ex saxisq; quadratis: ualuæ æneæ. Deinceps sequebat olim Dom⁹ Moenij, Curiaque Hostilia, & Vetus. Sed, quæ domus Moenij fuerat, Cato ex ære publico Basilicã deinde extruxit, uicinã foro, quã Portiã appellauit. Huius basilicæ Trib. pl. quoniã in illa ius dicere consueuerant, columnã, quæ sellã eoꝝ impedire uidebatur, tollere decreuisse, scribit Plut. ex quibus uerbis cõstat Basilicas fuisse loca, ubi ius diceret, negociatorésq; frequẽter uersarent: quod & Vitruuius his uerbis testat.

Basilicarum, loca adiuncta foris quàm calidissimis partibus oportet constitui, ut per hyemem sine molestia tempestatum se conferre in eas negociatores possint. Iuxta erat Columna, Moenia appellata: Nā cū Moenius, eam domū uenderet Catoni, & Flacco Censs. ut ibi Basilica, quā diximus, ædificaretur, exceperat ius sibi, unius columnæ ut super eā tectū proyceret, & prouolātibus tabulatis inde ipsi, & posteri eius spectare munus gladiatorū possent: quod etiam tum in foro dabatur: ex illo igitur Columna Moenia uocitata est: de qua meminere Asconius. Sex. Pom. & Cic. pro Sextio. Inter hāc igitur Basilicam, & Curiam Veterem, posita erat Curia Hostilia, sicut indicat titulus, ibi in ruinis repertus, huiusmodi. IN CVRIA HOSTILIA. *Eam sub ueteribus Hostilium regem ædificauisse asserit Varro: nam Veteres struxit Romulus. Sex. Pom. Fuerunt, inquit, & Nouæ Curiæ proxime compitum Fabricij ædificatæ: quòd parum amplæ erant ueteres à Romulo factæ: ubi is populum, & sacra in partes. XXX. distribuerat, ut in ijs ea sacra curarent. Plin. literis tradidit. M. Val. Max. Messalam primum omnium Tabulam picturæ prælij, quo Carthaginienses, & Hieronē in Sicilia deuicerat, anno ab urbe condita. CCCCXC. proposuisse à latere curiæ Hostiliæ: & ante hanc collocatam esse statuam Actij, cuius basis conflagrauerit curia ipsa incensa. P. Clodij funere. Cic. & Liuius hoc amplius addunt. Eius cotem, & nouaculam ibidem defossam esse, supérque impositū Puteal. Asconius autem refert, corpus Clodij, ut uulnera uideri possent, delatum in forum, & pro Rostris positum, populúmque deinde in Curiam tulisse, atq; cremauisse, eòque igne Curiam, portiámque Basilicam, et coniunctam, conflagrasse. Ante eandem Curiam Rostra instituta esse commemorat Varro. Ipsúmque de Rostris Veteribus intellexisse significant Asconij hæc uerba. Erant enim Rostra non eo loco, quo nunc, sed ad Comitium, prope iuncta Curiæ. Etenim fuisse Rostra Vetera innuit Suet. cùm ait Augustum bifariam laudatum, pro æde D. Iulij à Tiberio, & pro Rostris ueteribus à Druso Tiberij filio. Nam nisi tunc fuissent etiam noua, non addidisset, ueteribus. Aliqui tamen Subueteribus unica dictione legentes, locum quēdam Subueteribus nuncupatum fuisse uolunt: quod hisce Plinij uerbis probare conantur. Hinc ille iocus M. Crassi agentis sub ueteribus. Sed mihi manifestū uidetur Varronem, ubi dixit Hostilium ædificauisse Curiam sub ueteribus, intellexisse curijs, uidelicet quas Romulus prius posuerat: & ad eundem modum Suet. & Plin. intellexisse existimo: & quia circa forum multa erant tribunalia, ideo ait, Crassum egisse sub ueteribus. Quod si cuiuspiam loci nomen proprium fuisset, Subueteribus unica, non duplici dictione, ut est in omnibus codicibus, legeretur: prætereáque præpositionem addidisset: dicimus enim agere in curia, non curia: in foro, non foro. Hæc obiter dicta sint: ad rem nunc redeamus. Rostrorum igitur denominatio hæc à Liuio traditur. Naues Antiatium partim in Naualia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earū suggestum in foro extructum adornari placuit: Rostráque id templum appellatū. In Rostris, sedentes magistratus ius dicebāt: id Liuius multis in locis ostēdit. Ferebātur que ibidē leges, auctor Cic. ꝑ Rabirio: & habebantur conciones, idem in Pisonem. Hoc indicat ēt Suet. sic.n.inquit. Cæsar Quæstor Iuliā amitā, uxorèmq; Corneliā defunctas pro Rostris laudauit. Iuxta rostra treis fuisse Sibyllæ Statuas, unā quā Sex. Pacuuius Taurus ædilis plebis restituit, duas quas M. Messala: itē Camilli unā: & inter antiquissimas Tullii Cælij. L. Roscij. Sp. Nautij. C. Fulcinij à Fidenatibus in legatione interfectorū singulas, Plin. auctor est. Lepidi item Statuam in hoc ēt loco à Cicerone statutā, & ab eodem euersam, idē testatur ad Brutum. Inter has erat & Cn. Octauij Statua, sed in oculatissimo loco, à Senatu poni iussa: quoniam regem Antiochū daturū se responsum dicentē iussisset respondere, priusquā egrederetur circulo uirga, quam forte tenebat, à se descripto, & in ea legatione fuisset interfectus. De hac statua meminit Cic. in philip. Hic insuper fuit Herculis tunicati Statua habitu elæo, toruáque facie: in cuius basi tres erant tituli. L. Luculli imperatoris de manubiis: alter, Pupillum Luculli filium ex. S. C. dedicasse: tertius, T. Septimium ædilem curulem ex priuato in publicum restituisse. Tot certaminum, inquit Plin. tantæque dignationis id simulacrum fuit. Appianus etiam refert, Syllæ Statuam, equestrem, ex auro conflatam, ante rostra locatā fuisse, subscriptámque.* CORNELIO SYLLAE IMPE-

RATORI FORTVNATO. *Capita etiam cæsorum usitatum proponi in Rostris, ait L. Florus: et in eandem sententiam Appianus, Foro in medio ante rostra caput Marij iunioris Syllam appendisse. Quo in loco corpus Faustuli impositum fuisse, Diony. sic refert. In præclaro fori Romani loco pro rostris, super leonem lapideum, impositum fuit corpus Faustuli: qui ibi ceciderat, dum certamen Romuli, & Remi dirimere conaretur. Post rostra Romuli Sepulcrum fuisse, Varro etiam affirmat. Ea autem eregione Græcostasis fuisse, quanquam ex ijs, quæ diximus, satis constat, Plin. tamen apertissime indicat, ubi de horologio sic loquitur. Duodecim tabulis ortus tantū, & occasus nominatur: post aliquot annos adiectus est & meridies, Accenso consulum id pronunciante: cum Curio inter Rostra, & Græcostasim prospexisset talem solem. Vbi intelligendum solem à meridie ita Comitium perlustrasse, ut nusquam umbra Græcostasis, aut Rostrorum, id obumbraret.*

De Domo Cæsaris, Porticu Liuiæ, Pacis Templo, ac de Ficu Ruminali.
Cap. VII.

CAesar Dictator habitauit primo in Suburra modicis ædibus: post pontificatum autem max. in uia Sacra, domo publica. Hanc à Iulia nepte nimis profuse extructam, Augustus, qui, ut ait Suetonius, ampla, & operosa prætoria grauabatur, diruit ad solum: ibique Porticū Liuiæ, à Liuia Drusilla eius uxore cognominatam, excitauit. Vtriusque Ouidius sic meminit.

Disce tamen ueniens ætas, ubi Liuia nunc est
Porticus, immensæ tecta fuere domus.

De porticu meminit & Plin. Vna, inquit, uitis Romæ in Liuiæ porticibus subdiales inambulationes umbrosis operculis opacat, eadem duodenis musti amphoris fœcunda. Hæc loca primum curia Romuli, & Hostilia, deinde domus Mœnij, & basilica Portia, Cæsarisq; domus, atq; porticus Liuiæ, demùmq; templū Pacis occupauit. Id à Claudio inchoatū, Vespasianus perfecit. Iosephus. Post, inquit, triumphū, & Romani imperij firmissimum statum, Pacis templum Vespasianus ædificauit. In eo, ut ait D. Hierony. idem Vespasianus uasa, & ornamenta templi Hierosolymitani, triumpho Titi aduecta, reposuit, uniuersáq; cõsecrauit donaria, Venerémque dicauit: In eodemq; fuit Heros absolutissimi operis, à Thimante: Hialysúsque, à Protogene: atque Sylla, à Nicomacho, pictura expressi. Hialysij meminit Cicero ad Atticum. Gellius autem opinatur Epistolas Asinij Capitonis uiri doctissimi in eodem templo fuisse. Hoc autem templum Commodi imp. tempore incendio exhaustum esse, sic scribit Herodianus. Nam cum neq; imbres, neque nubes, tantùmque exiguus terremotus antecessisset, seu nocturni casu fulminis, seu igni aliquo in ipso terrarum motu ueluti extrito, totum de improuiso Pacis templum consumptum incendio est. Quod unum scilicet opus cunctorum tota urbe maximum fuit, atq; pulcherrimum: & rursus idem Herodianus Templorũ omnium opulentissimum, egregièque munitum multóque ornatum auro, & argento: quippe uniuersi fermè illuc diuitias, quasi in thesaurum, congerebant. Ficum autem Ruminalem ex Cor. Tac. uerbis fuisse in Comitio, superius diximus. De hac arbore Plin. sic loquitur. Colitur Ficus arbor in foro ipso, ac Comitio Romæ nata, sacris fulguribus ibi conditis: magisque ob memoriam eius, quæ nutrix Romuli, & Remi conditoris appellata: quoniã sub ea nutrita est lupa, infantibus præbens rumen (ita uocabant mammam) miraculo ex ære iuxta dicato, tanquam in Comitium sponte transijsset, adacto nauigio illico arescit, rursúsque cura sacerdotum seritur.

Templi huius etsi pars quædã adhuc extat, tamen quia plena operis orthographia ex ea percipi nõ potuit, ichnographiam apposuimus, secuti exemplar quorundam mechanicorum, qui eam in lucem ediderant, existimantes satis accurate id eos fecisse. Postea uero deprehendimus eius latitudinem, nõ. CLXX. ut ab eis traditum est, sed. CC. pedum esse: longitudinẽ. CCC. Id ne lectorem fallat admonere uoluimus.

De Arcu Vespasiani: Templis, Vulcani, solisq; ac lunæ: atq; de Via Sacra. Cap. VIII.

SVpra Comitium stat Arcus Vespasiani mutilatus, in cuius fronte legitur titulus sequens.

SENATVS
POPVLVSQVE. ROMANVS
DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F.
VESPASIANO. AVGVSTO

Extructus autem fuit deuictis Hierosolymis, in quo intrinsecus ab uno latere sculptæ sunt uictoriæ cum arca fœderis præcedentibus. XII. fascibus consularibus: ab altero triumphi spolia, aureum candelabrum, tabulæ legis Moysaicæ, uasa templi, mensaque aurea: de quibus plura Iosephus. Huius uictoriæ fidē facit marmor, quod in circo nostris temporibus fuit effossū, in quo hic titulus erat sculptus.

S. P. Q. R.
IMP. TITO CAES. DIVI VESPASIANI FILIO VESPASIANO AVG.
PONT. MAX. TR. POT. X. IMP. XVII. XIII. P. P.
PRINCIPI SVO QVI PRAECEPTIS PATRIAE CONSILIISQ. ET
AVSPICIIS GENTEM IVDEORVM DOMVIT ET VRBEM
HIEROSOLYMAM OMNIBVS ANTE SE DVCIBVS REGIBVS
GENTIBVS AVT FRVSTRA PETITAM AVT OMNINO INTENTATAM DELEVIT.

Prope dictum arcum, sub ipsis collibus, ut ait Varro, fuit Vulcani Templum: de quo Sex. Pom. sic meminit. Statua Ludienis, qui quondam fulmine ictus in Circo, sepultus est in Ianiculo, cuius ossa postea ex prodigijs, oraculorumque responsis Senatus decreto intra urbem relata in Volcanali, quod est supra Comitium, obruta sunt. Idem asserit Diony. his uerbis. Tractantes in Volcanali templo negotia, quod superstat foro: iacmque addit, Tatium regem id dedicauisse. In eo Lotos fuit ab Romulo cōstituta, cuius radices in forum usque Cæsaris penetrasse asserit Plin. Haud longe à Pacis templo, eo in loco, quo nunc sunt horti D. Mariæ Nouæ, extant duo fornices: quorum alter quoniam ortum hyemalem, alter occasum æstiuum spectat, Solis ac Lunæ fuisse, opinamur. Quæ templa à T. Tatio, ut ait Varro, dedicata sunt. Sacra autem uiæ caput à Carinis, Sireniaq; sacello oriri, per eamque sacra quotquot mensibus ferri in arcem, & per eandem Augures ex arce profectos inaugurare consueuisse, partemque huiusce uiæ solā notā, quæ erat à foro eunti primo cliuo, literis prodidit idē Varro. Sex. Pom. dicit. Quod ne eatenus quidem, ut uulgus opinatur, Sacra appellanda est, à Regia ad domum Regis sacrificoli: sed à Regis domo ad Sacellum Sireniæ: & rursus à Regia usque ad arcem. Quibus uerbis conijcio, uiam hanc caput habuisse à Carinis, apud amphitheatrū, protensamque fuisse per hortos D. Mariæ nouæ, Regiam, siue templum Pacis à dextra relinquentem, à sinistra Solis, & Lunæ templa: deinde ad Capitolium tendentem, Comitium forumque Romanum. Ita ut uia hæc Comitij, & fori pars esset, solo nomine ab eis distincta: ob idq; quæ in ea erant, etiā in Comitio, & in foro fuisse legimus. Proptereaq; à Plin. dictum est, Cæsarem Dictatorem totum forum Romanum, uiamque Sacram ab domo sua usque ad cliuum Capitolinum in munere gladiatorio intexuisse. Huius uiæ alij aliam ponunt etymologiam: Sacramque dictam esse, quòd in ea fœdus sit ictum inter Romulum, & Tatium regem. Hic in summa Sacra uia habitauit Ancus rex, prope ædem Larum.

De Foro Augusti, Neruæ, & Cæsaris: ac de Templis, Martis Vltoris Iani, ac Veneris Genetricis. Cap. IX.

HIs commemoratis ordo uidetur postulare, ut ad Capitolium, unde digressi sumus reuertamur, quò nonnulla, quæ ad sinistram uiæ Sacræ omissa sunt, exponamus. Quorū primo loco est Forū

Augusti, quod erat in hortis post Marforium nunc positis. Id angustius ab eo factum aiunt, quia non ausus fuerit extorquere possessoribus proximas domos. Extruendi causa fuit hominum, & iudiciorum multitudo, quae uidebatur non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaque festinantius, necdum perfecta Martis aede, quam in eo inchoauerat, publicatū est: cautumque ut separatim in eo publica iudicia, & sortitiones iudicum fierent. Sanxit ergo ut hic de bellis, triumphisque consuleretur Senatus: quique uictores rediissent, huc insignia triumphorum inferrent. In celeberrima huius parte, Aug. posuit duas Tabulas, quae belli pictam faciem habebant, & triumphum: duasque alias ab Apelle pictas: in quarum altera erat Castor, & Pollux, cum Victoria, & Alexādro Magno: altera belli imaginem restrictis à tergo manibus continebat, ipso Alexandro in curru triumphante. In eodemque foro Coruini etiam Statuam collocauit, ut scribit Gellius. Legimus insuper, ibidem fuisse eburneū simulacrum Apollinis: de quo uidetur Horatius intellexisse, hoc emistichio. Sic me seruauit Apollo: & Iuuenalis, cùm ait, Iurisque peritus Apollo. Hoc forum Hadrianum instaurauisse auc. est Spartianus: cuius porticus duae fuere: in quibus omnium statuas triumphali effigie Augustus dedicauit. Idem praeterea cùm Templum Martis Vltoris bello philippensi, quod pro ultione paterna susceperat, uouisset, uoti reus illud in ea parte eiusdem fori extruxit, quae D. Martinae nunc aedi proxima est. Horum meminit Suet. in hunc modum. Publica opera plurima extruxit, è quibus praecipua forum, cum aede Martis Vltoris: et Ouid. his carminibus.

Victor ad ipse suos caelo descendit honores.
Templáque in augusto conspicienda foro.

Supra forum Augusti, ad radices Quirinalis, Palatij Neruae reliquiae extāt: & eius porticus nōnullae mirae magnitudinis columnae. In proximo uero, post aedem nunc D. Hadriani fuerat eiusdem Neruae Forum: quod inchoatum esse à Domitiano refert Suet. Nouam, inquit, aedem in Capitolio excitauit Ioui Custodi: & forum, quod nunc Neruae uocatur. Fuisse autem columnis, uariisque statuis adornatum, testatur Spartianus, his uerbis. Statuas iocosas, uel pedestres nudas, uel equestres Diuis imperatoribus in foro Neruae, quod nunc Transitorium dicitur, locabat, omnibus cum titulis, & columnis aereis, quae gestorum ordinem continerent. Transitorium autem traxit nomen, quòd ab eo in Romanum forum, Augusti, & Caesaris esset transitus. Extat adhuc pars porticus ipsius fori incendio corrupta cum quibusdam columnis excelsis, & in earum epistylijs titulus truncatus huiusmodi.

IMP. NERVA CAESAR AVG. PONT. MAX. TRIB.
POT. II. IMP. II. PROCOS.

Cui titulo quidam aiunt fuisse etiam haec uerba. NERVAE FECIT. In hoc foro Templum Iani fuisse testatur Ser. Sic n. ait. Captis Faliscis ciuitate Thusciae ibi inuentum est simulacrum Iani cum frontibus quatuor (fuerat enim bifrons apud theatrum Marcelli) unde, quod Numa instituerat, translatū ē ad forum Transitorium, & quatuor portarum unum templum institutum. Ad forum Transitorium translatum ait Ser. i. eo ubi deinde forum Transitorium fuit. Plin. narrat, Augustū dedicauisse Ianum in suo templo ex Aegypto aduectum, Scopaeque, an Praxitelis manu, dubium esse: sed de quo templo Iani intelligat, non satis constat. Ad Ianum stabant foeneratores: de quo uidetur Horatius intellexisse, cum inquit. Haec Ianus summus ab imo perdocet: & in Sermonibus. Postquam res mea Ianum ad medium fracta est. Sequitur paruo interuallo Forum Caesaris, in ea parte, qua post D. Cosmae, & Damiani aedem horti cernuntur: de eo Appianus sic inquit. Post uictoriam contra Pompeium Caesar Atrium templo Veneris circunduxit: quod Romanum forum esse uoluit, non rerum quidem uenalium, sed earum quae ad iura conuenirent. Plinius. Pyramides regum miramur opera, cum solum tantum forum extruendo sextertijs mille ducentis Caesar Dictator emerit. Quod forum, haud procul à Comitio fuisse, significasse uidetur, ubi dixit: loton è Volcanali in forum usque Caesaris radices egisse. In hoc foro fuit Veneris Genitricis Templum, bello pharsalico uotum: de quo Appianus sic meminit. Erexit, & Veneri Genitrici templum, ut prius ad Pharsalon uouerat praelium

initurus. Et quia erat prope uiam Sacram, uidetur id de quo Dion refert, Apollodorũ rescripsisse Hadriano (forte ipsum instauranti) sublime, & concauum fieri oportere, ut ex loco superiori in Sacram usq; uiam insignior prospectus esset, & magis conspicuum concauum ad excipiendas ludorum machinas, quæ in eo loco latenter compingi, & item ex occulto in theatrum duci possent. In eo uero, Aiacis, & Medeæ tabulas à Timomarcho bizantino pictas, octuaginta talentis uenundatas fuisse, refert Plin. Idemque pro templi foribus equi simulacrum, his uerbis. Nec Cæsaris Dictatoris quenquam alium recepisse dorso equus traditur. Idemque hominis similes pedes priores habuisse: hac effigie locatus ante Veneris Genitricis ædem. In eodem foro Veneris simulacrum ab Archesilao factum: ipsiusq; Veneris statuam loricatam fuisse, idem auctor testatur.

De Templo Telluris: & de Domo Sp. Cassij, & M. Antonij: ac de Sororio Tigillo, Vico Scelerato: atq; de Bustis Gallicis. Cap. X.

TEmplum Telluris, quod T. Sempronius uouit, ut L. Florus cõmemorat, intra Carinas fuisse dicit Ser. Id arbitramur fuisse prope cliuum, qui ducit ad D. Petri cognomento in Vinculis ædẽ. Quo in loco olim fuerat Domus Cassij: huic opinioni astipulantur hæc Diony. uerba. Post Cassij mortem domus eius euersa fuit, & huc usque subdialis dimittitur. Is locus extra Telluris ædem est: quam postea extruxit ciuitas secundum eam uiam, qua itur ad Carinas. In qua æde Cic. in philip. ait. S.C. habitum fuisse: & in ea scribens ad Q. Fratrem eius se statuam locauisse: & alibi, prope eandem Armamentarium fuisse, idem sic refert. Putant enim nonnulli ad me pertinere, Armamentarium Telluris aperire. Apud eum locum, ubi postea hæc ædes constituta est, Cassius suam ipsius Statuã posuerat: quæ, postquam regnum affectauisse est dictus, à Cens. fuit conflata. Hinc haud procul fuerat Sororium Tigillum, locus uidelicet sacer causa expiationis ab Horatio, ob sororem à se interfectam, in honorem Iunonis constitutus. Nam eum locum prope Carinas fuisse testatur Diony. Ait enim, locũ in quo purgarunt Horatium in angiportũ ferente à Carinis deorsum esse ijs, qui ad Cyprium peragerent angiportum: ubi aræ manerent tunc erectæ, & Tigillum duobus inter se cõtrarijs parietibus fultum super eas extenderetur. Quibus uerbis intelligimus, tam sororium Tigillum, de quo agimus, quã Vicum Cyprium, de quo iam dicemus, fuisse prope dictum cliuum. Vicum autem Cyprium ex facinore Tulliæ sceleratũ appellatum esse, idem auctor tradit. Cyprus enim fuerat dictus à Cypro, quod Sabina lingua bonum omen significat: Tametsi Varro non eundem esse uicum Cyprum, & Sceleratũ consentit. Sic enim inquit. Vicus Cyprus à Cypro, quòd ibi Sabini ciues additi consederũt, qui à bono omine eum appellarũt. Nam cyprum Sabine bonum significat: prope hunc uicus Sceleratus, dictus à Tullia Tar. Superbi uxore, quòd ibi cum iaceret pater occisus, super eum carpentum mulio ut inijceret, iussit. Domus autem M. Antonij non longe ab æde Telluris fuit, ut Appianus sic testatur. Iis peractis decretum noctu perlatum est, Antonium sequenti die in templo Telluris, haud longe ab ipsius domo, Senatum habiturum. Inter hæc aũt loca, & amphitheatrum nunc Colosseum appellatum, fuere Busta Gallica: ubi nunc est ædicula D. Andreæ cognomento ad Busta Gallica. Quæ in media fuisse urbe ait Suetonius: idque etiam Liuius his uerbis ostendit. Cum esset satis altum Ianiculum, ubi Camillus sedens prospectaret hostem, descendit in æquum, atq; illo ipso die media urbe, qua nunc Busta Gallorum sunt: & postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Is erat locus ubi, à Camillo interfecti, fuerant sepulti. Varro. Is locus, inquit, ad Busta Gallica: quòd Roma recuperata, Gallorum ossa, qui possederant urbem, ibi coaceruata, ac consepta. Tametsi Liuius eos morbo interemptos esse dicat. In hoc ambitu fuit Salutis ædes, uota bello Samnitico à C. Iunio Bibaculo Cos. ab eodemque Cens. locata, & Dictatore dedicata, eodem Liuio auctore.

De Theatro Marcelli: Curia, Porticu, & Schola Octauiæ: ac de templo Iunonis, Apollinisque Delubro. Cap. XI.

HIs descriptis, ad eam uallem, quæ inter Tiberim, Capitolium, Palatium, & Auentinum iacet, transeamus, agamúsq; de ædificijs, ac locis insignibus, quorũ nonnulla adhuc extant. Theatri Marcelli, quod sub nomine nepotis ex sorore Octauia Augustus excitauit, pars, uetustate, ignéq; corrupta inter Tarpeiã rupẽ, dictámq; Tiberim adhuc cernitur. Capiebat autem loca. LXXXX. M. Huius Scena à Vespasiano fuit restituta, in eáque mox ludos edidit. Ante Theatrum Curiam Octauiam fuisse, tradit Appianus: cui iuncta erat eiusdem nominis Porticus, quam totum id spatiũ occupauisse crediderim, quod est ab æde nunc D. Nicolai in Carcere: ad eam quæ. S. Mariæ in porticu dicitur. In hac Curia multæ statuæ erant statutæ: sed inter cæteras Apollinis fulmen tenentis. In porticu uero Sauron, & Batrachum templa clausa fecisse, scribit Plin. Artemonáque nobilissimas picturas pinxisse: in iisque Herculem ab Oeta monte exuta mortalitate consensu deorum in cælum euntem: Intráq; eandem porticum fuisse Iunonis ædem, & in ea ipsius deæ Statuam à Dionysio, & Policle factam: ac Veneris à Philisco: insuperque Aesculapij, & Dianæ à Cephisiodoro: ad eandémque porticum laudari Apollinem Philisci Rhodij in suo Delubro: item in eodem templo Latonam, & Dianã, & nouem Musas: & alterum Apollinem nudum: alterúmque, qui Cytharam teneret, Timarchidem fecisse: In Scholis uero esse Praxitelis Cupidinem, obiectum à Cicerone Verri: per quem Thespiæ uisebantur: & multa in eisdem Scholis sine auctoribus placere: ueluti erant Satyri quatuor: ex quibus unus Liberum patrem perferrebat: & alter Liberam similiter: tertius ploratum infantis cohibebat: quartus cratere alterius sitim sedabat: ueluti etiam duæ Hymphæ sua ueste uelificantes. Easdem autem scholas adornarunt & tabulæ pictæ. Nam, ut idem refert, Antiphilus in eis Hesionã nobilem pinxit, & Alexandrum, ac Philippum cum Minerua. Præterea ait, Veneris Statuam eximiæ pulchritudinis manu Phidiæ in Octauiæ operibus esse.

De Foro Olitorio: Templis, Iunonis Matutæ, Spei, Iani, Pietatis, & Carmentæ: ac de Carcere Pl. Ro. Sacrario Numæ: & de Columna Lactaria. Cap. XII.

INter Marcelli theatrum, & Capitolium iacet platea nunc Montanaria uocitata, ubi olim fuit Forum Olitorium: quod extra portam Carmẽtalem fuisse ait Asconius. Forum Olitoriũ, inquit Varro, erat antiquum macellum, ubi olerum copia: Ea loca etiam nunc Lacedæmonij uocant macellum: sed Iones ostia hortorum. In hoc fuit Iunonis Matutæ ædes, ubi nũc D. Andreæ cognomento in Mentuza, siue in Vincijs: uota, & locata est Gallico bello à Cor. Cos. ab eodémque Censore dedicata, auctor Liuius: qui in eodem foro etiam Spei ædem fuisse tradit, eámque fulmine ictam bello pu. & Q. Fabio consulis filio, ac T. Sempronio Graccho Coss. incendio conflagrasse. Hanc consecrauit Collatinus. Cic. de legibus. Recte, inquit, etiam Spes à Collatino consecrata est. Sed quoniam Cor. Tac. ait, ab Attilio esse uotam, & à Germanico sacratam, existimandum est, aut fuisse hanc denuo instauratam, aut aliam esse de qua Tacitus loquitur. In foro Olitorio Columnam Lactariam, ad quam infantes lacte alendi deferebantur, stetisse asserit Sex. Pom. In eodem etiam fuit Iani Templũ circa imum Argiletum, iuxta theatrum Marcelli. Hoc Numam regem in duobus breuissimis templis fecisse, eique duas fuisse portas, quas aperire cùm bellum esset, in pace uero claudi le gitimum foret, scribit Ser. Alij tamen T. Tatium, & Romulum facto fœdere templum hoc cõstituisse uolunt: propterea que Ianũ duas facies habere, quasi ut ostendat duorum regum coitionem. Cor. uero Tac. ait, Duilium esse huius templi auctorem: eius sunt hæc uerba. Eodem in loco. L. M. Publicijs Iano templum, quod apud forum

Olitorium Cn. Duilius struxerat: Speiq; ædes à Germanico sacratur. Alibi commemorat Tiberium Cæsarem Iani templum dedicauisse, apud forum Olitorium, uotum à Duilio bello maritimo aduersus Pœnos prospere peracto: si modo de hoc eodem intelligunt: nam quod aliud ea ætate fuerit, nobis non constat. Cum autem idem esse Iani templum, de quo Seruius, & Tacitus loquuntur, dubitari non possit: non uideo quo pacto utriusque stet sententia: nisi dixerimus, à Numa structum, denuòque à Duilio instauratum, ampliatúmque. Id uero prope D. Nicolai ædem, aut certe eo ipso loco fuisse, crediderim. Hic.n.locus ad imum Argiletum, & iuxta theatrum Marcelli positus est, atque extra portā Carmentalem, quod ait Sex. Pom. ad dextrámque Fabijs ea porta ad bellum exeuntibus, quemadmodum Liuius, & Ouidius uoluere. Nam licet hæc porta ad forum Olitorium uergeret, tamen cum secūdum muros urbis ad sinistram flectere iter cogerentur, ut per Sublicium pontem, qui tunc unicus erat, transirent, Iani templum ad dextram relinqui fuit necesse. Prope hoc templum fuit Sacrarium ipsius Numæ, circa imum Argiletum. Item Carcer Plebis Romanæ: huius uestigia apud eandem D. Nicolai ædem extare uidentur. Quem carcerem Ap. Claudius decemuir constituit, in eóque reus iudicij inclusus sibi mortē consciuit, ut tradit Liuius. In hoc carcere fuit Templum Pietatis à M. Attilio Glabrióne dedicatum, ut idem est auctor. Causam struendi templum Plin. sic ostendit. Humilis in plebe, & ideo ignobilis puerpera supplicij causa carcere inclusa matre, cum impetrasset aditum à Ianitore, semper excussa ne quid inferret cibi, deprehensa est uberibus suis alens eam. Quo miraculo matris salus donata filiæ pietate est, ambæque perpetuis alimentis, & locus ille eidem consecratus est Deæ, C. Quintio, & M. Attilio Coss. templo Pietatis extructo in illius carceris sede, ubi nunc Marcelli theatrum est. Sextus uero Pom. Patrem inclusum carcere, non matrem, uberibus filiam clam aluisse, scribit: Templúmque ipsum eo in loco extructum fuisse, ubi puella antea habitauerat, non in carcere. Hoc templum Cos. Cotta de cælo tactum fuisse testatur Cic. primo de diu. Fanum carmētæ sub Capitolio esse, scribit Diony. meminit & Gellius libro. XVIII. Positum autem fuit apud portem Carmentalem à Carmenta, ut supra diximus, nuncupatam: ubi reliquiæ ædiculæ D. Catherinæ hodie cernuntur. Quod fanum mulieres Romanæ ei deæ ædificarunt gratiam referentes quòd uehicula, quibus. S. C. priuatæ fuerant, ipsis essent restituta. Carmenta.n. Euandri mater fuit, Nicostrata prius appellata: quæ, quia carminibus oracula edebat, Carmenta postea est dicta: ab eáque carmina: auc. Plut. in prob.

De Argileto: Domo Sp. Melij, & Africani: & de Aequimelio: Tabernis Bibliopolarum: Basilica Sempronij: ac de Asylo. Cap. XIII.

ARgiletum autē à fine uici Thusci, atque à Velabro oriri, inuenio: eiúsque imum esse ad Marcelli theatrum: Huius etymologiam Varro duplicem sic ponit. Argiletum sunt qui scripserunt ab Argo, quòd is huc uenerit, ibique sepultus sit: alij ab argilla, quòd ibi id genus terræ sit. Priorem etymologiam probat Seruius: sic enim inquit. Euander Argum quendam hospitio suscēpit, qui cum de eius cogitaret interitu, ut ipse regnaret, Euandro hæc non sentiente, socij intellexerunt: qui Argum necarunt: cui Euander & sepulcrū fecit, & locū sacrauit, de quo Virgilius meminit hoc carmine. Nec non & sacri monstrat nemus argileti.

In ea autem parte Argileti, quæ à dextra occurrit à porta Carmentali ad Velabrum, & non longe ab æde nunc D. Ioannis decollati, Aequimelium fuisse, ex uerbis Liuij coniectura assequi mihi uideor: ea hæc sunt. Substructionem super Aequimelium in Capitolio; & uiam silice sternendam à porta Capena ad Martis ædem Aediles locauerunt. Et rursus. Lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima urbis parte decurrit in forum, Thuscóque uico, atque Aequimelio per portam Capenam propè intactus euasit. Aequimelium autem unde dicatur, sic ostendit. Nec satis est Melij sanguine expiatū, nisi

tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur, bonaque cuncta precijs regni mercandi publicarentur. Iubere itaque Quæstores uendere ea bona, atq; in publicum redigere. Domum deinde, ut momento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo iussit: idque Aequimelium appellatum est. Quod etiam Cic. pro domo sua comprobat. Ad Aequimelium erant opificũ multæ tabernæ: Laneæ inter alias, & Bibliopolarum: de quibus Martialis sic meminit.

Argiletanas mains habitare tabernas.

Cũ tibi parue liber scrinia nostra uacent. Apud ædẽ nũc D. Georgij fuit Domus P. Africani, ubi deinde T. Sempronius Basilicam fecit: de qua Liuius quarto decadis quintæ sic loquitur. T. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani ponè ueteres ad Vertumni signum, laneasq; & Tabernas coniunctas in publicum emit: Basilicamque faciendam curauit, quæ Sempronia appellata est. Qui autem uolunt Asylum, de quo dictum est, fuisse sub rupe Tarpeia, ut id comprobent, citant Ouidij hæc carmina.

Tum quoque uicini lucus celebratur asyli,

Qua petit equoreas aduena Tibris aquas.

Et quanq̃ hi uersus non faciũt de loco Asyli certam fidem, tamen cum in Capitolio, in quo prius fuerat constitutus, fuissent multa templa, atq; ædificia excitata, credendum omnino esse censemus, in aliũ locum esse translatum, atque in eum, quem dicunt totum id spatij occupauisse, quod est à rupe Tarpeia, hinc ad forum Boarium usq; inde ad pontem Senatorum: et ad radices usq; Auentini montis.

De Velabro: Foro Boario: Arcu Septimij: Vertumni Signo: & de Iano quadrifronte: ac de Sepulcro Accæ Larentiæ.

Cap. XIIII.

Ex eruptionibus tiberinis olim fiebat sinus in modum lacus, hinc ad forum Romanum ferè usque, inde ad Circum max. quo Auentinus à reliquis mõtibus discludebatur. Itaque qui eò ex urbe ibãt, lintribus aduehebantur, quadrantemque soluebant, unde lacum ipsum Velabrum à uehendo appellarũt: nam uelaturam facere dicebantur, qui id mercede facerent: auctor est Varro: quod attigit Propertius cum inquit.

At qua uelabri regio patet, ire solebat
Exiguus pulsa per uada linter aqua. & Ouidius.
Qua uelabra solent in Circum ducere pompas,
Nil præter salices, crassaque canna fuit.
Hic, ubi nunc fora sunt, lintres errare uideres:
Quaque iacent ualles maxime circe tuæ.

Lacu ipso postmodum exiccato, atque repleto in eius parte, quæ à Iano quadrifronte in Auentinũ uergit, forum Boarium fuit institutum: quod nomen obtinuisse aliqui uolunt, ab æreo Tauri Simulacro ibi statuto, ubi Romulus sulcum urbis condendæ designare cœpit: de quo Plin. ita meminit. Proxima laus æris Gynetico in insula, & ipsa nec æs gignens, sed officinarum temperatura nobilitate. Bos æreus inde captus in foro Boario est Romæ. Alij ob taurum immolatũ interfecto Caco, bobusque recuperatis Boarium appellatum tradunt. Vtranque opinionem attigit Ouidius, his carminibus.

Pontibus & magno iuncta est celeberrima Circo
Area, quæ posito de boue nomen habet.
Immolat ex illis taurum tibi Iuppiter unum
Victor, & Euandrum ruricolasque uocat.

Sex. uero Pom. Boarium dictum putat, quòd ibi boues uenundarentur: cui astipulatur Varro, cùm inquit. Quo quidem genera conferrent forum appellatũ, additumque ab eo cognomen, ut forũ Boariũ.

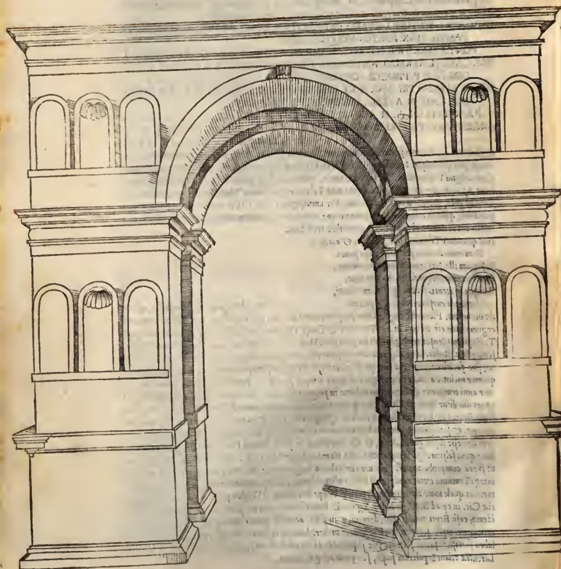
Quod etiam Liuius innuit, memorans in eodem foro bouem in tertiam contignationem ascendisse. In hoc foro in honorem. L. Septimij, & M. Aurelij Arcus à negociatoribus, & argentarijs fuit extructus: qui proximus D. Georgei ædi adhuc extat, cum sequenti titulo insculpto.

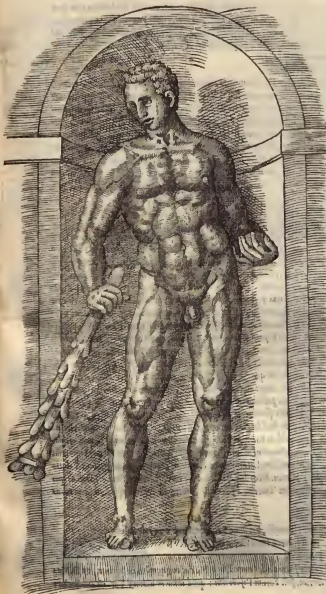
IMP. CAES. L. SEPTIMIO. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. ARABIC. ADIABENIC. = PARTH. MAX. FORTISSIMO. FELICISSIMO
PONTIF. MAX. TRIB. POTEST. XII. IMP. XI. COS. III. PATRI. PATRIAE. ET
IMP. CAES. M. AVRELIO. ANTONINO. PIO. FELICI. AVG. TRIB. POTEST. VII. = COS. III. P. P. PROCOS. FORTISSIMO. FELICISSIMOQVE. PRINCIPI. ET
IVLIAE. AVG. MATRI. AVG. N. ET. CASTRORVM. ET. SENATVS. ET. PATIAE. ET = IMP. CAES. M. AVRELI. ANTONINI. PII. FELICIS. AVG.
PARTHICI. MAXIMI. BRITTANICI. MAXIMI.
ARGENTARI. ET. NEGOCIANTES. BOARI. HVIVS. LOCI QVI DEVOTI. NVMINI. EO= INVEHENT (RVM

Quãobrem in eodem uisuntur taurorum immolationes, & instrumenta ad sacrificandum cum uictimarijs, sacrificolisque. Non longe ab hoc arcu, Vertumni Signum fuisse, innuit Cicero, qui sic inquit. Quis à signo Vertumni in Circum max. uenit, quin is unoquoq; gradu de auaritia tua commoneretur? Idem Asconius significat, Cùm in ultimo uico Thurario (quo nomine Thuscum intelligit) sub eius basilicæ angulo, quam Semproniam diximus, Vertumni signum fuisse scribit. Quem deum eo nomine appellarunt, quòd in rebus uendendis, emendisque cogitationes hominum uerteret: licet Propertius alijs rationibus id nomen obtinuisse his carminibus tradiderit.

Hac quondam Tiberinus iter faciebat, & aiunt
Remorum auditos per uada pulsa sonos.
Postquam ille suis tantum concessit alumnis,
Vertumnus uerso dicor ab amne deus.
Seu quia uertentis fructus percepimus anni,
Vertumni rursus creditur esse sacrum.

Sex. Pom. ædem quoque illi Deo fuisse, ostendit his uerbis. Picta nũc toga dicitur, purpurea antea uocitata est, eaque erat sine pictura: eius rei argumentum est pictura in æde Vertumni, & Consi. Quorum in altera M. Fuluius Flaccus: in altera T. Papirius Censor triumphantes ita picti sunt. Hanc Vertumni ædem in uico Thusco locatam fuisse, scribit Sex. Rufus. In eodẽ foro extat ædificium marmoreũ ad modũ porticus quadratæ, quatuor portis, siue faciebus: propterea Iani quadrifrontis esse Templum plerique omnes consentiunt. Quos, ut sequamur inclinat animus: ex eo quòd cũ Ianus tempus significet, portæ illæ significare uidentur quatuor anni tempora: & loculi, siue delubra in singulis frontibus duodecim existentes, menses: in quos annus diuiditur. Vnde & Varro libro quarto rerum humanarum, Iano. XII. aras pro totidem mensibus fuisse dicatas ait. Sic enim eius Simulacrum effingebatur, ut dextera manu treecentorum, sinistra autem quinque, & sexaginta numerum haberet: ad anni dimensionem ostendendam. Nonnulli autem tradidere hoc esse tẽplũ, quod Liuius, & Ouidius dicunt fuisse à dextera Fabijs porta Carmẽtali exeuntibus: quod falsum eẽ satis cõstat: cũ illud à Numa ad theatrũ Marcelli, extra eandẽ portã positũ fuerit, ut supra comprobatum est: hoc uero in Velabro longe ab eodẽ theatro distans. Quod hodie nõ plane integrũ omnino extat: quippe cũ multis olim columnis, aliisque ornamẽtis decoratũ fuisse dignoscatur: cius quale nunc licuit exemplũ subieci. Prope hoc forum in Velabro positã esse Aram Accæ Larẽtiæ Cic. in ep. ad Brutũ sic testat. Ego. n. D. Bruto liberato cum lætissimus ille ciuitati dies illuxisset, idemq; casu Bruti natalis esset, decreui, ut in fastis ad eũ diẽ Bruti nomen ascriberetur, in eòque sum maiorũ exemplũ secutus, qui hũc honorẽ mulieri Larẽtiæ tribuerũt: uos cuius põtifices ad arã in Velabro sacrificiũ facere soletis. Quæ sequũtur hoc loco nihil ad rem faciunt. Ibi celeberrimo in loco eius Larentiæ etiam Sepulcrum fuisse, scriptum reliquit Antias.

De Aede, Ara, & simulacro Herculis: ac de Templis, Pudicitiæ, Matutæ, Fortunæ, & Murtiæ. Cap. XV.

AEdes Herculis I foro Boario erat, & in qua, tempestate Solini, ut ipse testatur, argumenta, & conuiuia maiestatis eius remanebant. Nā diuinit⁹ neque muscis illò, neque canibus ingressus erat. Etenim cùm uisceratione sacricolis daret, Miagirum idest muscarū congregatorem Deū dicitur imprecatus: Clauam uero in aditu reliquisse, cuius olfactu refugerent canes. Hāc ædē Macrobius Herculis Victoris appellauit, alterámq; eiusdem cognominis fuisse ad portā Trigeminam affirmat. Prior tempore Xysti. IIII. pont. Max. solo fuit æquata, ibiq; reperta ipsius Herculis statua ænea: quā hic accurate expressam apposuimus. Eā in ædibus Cōseruatorum nunc esse libro secundo dictum est. Ibi hic etiam deo Herculi titulus inuenitur.

DEO HERCVLI
INVICTO
C. IVL. POMPONIVS
PVDENS
SEVERIANVS
V. C. PRAEF. VRB.

Plin. ait, Euandrum statuam Herculi in foro Boario sacrauisse; quæ triumphalis Hercules dicebatur, eo q̧ per triumphos triumphali habitu uestiretur. Nec uero arbitramur hāc

Herculis statuam illam esse, quam Plin. ait Euandrum in foro Boario sacrauisse: sed potius eam quæ M. Fuluio, & Cn. Manlio Coss. posita fuerat in ipsius Herculis æde, nobili Pacuuij poetæ pictura celebrata: in qua lectisternium esse non licebat: neq; in eius dei sacris seruis, aut libertis interesse. Regnante autem Euandro Hercules Aram solum habuisse dicitur. Huius Vir. sic meminit.

Hanc aram luco statuit, quæ maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.

Hanc à magnitudine fabricæ maximam appellatam esse ferunt. Ser. Ingens est, inquit, ara Herculis, sicut uidemus hodieque. Fuit autem uenerationis inter accolas præcipuæ: quòd Hercules ipse ad eam boum decumas obtulit, dixitque illos uitam beatissimam uicturos, qui sibi bonorũ decumã dicauissent. Quod fecit Sylla, Lucullus, & M. Crassus. Ab hac ara sequestrari mulieres uoluit, nihilque attingere, neque degustare, quod super eam immolatum esset. Vnde Gellius. Mulieres Herculaneo sacrificio abstinent. Huius rei ratio hæc est. Quia Herculi (cũ boues Geryonis p Italiæ agros duceret) sitienti respondit mulier, aquam se non posse præstare, quòd fœminarum deæ celebraretur dies, nec ex eo apparatu uiris gustare fas esset. Propter quod Hercules facturus sacrificium detestatus est præsentiam fœminarum. Non procul ab hac ara fuit Pudicitiæ Patriciæ ædes, ab Aemilio condita, auctor Liuius. Cuius deæ plures ædes sacras Romæ fuisse, innuunt Propertij hæc carmina.

Templa pudicitiæ quid est statuisse puellis?
Si cuiuis nuptæ quidlibet esse licet.

Signum Pudicitiæ, quam quidam (ut refert Sex. Pom.) Fortunam esse existimant, fuit in foro Boario, ubi familia edisset Herculis: cuius sacra non obibant Plebeiæ: quare in uico Longo Pudicitiæ Sacellum à uirgine plebeia excitatum est, ut in eo eius deæ sacra plebeiæ peragerent. Fortunæ Prosperæ, & Matutæ sacras edes constituit Ser. Tullius. Fortunæ quidẽ ideo, quod ea fauente sublimatus fuerat, & ab ancilla matre ad regnum prouectus, hincq; Fortunæ Primigeniæ, & Masculæ templa erexit. auc. Plut. in probl. Erexit & Fortunæ paruæ Sacellum: quasi docens attendendum eẽ, ne ea quæ accidunt, tanq̃ parua contemnamus. Hic etiam Matutæ ædem, quam posuerat, refecit. Narrat Varro, eundem Seruium Fortis Fortunæ ædis auctorem extitisse, cùm inquit. Dies Fortis Fortunæ appellatus ab Ser. Tullio, quòd is Fanum Fortis Fortunæ, secundum Tiberim, extra urbem Romam, dedicauit. Etsi Liuius commemoret, Caruilium Cos. ex bello Hetrusco æris grauis tulisse in ærarium trecenta nonaginta millia, de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ faciendam, prope ædem eiusdem Matutæ, locauisse: tamen, aut aliam ab hac, de qua Varro, fuisse: aut ea, quæ à Tullio ædificata fuerat, uetustate collapsa, Caruilium in eius locum alteram substituisse, existimandum est. Legimus autem apud Plin. Q. Catulum Signa duo palliata in æde Fortunæ posuisse: & ad eandem ædem Paulum Aemilium Mineruam, quam Phidias fecerat, dedicauisse: Item Pythagoram Samium initio pictorem Signa seminuda ibidem statuisse. Sed de qua Fortunæ æde intelligat, incertum habemus. Hic nõ ab re uisum est lectorem admonere, quòd in hoc ipso foro gladiatorum munus primum Romæ est datum. Nec longe ab eodem, ad radices Auentini montis, erat Murtiæ Deæ Sacellum: id quod ostendũt Liuij hæc uerba. Tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitatem acceptis, ut iungeretur Palatio Auentinus, ad Murtiæ datæ sedes. Hæc.n. secordiæ est Dea. Post hæc, sequitur Circus Max. de quo priusquam agamus, ad ea quæ secundum Tiberim à Marcelli theatro ad radices usque eiusdem montis sunt relicta, reuertamur.

De Foro Piscario: Templis, Fortunæ Virilis, & Vestæ: & de Salinis, atq; Arcu Hor. Coclitis. Cap. XVI.

Post theatrum Marcelli, inter sacras ædes nunc Diuæ Mariæ cognomẽto in porticu, & D. Mariæ Aegyptiacæ, ad Tiberim, fuit Forum Piscarium: quod innuere uidetur Var. cũ ait. Secũdũ

In figura urbis cõmunẽ opinionẽ secuti, hoc tẽplũ Pudicitiæ ascripsimus. Sed esse Fortunæ, præter uerba Diony. eius quoque structura facit, ut credamus, quæ cũ sit ionica, media inter corinthiã, & doricam, huic potius Deæ conuenit. Nam & ipsa media est, bona scilicet, & mala. Templi longitudo est ped. LVI. Latitudo. XXVI.

Tiberim ad Iunium forũ piscarium uocant. Vbi quidam pro ad Iunium, ad Ianum legunt: cũ tamen in omnibus ferè codicibus scriptum sit, ad Iuniũ. Vnde fit ut credam, ad Iuniũ forum esse dictum, eo pacto quo forum Cupedinis ad Corneta appellatũ inquit Var. D. autẽ Mariæ ægypticæ hodie sacratum, olim uero Fortunæ Virili, templũ, pene integrum etiam nunc extat. De eo Diony. sic ait. Duobus extructis tẽplis Fortunæ: altero in foro Boario: altero ad ripas Tiberis, quã appellauit Virilẽ. Et quanquã de hoc uariæ opiniones sunt, nemo tamen suam sententiã probato auctore tuet. In hoc templo fuit Statua lignea Ser. Tullij auro superfusa, quæ orto incẽdio cæteris cõcrematis, sola incorrupta permansit, auc. Val. Max. Legimus apud Strabonẽ, Lucullũ Fortunæ tẽplum struxisse: eius sunt hæc uerba. Lucullus cũ ædẽ Fortunæ construxisset, & porticũ quendã: statuas, quas Mumius habebat, petiuit in eũ usum, ut ædẽ exornaret ad ostẽtationẽ: mox deinde fore ut restitueret, minime restituit: sed eas, ut dona, deæ posuit. De quo autẽ Fortunæ æde Strabo intelligat, dubium est. Proximo loco extat Aedes Vestæ antiquissima, nunc Diuo Stephano dicata: cuius forma circularis: extra murum interiorem

columnæ. XVIII. circularem porticum efficiunt. De hac æde itidem auctores dissentiunt. Diony. uero ba nostræ opinioni consentire magis uidentur: ea subieci. Sed de constitutione templi, quod nunc extat, isti uidentur ignorasse: neque .n. locum illum, in quo nunc sacer custoditur ignis, Romulus dedicauit Deæ, cuius rei magnum argumentum est, quòd is extra eam est, quæ quadrata dicta ē Roma, quā Romulus muro cinxit. Possumus præterea conijcere hanc esse Vestæ, ex eo quòd est rotunda, & qualis describitur à Sex. Pom. qui sic ait. Rotundam ædem Vestæ Numa rex consecrasse uidetur, quòd eandem esse terram, qua uita hominum sustineretur, crediderit: eámque in pilæ formam esse, ut simili templo Dea coleretur. Cum igitur hæc sit extra urbem Romuli, nulláq; alia rotunda extra ipsam cernatur, constare puto ædem Vestæ, quæ inter Capitolium, & Palatium obtinuit locum, à Romulo: hanc uero à Numa excitatam. Neque enim uideo quonam pacto Herculis templum dici possit, ut nonnulli affirmare sunt ausi, cum Corinthia sit structura. Nam Vitruuius scribit, Herculi, Mineruæ, & Marti doricas ædes esse faciendas: quia his dijs, propter uirtutem, sine delicijs ædificia constitui decebat. Quòd autem Horatius dicit.

Vidimus flauum tiberim retortis
Litore hetrusco uiolenter undis
Ire deiectum monumenta regis,
Templáque Vestæ.

ad templum Vestæ, de quo supra diximus, referendum esse existimo: nam ad hanc, quæ in ripa Tiberis posita est, nihil mirum uideri poterat, exundantē Tiberim peruenisse.

Haud procul ab hac æde, erant Salinæ, de quibus supra meminimus. Horatij Coclitis Arcus, de quo reliquum erat dicere, sunt qui putant ad radices Auentini stetisse, prope eum locum, ubi pons Sublicius fuerat, ibique saxa quædam eruta fuisse dicunt, hoc titulo inscripta.

P. LENTVLVS CN. F. T. QVINTIVS CRISPINVS
VALERIANVS EX. S. C. FACIVNDVM
CVRAVERE IIDEMQ. COMPROBAVERE

Ego uero nihil de eo certi habeo, quod affirmare possim, tamen memoria rei ab ipso Horatio in eo ponte gestæ, horum sententiam approbare uidetur.

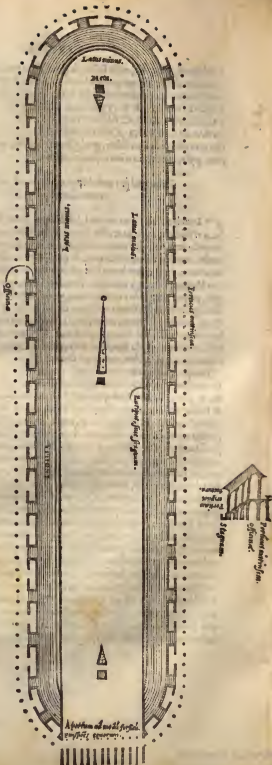
Circus quid sit: unde dictus: cuius rei causa institutus: & de eo, qui Maximus dicitur. Cap. XVII.

Circus locus erat forma circulari, sed oblonga, gradus habens plurimos, in quibus ludos spectatori sedebant, atque ita ut alter alterius prospectum non impediret. In curriculo duæ metæ pari interuallo utrinque positæ erant, circũ quas equi, & quadrigæ currebant: quæ in equestribus decursionibus interdum tamen tollebantur: de quibus Suet. ita meminit. Nam quo laxius dimicaretur, sublatæ metæ, inque earum locum bina castra exaduerso constituta erant. Idem in Claudij uita. Circo uero Maximo marmoreis carceribus, auratisque metis, quæ utraque tophina, & lignea fuerant exculto, propria Senatoribus constituit loca, promiscue spectare solitis. Dictus est autem Circus à circuitu, quòd circum spectaculis ædificatis, ibi ludi fierent, & quòd ibi circum metas ferebatur pompa, & equi currebant. Institutus autem fuerat ad celebrandos ludos, qui in deorum honorem, templorum, locorùmque publicorum dedicationem fiebant. In his uaria dabantur certamina, ut puta equestria, curulia, uenationes, & alia huiusmodi. De equestribus Ouidius sic meminit.

Circus erat pompa celeber, numeróque deorum,
Primàque uentosis palma petetur equis.

De curulibus, Plin. his uerbis. Nam in Circo ad currus iuncti equi non dubie intellectum adhortationis, & gloriæ fatentur. Idem ostendit & feras cum hominibus pugnauisse: ueluti elephantem Claudij Pulchri ædilitate curuli: ostendit & Gellius, cum ait. In Circo uenationis amplissimæ pugna populo dabatur. Et Suet. in Calig. Edidit, inquit, & circenses plurimos à mane usque ad uesperas, interiecta modo africanarum uenatione, modo troiæ decursione, & quosdam præcipuos minio, & chrysocolla constrato Circo. Sed quod ad circum Maximum pertinet, eius partes singulas ex Diony. uerbis cognoscere licebit, ideóq; ea subieci. Extruxit Circum Maximum Tarquinius, qui est inter Auentinum, & Palatinum: circum eum primus faciens sedilia cooperta: primum enim spectabant stantes sub tabernaculis ligneis, harundinibus aridis fultis. Longitudo Circi est trium stadiorum cum dimidio: latitudo quatuor iugerum. Circùm uero secundum maiora latera, & secundum unum minorum stagnum in susceptionem aquarum defossum est, altum, latùmque pedes denos: pòstque stagnum ædificatæ sunt porticus tectura triplici: harum autem pauimenta habent, ut in theatris, parum superstantia, lapidea sedilia, in superioribùsque lignea. Conducuntur autem in unum, & coniungũtur inuicem maiores, & minores ad figuram lunarem, ita ut fiat porticus una circularis ex tribus, quæ ab uno simul omnes uerbere recluduntur, octo stadiorum. Reliquum autem minorum laterũ apricum, atque habet apertum in modum forficum equorum emissiones, quæ per unum simul omnes stimulum recluduntur. Est autem circa eundem Circum extrinsecus alia porticus, unius tecturæ, officinas in se habens, & habitationes super eas, per quam sunt ingressus, & ascensus uenientibus ad spectaculũ iuxta quamque officinam: ita ut nihil turbet tot millia ingredientium, & abeuntiũ. Hactenus ille. Cuius uerba quia subobscura uidebantur, ut facile possint intelligi, ipsius Circi formã hic exprimere nolui. Animaduertendùmque etiam erit, per stagnum, Euripum intelligere, de quo Suet. in Cæsare sic meminit.

Spatio circi ab utraque parte producto, & in gyrum euripo adduo. Non credimus autem Tarquinium hunc Circum in eam amplitudinē posuisse, quā describit Diony. Nam Dion refert, hunc collapsum Traianum ampliorem, elegantiorémque restituisse, cū antea Augustus eum adornauisset. Heliogabalus deinde columnis pulcherrimis, auròque illustrauit: & pauimētum ex chrysocolla fecit. Sed de Columnis, quas diximus, Nazarius in panag. sic inquit. Circo ipsi maximo sublimes porticus, & rutilantes columnæ tantum inusitati ornatus dederunt, ut illò non minus cupide conueniatur loci gratia, quàm spectandi uoluptate. Partem huius Circi Auentino cōtiguam Tiberij tempore deustam esse testatur Cor. Tac. Maximi nomen, à ludorum magnificentia, eum obtinuisse aliqui uolunt: alij, quod est uerisimilius, quia maior esset Flaminio, & Intimo. Capax, ut scribit Sex. Rufus. CCLX. M. hominū sedentium. Nam quod Diony. dicit. CL. tantū, nisi fortasse apud Rufum locus est deprauatus, ut apud eūdem alij multi, existimarem de amplíato iam post Diony. tempora Circo, Rufum intellexisse: & Maximi cognomentum, non statim postq̄ extructus est, fuisse illi inditum, sed longo post Tarquinium tempore, quod innuit Liuius, cùm ait. Cricus, qui nunc Maximus dicitur. Nunc enim ait, quasi prius eo nomine careret. Eius autem longitudinem trium stadiorum, & passuū. LX. tamen sine ædificijs, fuisse, inuenio. Etsi Plin. dicit trium stadiorū esse, & Diony. trium cum dimidio, utrunque tamen recte sentire opinor: illum. n. curriculi, hūc cum curriculo sedilium etiam spatium cōplexum esse, existimo: uel certe, cū stadia tria excederet, nec dimidium integrum cōtineret, placuisse Plin. tria stadia tantū dicere: Diony. uero dimidium addere. Nam historicus locorū mensuram ponere non cogitur: id si quando accidit, ut ipsorum laxitatem, altitudinemq; demonstret, (quod & nos in aquarum castellorum descriptionibus, & alibi quandoque fecimus) non ita exacta ab eo exigitur, ut ab architecto, cuius ars symmetrijs præcipue cōstat. In Circo sæpenumero pugnarum naualiū simulacra fiebant: & ob eam causam aqua Appia ad hūc Circum replendum deducebatur, ut testatur Frontinus.

De Templo Consi, eiúsque Ara: & de æde Neptuni, ac Iuuentutis: atq; de Fornice Sertinii. Cap. XVIII.

Consus, quem Deum consilij putabant, in Circo Templum habuit, sub tecto. Huic deo Romulus simulacrum dedicauit, ut initum de rapiendis Sabinis consilium tegeretur. Plut. tamen refert, Romulum cuiusdam[dei aram conditam sub terra in Circo inuenisse, eique deo Consi indidisse nomen, siue à consilio, quòd consiliarius foret: uel quòd Neptunus Equester esset: Arámque ipsam reliquum tempus latere, in equestribus uero certaminibus aperiri: & Diony. Arcades Neptuno equestri templum, solennèmque diem constituisse, Aram autem postea Genio cuidam arcano occultorum consiliorum duci, atque custodi constructam esse. Quibus uerbis ostendit, Conso aram, Neptuno uero templũ fuisse: Tametsi Liuius consualia Neptuno ascribat, eorum puto sententiam secutus, qui Consum, & Neptunum eundem esse arbitrantur. Consualia qui ludi essent, ostendunt Varronis uerba, quæ subieci. Consualia dicta à Conso, quòd tum feriæ publicæ ei deo, & in Circo Max. ad aram eius ab sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus Sabinæ sunt raptæ. Nostra tempestate ad montis Palatini radices, iuxta D. Anastasiæ nunc templum, inuentum est sacellum, quem nos ipsi uidimus, uarijs conchis marinis adornatum: quod quidem Neptuni fuisse arbitramur: & cum id esset proximum Circo: Ara uero Consi ad extremam eiusdem Circi partem Septizonio proximam: quod significat Cor. Tac. sententiam Diony. recipiendam esse opinamur. In eodẽ Circo Iuuentutis etiam Aedes constructa fuerat: &, ut Liuius prodidit, à Licinio duumuiro dicata. Idem auctor ait, Sertiniũ Fornicẽ ibidẽ erexisse, eius sunt hæc uerba. Sertinius ex ulteriore Hispania ne tentata quidem triumphi spe. L. M. pondo argenti in ærarium tulit: & de manubijs duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem, & Matris Matutæ: unum in Circo Maximo fecit, & his fornicibus signa aurata imposuit. Quòd uero Suet. scribit, Neronem diruto Circi Maximi arcu per Velabrum, forùmque Palatium, & Apollinem petisse: de quo arcu intelligat, non satis exploratum habemus. Erat quoque in Circo Simulacrum Seiæ, siue Segestiæ deæ, à serendo, uel à segetibus appellatæ, auctor Plin.

De Obeliscis: & de eo qui in Circo Max. iacet. Cap. XIX.

Dicturi de Obelisco, qui in Circo Maximo multa obrutus terra adhuc iacet, ac deinceps de ijs, qui in alijs urbis partibus fuerant constituti, ad rem facere arbitramur, nonnulla de ijs, ab Ammiano Marcellino tradita, præponere. Quæ, quid sit obeliscus, & cuius rei causa inuentus, declarant: eius uerba sunt hæc. In hac autem urbe inter labra ingentia, diuersásque moles figmenta Aegyptiorum numinum exprimentes, Obeliscos uidemus plures, aliósque iacentes, & comminutos: quos antiqui Reges bello domitis gentibus, aut prosperitatibus summarum rerum elati montiũ uenis, uel apud extremos orbis incolas perscrutantes excisos, erectos dijs superis in religione dicarunt. Et idem mox subdit. Est obeliscus asperrimus lapis in figuram metæ cuiusdam sensim ad proceritatẽ consurgens excelsam, utque radium imitetur gracilescens paulatim specie quadrata in uerticẽ productus angustum manu leuigatus artifici. In plerisque.n. uisuntur literæ hieroglyphicæ insculptæ. De literis hieroglyphicis, quæ in plerisq; uidentur, idem sic inquit. Formarum autem innumeras notas hieroglyphicas appellatas, quas ei undiq; uidemus incisas, initialis sapientiæ uetus insigniuit auctoritas. Volucrũ enim, ferarúmque, etiam alieni mundi, genera multa scalpentes, ad aui quoque sequentes ætates imperatorum uulgatius perueniente memoria, promissa, uel soluta regum uota monstrabant. Non.n. ut nunc, literarum numerus præstitutus, & facilis exprimit, quidquid humana mens concipere potest. Ita prisci quoq; scriptitarunt Aegyptij: sed singulæ literæ singulis nominibus seruiebant: & uerbis nonnunq̃ significabãt integros sensus. Cuius rei scientiæ in his interim sit duobus exemplũ. Per Vulturẽ

naturæ uocabulum pandunt, quia nullos mares posse inter has alites inueniri, rationes memorant physicæ: perque speciem apis mella conficientis, indicant regem, moderari cū iocunditate, aculeos quoque innasci debere, his signis ostendentes, & similia plura. Hactenus Marcellinus. De ijsdem literis legimus apud Macrobium, Aegyptios bouis figura, terram: & sceptro insculpto, solem significasse. Sed multo plura apud Orum Apollinem de ijs literis inuenies. Ex quo autem lapide obelisci exciderentur: quis primus instituerit: & à quo hic, q est in Circo, sit excisus, & Romam perductus, Plin. sic ostendit. Circa Syenem uero Thebaidis Syenites, quem ante pyrrhopœcilon uocabant, trabes ex eo fecere reges quondam certamine, obeliscos uocantes, Solis numini sacratos: radiorum eius argumentum in effigie est, & ita significatur nomine ægyptio. Primus omnium id instituit Mitres, qui in Solis urbe regnabat, somnio iussus, & hoc ipsum inscriptum ē in eo. Etenim scalpturæ illæ, effigiesque, quas uidemus, ægyptiæ sunt literæ. Is autem obeliscus, quem D. Augustus in circo Magno statuit, excisus est à rege Semnesertæo, quo regnante Pithagoras in Aegypto fuit. CXXV. pedum, & dodrantis, præter basim eiusdem lapidis. Idem Ammianus ait, Augustum duos obeliscos ex Hieropolitana Aegypti ciuitate Romam trāstulisse: eum scilicet, qui in Campo locatus erat Martio, & hunc, de quo loquimur. Quem, inquit, recens aduectum dificultate magnitudinis territus Augustus, nec cōtrectare ausus est, nec mouere. Secutæque ætates alios transtulerunt: quorum unus in Vaticano: alter in hortis Sallustij: duo in Augusti monumento erecti sunt. Quibus uerbis cōijcimus obeliscū campi Martij omnium primum Romam perductum, eumque, & reliquos, qui in hac urbe cernūtur, Thebis, & ex alijs urbibus Aegyptijs aduectos esse.

De Templis, Solis, Floræ, Liberi, Liberæque, Cereris, Veneris, & Mercurij: & de Lupanari, ac Domo Pompei. Cap. XX.

APud Circum Solis, Floræ, Liberi, Liberæque, & Cereris sacræ ædes collocatæ erant, ut testatur Cor. Tac. cum ait. Iisdem temporibus duas ædes uetustate, aut igni abolitas, cœptasque ab Augusto Tiberius dedicauit, Libero, Liberæque, etiam Cereri iuxta Circum Maximū. Solis, & Floræ ad eundem Circum fuisse alibi affirmat. Nonnulli tradunt Cassium Cos. Cereris ædem, Liberiq; & Proserpinæ, quæ erat supra Circi terminos, ultra ipsas emissiones, dedicauisse: cum eas Posthumius aduersus Latinos pugnaturus, pro urbe ijs dijs uouisset. Cum autem dicat ultra emissiones ædem Proserpinæ fuisse: coniecturam facimus, eam fuisse, aut in hortis nūc Scholæ Græcæ, aut iuxta eos: ubi Circi Carceres stetisse multis constat argumentis. De Cereris æde Plin. ita meminit. Plastæ laudatissimi fuere Damophilus, & Gorgasus, ijdemq; pictores: qui Cereris ædem Romæ utroque genere artis excoluerunt. Aristides pinxit Romæ Liberum patrem, & Ariadnem spectatos in æde Cereris. Veneris quoq; Templum prope eundem Circum fuisse, ostendit Liuius his uerbis. Q. Fabius Gurges Cos. filius aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multauit, ex quo multaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curauit: & Ouidius Mercurij Templum eundem spectasse Circum ait. Neque .n. Vitruuij de constituendis templis præcepta perpetuo obseruabantur. Nam etsi is præcipit: Mercurio in foro, ut deo mercaturæ: Libero secundum theatrum, quod ludi scenici ei ascribebantur: Veneri ad portum, eo quòd ex maris spuma orta: Item Cereri extra urbem, utpote frugum deæ, templa constituenda esse, tamen omnia hæc apud Circum fuisse, ex auctorū, quos citauimus, dictis, patet. Ceres tamen quòd ædem apud Circum habuerit, potest uideri non temere factum: quoniam circenses in eius quoque honorem, teste Ouidio, & Cor. Tac. celebrabantur. Lupanaria apud eundem Circum instituta esse significat Iuuenalis, cum inquit, Et ad circū iussas prostrare puellas. Pompei Domum ad Circum fuisse, in eaque Herculem à Myrione factum, scribit Plin. Hanc crediderim stetisse apud ædem hodie D. Anastasiæ, sub monte Palatino: propterea quod & ibi magnæ ruinæ cernuntur, & cætera loca prope Circū, aut sacris ædibus, aut foro Boario, occupabantur.

LIBER QVARTVS.

De Salinis, Lignarijs, Vitriarijs, Figulis, Venere Myrtea, ac de Circo Intimo, atque de Testaceo. Cap. Primum.

APITOLII, Palatijque, ac collium ipsis adiacentium, ædificijs tandem descriptis, poscere uidebatur locus, ut ad Cælij montis, quòd tertius esset urbi adiectus, ædificia transiremus. Sed cum animaduerterimus ex ordine perpetuo quæ declaranda sunt fore lucidiora: ab ea planicie, in qua monticulus Testaceus etiam nunc uisitur, initium facere decreui. Salinas in hac planicie, propeq; Naualia fuisse, quidam tradidere: de quibus, quid sentiamus, superiori libro diximus. Sed harum locus magis patet ex auctorum dictis, quos citauimus, ubi de porta Trigemina sumus locuti. E regiõe autem dictorum Naualium fuere Lignarij, & apud ipsos Emporium, ac Porticus Aemilia: idque ex uerbis Liuij manifestum fit, quæ hic appo sui. Aediles extra portam Trigeminam Emporiũ lapide strauerunt, stipitibùsque sepserunt, & porticum Aemiliam reficiendam curarunt, gradibùsque ascensum ab Tiberi in Emporium fecerunt. Basilicam autem Aemiliam, de qua Plin. trigesimo quarto meminit, ad eam porticũ fuisse crediderim. Post Lignarios pximo loco erat Vitriariorũ Vicus: post hũc Figuli: inter quos, secũdũ Varronẽ, erat Venus Myrtea: & Circus Intimus, cuius uestigia extant in uineis Tiberi adiacentibus. Myrtea uero dicta est Venus à Murtero, in quo eius esset Sacellum: quam Plin Murceam postea uocatam eẽ testatur. Figuli autem & alibi plurimis in locis: nec mirum: nam fictilium maximus erat usus apud priscos: ut Plin. ait: adeo ut deorum simulacra, templorũmque ornamenta, & ipsæ parietum incrustationes ex fictilibus conficerentur: defunctique se se doliis fictilibus condi curarent: & propterea Numam regẽ septimum collegium figulorum instituisse. Sed horum omnium maximum aquarum usu, & commoditate in hac planicie rectè fuerat constitutum: quoniam maxima uasa hic præcipue fiebant. Cum autẽ Senatus cauisset ne in Tiberim eius artis purgamenta abijcerentur, quibus sensim repletus in urbẽ restagnaret, his locũ assignauit, quo ea deferrent: quibus coaceruatis ingens surrexit tumulus, qui Testaceus est nũcupatus: cuius ambitus tribus stadijs uix perficitur, altitudo, ubi maxima, ẽ ped. CLX.

De Horreis Po. Ro. Sepulcro C. Cestii: & de Hylerna luco. Cap. II.

INter Testaceum, Auentinum, & Tiberim fuere Po. Ro. Horrea. CXL. de quibus mentio est in marmore ibi reperto, habenti titulum hunc.

NVM. DOM. AVG. SACRVM GENIO CONSERVATORI
HORREORVM GALBIANORVM M. LORINVS
FORTVNATVS MAGISTER S. P. D. D,

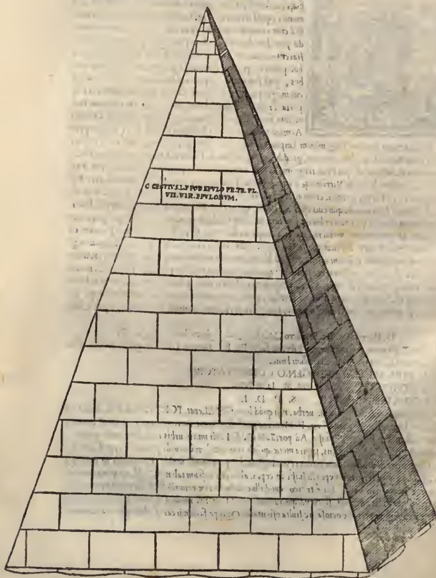
In parte auersa eadem legebantur uerba, nisi quòd loco, GENII, erat, FORTVNAE. Plin. & in eadẽ planicie horrea fuisse innuit, cũ ait, P. Mancino præfecto ãnonæ extra portam Trigeminã unciaria stipe collata, columnã posuisse. Ad portã aũt nũc S. Pauli muris urbis includitur moles quadrata, ad modũ ignis in acutũ tendens, figura metæ, quãob rem ἀπὸ τοῦ πυρὸς pyramidẽ appellarunt. Licet Stephanus de urbibus aliam tradat etymologiam, his propemodũ uerbis, Pyramides in Aegypto ædificiũ, in quod feruntur expensa fuisse in cepas, allia, & caseum talenta. X. M. & quingenta: nominatæ ἀπὸ τῶν πυρῶν, i. à tritico: quod illuc cõducẽs rex penuriã fecit frumenti per totã Aegyptũ. Pyramides excidẽdi, statuendique rationẽ docet Plin. hoc modo. Dicantur pyramides in eadẽ Aegypto regum pecuniæ ociosæ, ac stulta ostentatio. Quippe faciendi eas à plerisque ea cã traditur,

ne pecuniam succeßoribus, aut æmulis insidiantibus præberent, aut ne plebs eßet ociosa. Sed hãc molem, de qua loquimur, fuiße Sepulcrum C. Cestij. VII. uiri epulonum, ostendit titulus in exteriori, & interiori latere eius incisus. Ab exteriore tantum latere, & literis longe minoribus subijcitur.

OPVS. APSOLVTVM. EX. TESTAMENTO. DIEBVS. CCC. XXX.

ARBITRATV

PONTI. P. F. CLAMELAE. HAEREDIS. ET. PONTHI. L.

Hic est ille Cestius uir consularis, quem Plin. narrat circũtulisse Signum, secùmque etiam in prælio habuisse. Idèmque fuit unus ex epulonibus, quos ita appellatos ait Cic. tertio de oratore: quoniam epulas dijs instruendi potestatem haberent. In hac eadem planicie, apud Tiberim, fuit lucus nomine Hylerna. Ouid.

Adiacet antiquus tiberinæ lucus hylernæ,
Pontifices illuc nunc quoque sacra ferunt.

De Auentino: Templo Bonæ Deæ, & Herculis: & de Armilustro, ac Remoria. Cap. III.

AVentinum, inquit Varro, aliquot de causis dicunt. Næuius ab auibus, quòd eò se ab Tiberi ferrent aues. Alij à rege Auentino albano, quòd ibi sit sepultus. Alij ab aduentu hominum: quòd cōmune Latinorum ibi Dianæ templum sit constitutum. Ego maxime puto ab aduectu. Nam olim paludibus mons erat ab reliquis disclusus: itaque eò qui aduehebantur ratibus quadrantē soluebant. Sex. Pom. à rege albano dictum Auentinum confirmat. Alij in gentem Po. Ro. Sabinos à Romulo susceptos aiunt, eùmq; accepisse montem, & ab Auante prouinciæ suæ fluuio Auentinum appellasse. Eorum autem opinionem, qui ab aduentu hominum dictum uolunt, non satis probo: eo q; ante Ser. Tullij tempora, à quo templum Dianæ fuit extructum, montem hunc Auentinum appellatum constat. Nam prius à Murceæ deæ sacello, sub ipso monte posito, Murceum uocatum, idem Sex. Pom. asserit. Sed & Remurio illi quandoque fuit nomen: quem Romulus neminem passus est habitare, sed sacrum fratri esse uoluit usque ad Hylernam. Mons hic à Circo Max. ad portam ferè. S. Pauli usq;, sic scinditur uia obliqua, ut duo montes uideantur. Propter quod Plin. lib. XIX. cap. IIII. in plurali profert, sic enim ait. Nemo sacros, auentinósque montes, & iratæ plebis secessus circũspexerit. Sed de ædificijs quæ in eo fuere uideamus. In ea igitur huius montis parte, quæ respicit planiciem, de qua superiori capite sumus locuti: ubi nunc est D. Mariæ cognomento Auentinæ ædes, fuit olim Bonæ Deæ templum, in Fatuæ Fauni filiæ castissimæ honorem à Claudia Vestali positum, ut aliqui tradunt. Huiusce autem deæ sacra à solis fœminis peragebantur, neque licebat uiris interesse: unde Cic. criminatur P. Clodium, quod ausus fuerit ea sacra, quæ pro salute Po. Ro. in Pont. Max. ædibus fiebant, sua præsentia perturbare, atque polluere. Proxime erat Herculis Templum, apud nunc D. Alexij ædem, uel eo ipso loco. Quem locum non temere fortassis D. Alexio nostri dedicarunt: quoniam Hercules, ex eo quod defensor hominum habebatur, ut ait Varro, uel quòd mala arceret, à Græcis ἀλεξίκακος est dictus. Nam maiores nostri, qui Christiani nominis propagandi curam susceperant, magnam adhibuere diligentiam, ut gentes superstitioni, & idolatriæ deditas ad uerum Christi cultum sensim traducerēt, eásque aliquando nominis, aut rei alterius similitudine allicientes, multũ in eo profecerunt. Sic Pantheum, omnibus dijs consecrarunt. Carmentæ fanum D. Catherinæ. Romuli & Remi fratrum, pariter duobus fratribus Cosmæ & Damiano. Romuli præterea, cuius origo incerta ferebatur, uelut i à deo orti, D. Theodoro: quod nomen Dei donum interpretatur. Cæterum quòd Herculis templum ibi esset: ea est ratio, quia prope erat Armilustrum, in quo ludicra fiebant certamina, in quibus ille semper uicerat. Simili uero causa & ad Circum Max. & Fluminium templa habuisse legimus. Quod uero Armilustrum iuxta Herculis templum fuisset, facile cognosci potest ex marmore (quanquam comminuto) in proximis uineis reperto, in quo inscriptum est.

SACRVM
MAG. VICI ARMILVSTRI.

Plut. etiam commemorat, Armilustrum locum esse in Auentino, ubi Romulus T. Tatium sepeliuit. Varro Armilustrum, inquit, ab ambitu lustri: locus idem Circus Maximus dictus, quòd circũm spectaculis ædificatis ibi ludi fiunt, & quòd ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt. Vbi significare uide-

tur Armiluſtrum, & Circum eundem eſſe :et infra, Armiluſtrum ab eo quòd in Armiluſtro armati ſacra facerent dictum eſſe affirmat. Sex. uero Pomp. Armiluſtrum, inquit, feſtum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant, ac dum ſacrificarent tubis canebant. Armiluſtrum etiam dicebatur locus, ubi arma publica reponebantur: Romani enim arma priuatim non habebant, ſed ad expeditiones bellicas ex Armiluſtro accipiebant, eòq; referebant bellis confectis. Hinc Spartianus dicit, Veſpaſianum ex Armiluſtro arma legionibus permiſiſſe. Remoria locus fuit prope armiluſtrum, dictus quod ibi Romulus Remum ſepeliuit: quandoquidem & uiuus eum locum ille ſedibus deſtinabat, auc. Sex. Pomp. Idem alibi ait, Remoriam locum eſſe in ſūmo Auentino ubi Remus de urbe cōdenda fuerat auſpicatus.

De Templo Dianæ, & Iunonis Reginæ: Spelunca Caci: Cliuo pub. ac de Thermis Traiani, & Decij: & de Scalis Gemonijs. Cap. IIII.

A Templo D. Alexij ad teli iactum, D. Sabinæ nunc eſt ædes, ubi olim fuit Dianæ, ut ſignificat Appianus, memorans Gracchum Dianæ aſcēdiſſe templum, atque inde ad alteram fluminis partem per pontem ligneum tranſiuiſſe. Templum hoc dedicauit Ser. Tullius, ut Sex. Pom. affirmat, his uerbis. Seruorum dies feſtus exiſtimatur Idibus Augufti, quòd eo die Ser. Tullius natus ſerua ædem Dianæ dicauerit in Auentino, cuius tutelæ ſunt cerui, à quorum celeritate fugitiuos uocent ſeruos. Cōmune autem erat omnibus Latinis, quod ideo inſtituiſſe uidetur, ut oſtēderet lege naturali ſeruos nihil diſtare à cœteris hominibus. Diony. autem Ancum regem auctorem templi Dianæ fuiſſe, ſic oſtendit. Traductis ex Tellenis, Politorio, aliiſque urbibus, quoſcunque cœperat colonos, ibi collocauit, perſuaſitque ut templum Dianæ ædificarent: adijcerentque ſtatutis temporibus inducias, ut ſi qua facta inter eos offenſio eſſet, per hæc ſacra diſſoluerent. Poſteaque rex pecunijs, quas contulerant urbes eæ omnes, extruxit Dianæ Fanum in maximo Romæ collium Auentino collocatum, legéſque in baſe ærea conſcripſit, in delubro Dianæ ſita. Hactenus Diony. An de eodem uterque intellexerit, dubium eſt. In ea huius montis parte, quæ Tiberim ſpectat, proximáque portæ Trigeminæ, haud procul à Schola Græca appellata, fuit Spelunca Caci, quod innuit Diony. narrans Herculem Caco claua mactato, & Speluncæ euerſa Aram Iouis Inuentoris erexiſſe ei loco proximam, eámque ſuo tempore prope portam Trigeminam extitiſſe. Quòd porta Trigemina ibi eſſet, & Caci Spelunca, ac Salinæ, exitúſque aquæ Appiæ in Tiberim, primo libro, ubi de hac porta locuti ſumus, demonſtratum eſt. Ex quibus omnibus conſtat, haud uerum eſſe quod nonnulli putarunt, hanc Speluncam fuiſſe in ea parte Auentini, quæ ædi Bonæ Deæ ſubiacet, quemadmodum horum opinionem prius ſecuti in figura urbis locum notauimus. Cliuus Publicus, per quem in Auentinum erat aſcenſus, à foro Boario incipiebat: idque ex eo Liuij loco patet, quem de uico thuſco loquentes, citauimus. Præterea libro ſexto de bello mac. eiuſdem Cliui ſic meminit. Cùm commiſſum prælium eſſet, Coss. transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad mille & trecentos erant, media urbe tranſire Eſquilias iuſſerunt, nullos aptiores inter conualles, tectáque hortorum, & ſepulcra uacuas undique uias ad pugnandos futuros rati. Quos cùm ex arce, Capitolióque, Cliuo publico in equis decurrentes quidam uidiſſent, captum Auentinum conclamarunt. Ab armiluſtro ad eum uſq; locum ubi nunc D. Priſcæ eſt templum, Traiani Thermæ cum priuatis ædibus fuiſſe dicuntur: & ibi non longe Varianæ: Decianæ uero ad templum modo dictum: de quibus Eutropius ſic inquit. Decius Romæ lauacrum ædificauit: harum, illarúmque nonnulla adhuc extant ueſtigia. Iunonis Reginæ Templum, quantum ex Liuij uerbis conijcere poſſumus, in ſummo Cliuo publico ſteterat: quod ex parte ueientanæ prædæ à Camillo dictatore uotum, & ab eodem poſtea conſecratum eſt. Non longe ab hoc Cliuo (ut aliqui arbitrantur) fuere ſcalæ Gemoniæ: per quas ſontes unco trahebantur. Suet. in Vitel. Tandem apud Gemonias minutiſſimis ictibus excarnificatus, atque confectus, & inde unco tractus in Tiberim.

De quibusdā Tēplis, Aedificiisque alijs, quæ erant in Auētino, quorū certus locus ignoratur. Cap.V.

MVlta autem alia stabant in Auentino ædificia, quibus certum locum assignare non possumus: etenim eorum ruinæ uineis consitis tectæ sunt. Sed erat Victoriæ Templum: quod ab Arcadibus extructum esse, ab eisdèmque sacra instituta, cōmemorat Diony. Erat & Mineruæ: de quo Sex. Pom. Iunonis, de quo Val. Max. Lunæ, de quo Ouid. meminere. Ouidius sic.

Luna regit menses, huius quoque tempora mensis
 Finit auentini luna colenda iugo.

Sic ēt Liuius. Atrox cum uento tempestas forem ex æde Lunæ, quæ in Auentino est, raptam tulit. Idem etiam de Libertatis, & Matutæ ædibus sacris meminit: & hanc bello ueientium à Camillo dictatore uotam, atq; ab eodem postea consecratam, ait. Illam autē ex multatitia pecunia cum æreis columnis, & statuis à patre T. Gracchi & conditam, & dedicatam, cuius Atrium ab Hælio Peto, & Cor. Cethego fuit refectum, & ampliatum. Quod uero Suet. tradit, Asinium Pollionē Atrium Libertatis extruxisse, de alio atrio intelligendum esse existimo: propterea quod multo tempore post fuit Asinius Pollio. Cui opinioni assentiri uidetur Liuius libro. V. dec. V. ubi inquit. Hæc inter ipsos disceptata, postremo eò descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palàm in atrio Libertatis sortirentur. Iunonis Monetæ etiam in Auentino Templum fuisse inuenimus. Item Iouis Elicij Aram, à Numa rege dicatam: quæ ab eliciendo, secundum Varronem, nomen adepta est. Fuit & Murtiæ uetus Ara. In eodem Auentino fabulantur fuisse Fauni, & Pici Antrum, fontemq; ex quo bibebant, hinc Ouidius.

Lucus auentino suberat niger ilicis umbra,
 Quo posses uiso dicere, numen adest.
In medio gramen, muscòque adoperta uirenti
 Manabat saxo uena perennis aquæ.

Manant & hodie fonticuli ex radicibus eiusdem montis in Tiberim cadentes. In eo sita erat Laurentū Sylua Ioui sacra, in qua Valentinianus. II. Constantini, & Gallæ Placidiæ filius, fuit interfectus. & T. Tatium regem sepultum fuisse, scribit Sex. Pom. Ab hac Sylua nomen sumpsisse uidetur uia Laurētina: quæ fuerat inter Ostiensem, & Ardeatinam: de qua meminit Gellius: & de Laurento Macrobius: nisi mauis Laurentinam appellatam esse, quòd in Laurentum agrum duceret. M. Cato memoriæ prodidit, Italum regem Auentinum coluisse. In eo monte Vitellius imperator Domum habuit, atq; Faberius scriba: de qua Vitruuius de minij temperatura agens, sic inquit. Cum alij multi, tum etiam Faberius Scriba cùm in Auentino uoluisset habere domum eleganter expolitam, peristylijs parietes omnes induxit minio, qui post dies triginta facti sunt inuenusto, uarióq; colore. Fuit in eodem monte apud Dianæ templū etiam Phylidis cuiusdam Domus, ut hoc carmine ostendit Propertius.

Phylis auentinæ quædam est uicina Dianæ.

De Arcu Constantini: & de Septizonio Seueri imp. Cap.VI.

QVoniam Cœlius mons conualle, in qua uiam Appiam esse testatur Spartianus, qua parte septentrionem spectat, à Palatino: quàq; ad occasum, ab Auentino, dirimitur: priusquā in eum ueniamus: quæ in hac conualle sint, fuerint uè summatim indicemus. In capite igitur uiæ Appiæ stat Arcus Constantini triumphalibus ornamentis excultus, cum trophæis, uictoriìsque alatis: quem, superato ad pontem Miluium Maxentio, Senatus posuit. Arcus enim huiusmodi erigebantur in honorē eorū, qui rebus Po. Ro. feliciter gestis, uictoriā triumpho dignā reportassent: à quo triūphales denominant. In his aūt simulacra belli, oppidorū, fluuiorum, nauiū illorū, quos deuicerant, incidebant. In hoc aūt sunt quædā mira arte sculpta, quædā non satis probant: ideo multi uolunt, illa ex arcu Traiani destructo ad huius ornatum translata, hæc uero illis addita. In utroq; frontispicio autem est titulus huiusmodi.

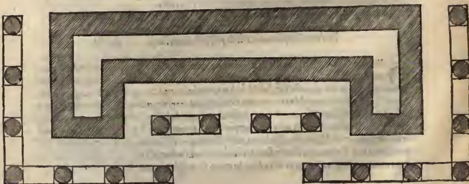
IMP. CAES. FL. CONSTANTINO MAXIMO
P. F. AVGVSTO S. P. Q. R.
QVOD INSTINCTV DIVINITATIS MENTIS
MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO
TAM DE TYRANNO QVAM DE OMNI EIVS
FACTIONE VNO TEMPORE IVSTIS
REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS
ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DICAVIT.

A fronte autem quæ ad ortum solis uergit, legitur à dextra.
VOTIS.X. *à sinistra.* VOTIS. XX.
Ab altera uero fronte quæ occasum spectat, à dextra.
SIC. X. *à sinistra.* SIC. XX.
In interiore autem parte fornicis maioris ab una parte sculptum est.
LIBERATORI VRBIS. *ab altera.* FVNDATORI QVIETIS

In eadem autẽ cõualle, apud circum Max. cernitur Sepulcrum Seueri imp. Septizoniũ appellatum: quod in uia Appia ab ipso Seuero extructum esse, sic ostendit Spartianus. Funus Getæ illatum est in maiorũ sepulcro, hoc est Seueri: quod est in Appia uia euntibus ad portam dextera, specie septizonij extructũ: quod sibi ille uiuus ornauerat: & idem rursus. Cùm septizonium faceret nihil aliud cogitauit, quàm ut ex Africa uenientibus suũ opus occurreret. Alterius aũt Septizonij meminit Suet. qui cõmemorat Titũ apud septizonium cubiculo perparuo, & obscuro natũ. III. Cal. Ian. Septizonium, inquit, manet adhuc & ostenditur. Septizonij Seueri supersunt tres ordines colũnarum inuicem superimpositarũ: alios aũt quatuor insuper fuisse quidam putant, & ideo septizonium dictum, quòd septem ordinibus columnarũ iungeretur, ueluti septem zonis. Sed tanta est trium horũ altitudo, ut maiorem habuisse, non fiat uerisimile. Propterea Iulius Capitolinus Septodium uocat: quòd ibi septem uiæ concurrerent. Alij uero Septisolium à septem solarijs: nam inter colũnas, quæ à tribus lateribus efficiunt ueluti porticum, est breue ædificium, ex saxo quadrato, ab imo ad summum: hoc diuisum in septem ueluti solaria etiam nunc uidemus: quibus moles ipsa cõnexa firmior efficitur. In zophoro legitur hic titulus truncatus.

C. TRIB. POT. VI.
COS. FORTVNATISSIMVS NOBILISSIMVSQVE

Huius Septizonij formam quòd paucos hactenus eam intellexisse animaduertimus, & si dimidia tantũ parte extet, conati tamen sumus integram reddere, nã dimensis singulis quæ extant partibus, uniuersam rationem deprehendimus.

De Thermis, & Palatio Antonini Caracallæ. Cap. VII.

IN radicibus Auentini, apud D. Balbinæ ædem, parietes amplissimi ex reliquijs thermarũ Antonini Caracallæ, spectãtur, & colũnæ miræ magnitudinis, diuersorũq; lapidum iacentes, atq; cõminutæ. De his thermis Spartiani sunt hæc uerba. Romæ reliquit thermas sui nominis eximias: quarum cellam solearem architecti negant posse ulla alia ratione fieri, nisi quà facta est. Nam ex ære cupro cancelli subpositi esse dicuntur, quibus concameratio tota concredita est: & tantum est spatij, ut id ipsum aliter fieri potuisse negant docti mechanici. Eutropius. Opus, inquit, egregium fecit lauacri: quæ Antonianæ appellantur. Lampridius uero refert, has ab Antonino inchoatas, Seuerum perfecisse, atq; exornasse: quibus pars aquæ Appiæ seruiebat. Sub eisdem autem thermis Antoninus dicitur Palatium nobilissimum posuisse. Sed quia de thermis sæpe erit mentio, ab re non erit de ipsis generatim aliquid dicere. Thermon igitur græcum nomen calidum significat. Hinc loca publica lauandi, & sudandi usibus constituta, eodem modo Latini, quo Græci, thermas appellant. Priscis nanque lauandi usus propè quotidie fuit: quò uel puluerem, sordèsque abluerent, uel sudorem prouocarent, ualetudinis, uoluptatisue causa. Præterea multa balnea, etiam priuata, Romæ fuisse nõ est dubium. Hinc Cic. Terentiam monet, ut curet labrum in balneo ne desit: certiorèmque facit Q. Fratrem de balneis, quas in Arpinati extrui curabat. Sed quo modo genere differant à publicis Varro ostendit, his uerbis. Item reprehendunt analogias, quòd dicantur multitudinis nomine publicæ Balneæ, non balnea: contra quod priuati dicunt unum Balneum; Quòd plura Balnea dicant: quibus responderi potest, non esse reprehendendum quòd scalæ, & aquæ caldæ, pleraque quæ cum multitudinis uocabulis sint appellata, neque eorum singularia in usu uenerint. Item contra primum balneum nomen & græcum introijt in urbem, publice ibi consedit, ubi bina coniuncta essent ædificia, lauandi causa: unum ubi uiri, alterum ubi mulieres lauarentur Hæc Varro. Nam esse in balneis lauacra muliebria à uirilibus distincta, apertissime Vitru. ostendit. Lauabantur tamen aliquando mulieres in balneis uirilibus: ut in oratione Gracchi de legibus promulgatis scriptum esse, testatur Gellius. Balnea pensilia primus omnium Sergius Orata facere instituit: sicuti Valer. Maximus, & Macrobius commemorant. Re postmodum ad principum luxum, & fastum producta, cœpere lauacra in modum (ut ait Ammianus) prouinciarum extruere: quas thermas appellarunt: quæ infinita propemodũ habebant loca, uarijs usibus, & uoluptatibus statuta: Quædam ad calefaciendam aquã: ex quibus per siphones, fistulàsque balneis, siue lauacris, nedum in solo expositis, uerum etiam pensilibus calidam ministrabant: quæ post lotionẽ inutilis per canales in partem inferiorem, inde subterraneis meatibus in Cloacas mittebatur. Alia, Apodyteria dicebãtur, in quibus balnea ingressuri uestes deponebant, ut ostendit Plin. in epist. Insuper erant areæ amplissimæ porticibus circundatæ, concameratàque ædificia in circuitu habentes, in quibus erant diuersi coloris marmoreæ, ingentèsque columnæ: pauimenta lithostrata uarijs lapidibus conspicua, parietèsque mamoreis tabulis in multis uestiebant. Erant & Xysti: & nemora, & natatoria populi ludis, deliciisque exposita: qbus adductus frequenter eò cõueniebat. Quin & principes ad id insaniæ uenerant, ut cũ populo promiscue lauarent. Spartianus de Hadriano. Publice, inquit, & frequenter cum omnibus lauit. M. autem Aurelius lauacra mixta prohibuisse dicitur. Lauandi tanta fuit Commodo imp. uoluptas, ut septies in die lauerit, in balneisque cœnitauerit. Iulius Capitolinus literis mandauit, Gordianũ iuniorem septies in æstate, hyeme bis lauisse: qui cum mulieres pulchras, & puellas, & cum his uetulas deformes admitteret, se iocose id facere dicebat. In thermis autem Alexander imp. syluas deputauit, oleumque luminaribus addidit: cum antea non ante auroram paterent, & ante solis occasum clauderentur.

De Templis, Isidis, Honoris, Virtutis, Quirini, & Dianæ: ac de Cœliolo. Cap. VIII.

TEmplum Isidis Antoninus inter uiam Appiam & thermas, quas fecerat, collocauit: apud ædē nūc D. Nereo sacratam, ubi marmor effossum est, cum hac inscriptione.

SAECVLO FELICI ISIAS SACERDOS ISIDI SALVTARIS CONSECRATIO.

In altero marmoris frusto legebantur hæc uerba.

PONTIFICIS VOTIS ANNVANT DII ROMANAE REIP.
ARCANAQ. IN ORBIS PRAESIDIA ANNVANT QVORVM
NVTV ROMANO IMPERIO REGNA CESSERE.

Virtutis, & Honoris ædem apud portam Capenam M. Marcellus dedicauit, anno decimo septimo postquam à patre eius primo consulatu, in Gallia citeriori ad Clastidium, fuerat uota: de qua meminit Cic. de nat. deorum. Hanc Cor. Pinus, & Actius Priscus, Vespesiano augusto restituente, pinxerunt, auc. Plin. Ad portam autem fuerat extructa: quasi monitos esse uellent ad bella proficiscentes, nisi per uirtutem aditum ad honorem, & gloriam non patere. Hinc est quod D. Augustinus ait, Neminem honoris ædem potuisse ingredi, ni prius Virtutis esset ingressus. Sex. Pom. scribit, C. Marium ædem Honoris, & Virtutis fecisse summissiorem cæteris, ne si forte officeret auspicijs publicis, Augures eam demoliri cogerent: quibus uerbis indicat, alias fuisse Honoris, & Virtutis sacras ædes. Huius, quā posuit Marius, meminit etiā Vitr. his uerbis. Nō solum scripta à Cossutio sunt desyderāda, sed etiam à C. Mutio: qui magna scientia confisus ædes Honoris, & Virtutis marianæ cellæ columnarūque, & epistyliorū symmetrias legitimis artis institutis perfecit. Id uero si marmoreum fuisset, ut haberet, quemadmodū ab arte, sic à magnificentia, & impensis auctoritatē: in primis, & summis operibus nominaretur. Viam autem Appiam, à porta Capena principium habuisse, ait Sex. Pom. Inquit. n. Initium est principium, sed alias quo quid incipiat, ut uiæ Appiæ porta Capena. Cui sententiæ aduersatur Spartianus qui, ut supra dictum est, uult Septizonium Seueri in ea esse uia. Ab hac uia Appia parum ultra dictum Septizonium, diuerticulo dextrorsus, incipiebat uia Noua: non ea, quā inter Capitolium, & Palatium fuisse, supra demonstrauimus: hæc. n. ducebat ad dictas thermas, rursusque in uiam Appiam incidebat, haud longe à porta Capena. Templum Quirini prope eandem fuerat Capenam: Seruius. n. sic inquit. Martis duo templa: unum Quirini intra urbem, prope portam, quasi custodis, & tranquilli: alterum in uia Appia, extra urbem, quasi bellatoris, & gradiui. A sinistra Appiæ, surgit Cœliolus, siue Cœlicolus mons: de quo Martialis ita meminit. Maior Cælius, & minor fatigat. In eo autem fuisse Templum Dianæ testatur Cic. de resp. aruspicum. Quare arbitramur. D. Ioanni, cognomento ante portam Latinam, cessisse: Nam in proximis uineis effossa sunt fictilium multa fragmenta, in quibus imago Lunæ erat impressa: & marmor, in quo erat uenator sculptus, equo insidens, copulâque tenens canem, præeunte rustico baculū gerente. Piscina publica fuit in ualle diuidente Cœlium à Cœliolo. De qua supra libro primo mentionem fecimus. De ea existimo Sex. Pom. intelligere, ubi inquit. Piscinæ publicæ, hodièque nomen manet, ipsa non extat: ad quam & natatum, & exercitationis alioquin cā ueniebat populus. Fluuiolus autem qui ingrediens per portam Gabinam eandem uallem perfluit, mox que uiam Appiam dissecans in Naumachiam descendit, indèque in Tiberim labitur, ex agróque fluit Lucullano, Appij riuus hodie dicitur. Eum aquæ Appiæ partem esse arbitramur, uel riuum Herculaneū, quem sub Cœlio fuisse innuit Frontinus. Hunc Almonē esse quidam falsò existimant: cū eum ante portam Capenam fluere Papinius afferat. De eodem sunt Ouid. hæc carmina.

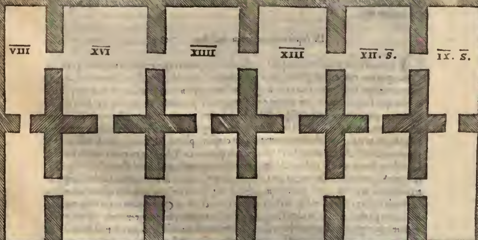
Est locus in Tiberim quo lubricus influit almo,
Et nomen magno perdit ab amne minor.

In hoc Cybale deorum mater singulis annis Cal. Aprilis à Gallis sacerdotibus abluebatur.

De

De Cœlio monte: Curia Hostilia: Mansionibus Albanorum: Templis, Fauni, Veneris, & Cupidinis: Castris peregrinis: Domo Lateranorum: & de Amphitheatro Statilij Tauri. Cap. IX.

COelium montem Querquetulanum prius appellatum esse, scribit Cor. Tac. quòd talis syluæ frequens, fœcundúsque esset: mox Cœlium à Cœle Vibenna, qui dux gentis Hetruscæ auxilio Romulo uenit aduersus Sabinos, ut ait Sex. Pom. aut contra Latinum regem, ut Varro testatur: et cum in eo monte sedem habuisset, cognomen illi fecit. Post Cœlij autē obitū, Hetruscos, quòd nimis munita tenereēt loca, neque sine suspitione essent, deductos in planum aiunt, & ab eis uicum Thuscū denominatū. Cœlianos autē, qui à suspitione liberi essent, traductos uolunt in eū locum, qui uocatur Cœliolus. Tiberius mutata appellatione iussit Cœlium Augustum uocari, auc. Suet. quo noīe appellatum esse, alibi nō legi. In hoc aūt multa ædificia fuere, uerum oīum ruinæ ita confusæ sunt, ut per paucis certum locum assignare liceat. De notioribus in hoc capite agemus. Curiam Hostiliā alteram, ubi postea tēplum Pacis fuit, collocat fuisse, dictū est supra: alterā deinde eundē regē excitauisse, ubi nūc D. Ioānis et Pauli est ædes, ostēdit Liuius, his uerbis. Tullus rex in Cœlio mōte tēplū ordini ab se aucto Curiā fecit: quæ Hostilia usque ad patrū nostrorū ætatē appellata est: & quò frequētius habitaret, eādē sedē regiæ cœpit. Haud ita multo post, sub aquæ Claudiæ ductu, cernitur castellum aquarū, fermè integrum: cuius parietes per ambitum sunt latitudine pedum. VI. interius uero. III. operti tectorio craßitudine digitorum. III. Omnium autem concamerationum longitudo pedib. XXI. constat. Latitudo uaria est, ut in ipsius castelli figura facile est uidere.

Mansiones autem Albanæ, quantum ex Sex. Rufi uerbis conijcere possumus, fuere, ubi nunc D. Mariæ in Dominica est ædes. In proximo est Templum circulari forma, multis per ambitū colūnis adornatum, D. Stephano nunc sacratum, olim uerò Fauno, ut ex titulo quodam ibi reperto omnes consentiunt. Castra Peregrina ab Augusto in ea Cœlij parte, in qua Sanctorum Quatuor Coronatorū est ædes, quæque Carinas spectat, constituta fuisse plerique omnes affirmant. Domum uero Lateranorū, ubi nunc basilica D. Ioannis cognomento Lateranensis: de qua domo Iulius Capitolinus ita meminit. M. Aurelius educatus est in eo loco, in quo natus est, in domo aui sui, iuxta ædes Laterani: & Iuuenalis.

Claudit, & egregias Lateranorum obsidet ædes

Tota cohors.

Palatium Fl. Constantini prope hanc basilicam uersus portam Gabiusam collocatum fuisse dicunt. Sessoriani uero Palatium inter portam Neuiam, & ædem nunc Sanctæ Crucis in Hier. olim Veneris & Cupidinis. In proximo loco extant Statilij Tauri Amphitheatri reliquiæ: quod Statilius posuit, Augusto ciues Romanos hortante, ut pro uiribus quisque conaretur urbem exornare, auc. Suet. Qui etiam commemorat Caligulam munera gladiatoria in Statilij amphitheatro, partim in Septis aliquot egisse. Quid autem sit Amphitheatrum Cassiodorus ita docet. Hoc Titi potentia principis diuitiarum profuso flumine excogitauit ædificium fieri: & cùm theatrum hemisperium græce dicatur, Amphitheatrū, quasi in unum iuncta duo uisoria, rectè constat esse nominatum: quòd speciem eius arena concludat, & ut currentibus aptum daretur spatium, dum quædam prolixa rotunditas uniuersa collegerat. Quibus uerbis tametsi significare uideatur Titum omnium primum amphitheatrum posuisse, tamē Cor. Tac. testatur, C. Cæsarem Amphitheatri molem in Campo Martio extruxisse: quam ab illo destinatam Augustus, ut auc. est Suet. Mausoleum ædificaturus mox destruxit. Quin etiam idem Suet. in eiusdē Cæs. uita cōmemorat Amphitheatrum priusq̃ à Tito, ab eodem Statilio unum excitatum esse: alterum deinde à Tiberio inchoatum, sed non perfectum. In amphitheatris autem multi spe præmij cum bestijs pugnabant. Capite uero damnati cum eisdē bestijs certare cogebantur. Itaq; Claudius imp. pacatis Aegyptijs, cum militum non parua manus rebellasset, partem illorum occidit, partem cum bestijs pugnaturam Romam misit.

De Aquis urbis, earūmque ductibus. Cap. X.

Quoniam locus postulat ut de aquæ Claudiæ ductu loquamur: operæprecium uidebatur prius, per quos, quo tempore, ex quibus locis, à quoto milliario, aquæ duci cœpissent. Præterea altitudinē, erogationèsque, & quantum extra urbem, quantùm intra, quātum publicis usibus, & quantum priuatis daretur: quæ bonitas, quod uitium cuiusque esset, ponere. Sed quoniam de his omnibus suis locis erit dicendum, in præsentia de aquis, earūq; ductibus in uniuersum agemus. Quæ & si Frontinus satis abunde declarauit, tamen quia is alicubi truncatus est, & mendosus, nonnullis erroribus sublatis, quæ utiliora, & magis necessaria uidebantur, in compendium conferre placuit. Romani igitur ab urbe condita per annos. CCCCXLI. contenti fuere usu aquarum quas, aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebant. Verum urbe & ambitu, & hominum multitudine aucta, paulatim à fluuio, fontibùsque circa ipsum scaturientibus cùm magna pars recessisset, neque hæ aquæ in mōtes possent deduci, longo interuallo easdem petere cogebantur: ex quo fiebat, ut neq; hortos irrigare, neq; alijs usibus, sine magno incōmodo, ualerent subuenire, hinc ductus excogitare coacti fuere. Quæ quidem res ad urbis etiam salubritatem plurimū contulit, ut idem Fron. sic testatur. Sentit hanc curam Imperatoris pijssimi Neruæ principis sui regina, & domina orbis in dies, quæ terrarum dea consistit, cui par est nihil, & nihil secūdum: & magis sentit salubritas eiusdem æternæ urbis aucto castellorum, operum, munerum, & lacuū numero: nec minus ad priuatos cōmodum ex incremento beneficiorum eius diffunditur. Illi quoque, qui timidi illicitam aquā ducebant, securi nunc ex beneficijs fruuntur: nec pereuntes quidem aquæ ociosæ sunt.

sunt. Nam immundiciarum facies, impurior spiritus, & causæ grauioris cœli, quibus apud ueteres urbis infamis aer fuit, sunt remotæ. Hæc Frontinus. Ex eodem de aquarum libra nunc subiungam. Aquæ omnes diuersa in urbem libra proueniebant: inde fiebat ut quædam altioribus locis seruirent, & quædam ire, & niti in eminentiora non possent: nam & si colles erant, propter frequentiam incendiorum rudeeribus excreuerant: unde ij soli ductus in urbem fluebant, qui iuxta æquilibrio per congruentia loca poterant deduci: siquidem quinque erant ductuum altitudines: quarum duæ in omnem partem urbis attollebantur: sed ex reliquis aliæ maiore, aliæ leniore pressura cogebantur. Altissimus erat Anio Nouus: proxima Claudia: tertium locum tenebat Iulia: quartum Tepula: dehinc Martia, quæ capite etiam Claudiæ libram æquabat: sextum tenebat locum Anio Vetus: sequebatur huius libram Virgo: deinde Appia: omnibus humilior Alsietina erat, quæ Transtiberinæ regioni, & maxime subiacẽtibus locis, seruiebat. Ex his autem aquis sex uia Latina intra septimum milliariũ contentis piscinis excipiebantur, ubi, quasi respirante riuorum cursu, limum deponerent: modus quoque earum mensuris ibidem positis initebatur. Nec Virgo, nec Appia, nec Alsietina concæptelas. i. piscinas habebant. Quæ uero nimis turbidæ interdum signino purgabantur. De signino nonnulla scribit Vitruuius: Idẽmq; etiam præcipit, ut ad mœnia fiat castellum, quò in ipsum per emissarium aqua recipiatur. Eiusdem de aquarum ductu hæc sunt uerba. Si medij erunt montes inter mœnia, & caput fontis, specus fodiantur sub terra ad libram præcedentis ductus: si erit tophus, aut saxum, in eo canalis excidatur: sin autem terrenum, aut arenosum solum, parietes cum camera in specu struantur, puteique fiant inter duos actus. Et paulo inferius rationem reddens cur ductibus geniculatis, & flexuosis aquas interdum deducere sit necesse, sic inquit. Nanque uehemens spiritus in aquæ ductione solet nasci, ita ut etiam saxa perrumpat, nisi primum leniter, & parce à capite aqua immittatur, & in geniculis, aut uersuris alligationibus, aut pondere saburra contineatur. Cum autem quinariarum septenariarum, cœterorũmque modulorum in aquis diuidendis constituta esset mensura: uideamus quid Fron. de eorum origine sentiat. Aquarum moduli, inquit, aut ad digitum, aut ad unciarum mensuram antiquitus instituti erant. Est autem digitus sextadecima pars pedis: Vncia uero duodecima. Digitus aut est quadratus, aut rotundus. Quadratus in lõgitudine, & latitudine est æqualis, tribus quartis decimis suis rotundo maior. Rotundus tribus undecimis suis quadrato minor: quia anguli deteruntur. Postea modulus nec ab uncia, nec ab alterutro digitorum originem accipiens inductus, ut quidam putant, ab Agrippa, ut alij, à Plumbarijs per Vitruuium in usum urbis exclusis prioribus uenit appellatus quinario nomine. Qui autem Agrippam auctorem faciũt, dicunt: quòd quinque antiqui moduli exiles, & ueluti puncta, quibus olim aqua cùm exigua esset diuidebatur, in unam fistulam coacti sunt: qui uero Vitruuium, & Plũbarios, ab eo quòd plumbea lamina plana quinque digitorũ latitudinem habens, circumacta in rotundum, hunc fistulæ modum efficeret. Hæc Front. Qui Vitruuij sententiam eo incertam esse uult, quoniam lamina cũ circumagitur sicut interiore parte attrahitur, ita per illam, quæ foras spectat, extenditur. Itaque, inquit, maxime probabile est quinariam dictam à diametro quinque quadrantum: quæ ratio in sequentibus quoque modulis, usque ad uicenariam, durat: diametro per singulos adiectione singulorum quadrantum crescente: ut in senaria, quæ sex scilicet quadrantes in diametro habet: & septenaria, quæ septem: & deinceps simili incremento usque ad uicenariam. Omnis autem modulus colligitur aut à diametro, aut perimetro, aut ex recto mensuræ, ex quibus & capacitas apparet. Differentiam autem unciæ, digiti quadrati, & rotundi: & ipsius quinariæ ut dignoscamus, utendum est substantiæ quinariæ. Vnciæ ergo modulus habet diametri digitum unum, & trientem digiti: capiebat plus quinariæ octaua, hoc est sescuncia quinariæ, & scrupulis tribus, & bese scrupuli. Digitus quadratus in rotundum redactus habet diametri digitum unum, & digiti sescunciã sestulam: capiebat quinariæ dextantem. Digitus rotundus habet diametri digitum unum: capiebat quinariæ septũcem semunciam sextulam. Cœterum moduli, q à quinaria oriebantur, duobus generibus incrementum accipiebant. Vnum, cùm unà cum ipsa multiplicabantur. i. eodem lumine plures quinariæ includebantur: alterũ genus erat, quoties non ad quinariarũ necessitatem fistula incrementum capiebat, sed ad diametri sui

mensuram: secundum quod & nomen accipiebat, & capacitatem ampliabat, utputa. Quinaria, cùm adiectus erat ei ad diametrum quadrans, senariam faciebat: nec iam insolidum capacitatem ampliabat: Capiebat.n. quinariam unam quincuncem sicilicum: & deinceps eadem ratione quadrantibus diametro adiectis crescebat septenaria, octonaria, usque ad uicenariam. Subsequitur illa ratio, quæ constabat ex numero digitorum quadratorum, qui area.i. lumine cuiusque moduli continebatur, à quibus & nomen fistulæ accipiebant. Nã quæ habebat areæ.i. luminis in rotundum coacti digitos quadratos. XXV. uicenumquinum appellabatur: similiter tricenaria, & deinceps per incrementum digitorum usque ad centenumuicenum. Expletis ijs, quæ ad modulos pertinebant, sequitur ut indicemus, quod ius esset deducendæ aquæ. Apud antiquos omnis aqua in publicos usus erogabatur, legèque cautum fuerat, ne quis priuatus aliam duceret, quã quæ ex lacu humi accederet.i. ex lacu abundaret: quam caducam aliqui uocarunt: & hæc ipsa non in alium usum, quàm in balnearum, aut fullonicorum dabatur: eràtque uectigalis statuta merces, quæ in publicum penderetur. Dandæ, uendendæùe aquæ ius erat apud Aediles: interdũ & Censoribus permissum. Postea uero ipsarum numero aucto, copia permittente, cœpit etiam priuatis precio, uel principum beneficio erogari: non tamen sine illorum literis. Propterea. S.C. cauebatur. Ne quis sine literis Cæs.i. ne quis aquam publicam non impetratam: & ne quis amplius, quã impetrata fuerat, deduceret. Quinimmo ne caducam quidem sine impetratione deriuari poterat, præsertim tempore Neruæ, cuius erat hoc edictum. Caducam neminem uolo ducere, nisi qui meo beneficio, aut priorum principum habent. Nam necesse est ex castellis aliquam partem aquæ effluere, cum hoc pertineat non solum ad urbis nostræ salubritatem, sed etiam ad utilitatem Cloacarum abluendarum. Illud etiam animaduertendum: quòd ius aquæ impetratæ, neq; ad hæredem, neque ad emptorem transibat, neque ullũ nouum dominum prædiorum sequebatur. Balneis tamen, quæ publice lauarent, semel data aqua perpetuo manebat. Vacantes in cõmentarios redigebantur, qui respiciebantur, ut petitoribus ex uacuis dari possent. Qui igitur aliquam aquam impetrasset oportebat à principe epistolã ad Curatorem afferre: Curatorèmque ipsum beneficio Cæsaris præstare maturitatem, & ad Procuratorẽ eiusdem officij libertũ Cæsaris protinus scribere: ne quandoque negligentiam, aut fraudem suam ignorantiæ colore defenderet: Procuratorèmque calicem eius moduli, qui fuerat impetratus, adhibitis Libratoribus signare, ad lineàmque aliorum collocare (Inferior.n. plus trahit: superior uero minus ducit: nam cursus aquæ ab inferiore rapitur) Deinde animaduertere ne alij castello, quàm epistola principis iuberetur, fistula subijceretur: quæ & ipsa erat signanda, & longe à castello publico per pedes quinquaginta ponenda: sicut S.C. cauebatur huiusmodi. Quid de ea re fieri placeret, de ea re uniuersi censuerunt. Ne cui priuato aquam ducere ex riuis publicis liceret, utiq; omnes ij, quibus aquæ ducendæ ius esset datum, ex castellis ducerent, animaduerterèntque Curatores aquarum quibus locis intra, extràque urbẽ apte castella priuati facere possent, ex quibus aquam ducerent, quam ex castello cõem accepissent à Curatoribus aquarum. Ne qui eorum, quibus aqua daretur publica, ius esset intra quinquaginta pedes eius castelli, ex quo aquam ducerent, laxiorem fistulam subijcere, quam quinariam. Hoc ideo institutum erat, ne riui, aut fistulæ publicæ frequenter lacerarentur. Fistulæ autem, quæ calicibus non induebantur, solutæ uocabãtur: & pro arbitrio Aquariorum poterant laxari, & coarctari. Calix autem, quem diximus, erat modulus æneus, qui riuo, aut castello induebatur: huic fistulæ applicabantur. Longitudo eius ad minus habebat digitos.xij. Lumen.i. capacitatem, quanta erat impetrata. Excogitatus uidetur, quoniam rigor æris non temere potest laxari, aut coarctari: sed & ipse ad libram erat collocandus: nam si ad aquæ cursum erat oppositus: deuexùsque amplius rapiebat: ad latus uero prætereuntis aquæ cõuersus, & supinus exiguum sumebat. Castellum autem, quod dictum est, à Vulpiano ita definitur. Castellum est receptaculum, quod aquam publicam suscipit. Ab antiquis etiam Diuidiculum est appellatum: ex quo à riuo communi quisque aquam in suum deduceret fundum, ut inquit Sex. Pom. Huic Castellarium præfuisse, ostendit sequens epith.

D. M.
CLEMETI CAESAR
VM .N. SERVO CASTE
LLARIO AQVAE CL
AVDIAE FECIT CLAV
DIA SABBATHIS ET SI
BI ET SVIS.

Cum igitur ductus aquarum ad uiarum diuortia, uel regionum urbis fines perducti erant, ubi stabat castellum, ab Aquarijs diuidebatur aqua, eo modo, quo in singularum erogatione dicetur. In solo erant etiam lacus, hoc est alia aquarũ receptacula, ex quibus, aliqui uolunt, quòd cùm Romanæ plebis, fullonicorũ, coriariorum, aliorùmq; opificum necessitatibus satisfactum esset, tum horti irrigarentur. Quantopere autem curæ fuerit ne quis uiolare ductus, aquàmue non concessam deriuare auderet, cum ex multis apparere potest, tum ex hoc, quòd Circus maximus, ne diebus quidem ludorum, nisi Aedilium, aut Censorum permissu, irrigabatur. Præterea agri, qui aqua publica cõtra legem essent irrigati, publicabãtur. Illis uero, qui dolo malo aquã, ubi publice saliebat, oletassent, sextertiorum. X. millium erat mulcta. Primus autem omniũ M. Agrippa, post ædilitatem quam gessit, consularis operum suorum, & munerum ueluti perpetuus curator fuit: Qui iam copia permittente, descripsit quid aquarum publicis operibus, quid lacubus, quid priuatis daretur. Habuit & familiam propriam aquarum, quæ tueretur ductus, & castella, atque lacus. Hanc Augustus hæreditatem sibi ab eo relictam, publicauit. Familiæ autẽ erant duæ, hæc publica, quæ habebat homines circiter ccxl. altera Cæsaris à Claudio, cum aquas in urbem perduxit, constituta. Hæc numero hominum ccccLx. constabat. Vtraque in aliquot ministeriorum species diducebatur, in uillicos, castellarios, curatores, silicarios, tectores, aliòsque opifices. Cõmoda publicæ familiæ ex ærario dabantur: quod impendium exonerabatur uectigalium redditu ad ius aquarum pertinentium. Ea constabat ex hortis, ædificiisue, quæ erant circa ductus, aut castella: Qui redditus propè sextertiorum ccl. millium fuisse traditur. Cæsaris familia ex fisco accipiebat cõmoda. Vnde & omne plumbum, & omnes impensæ ad ductus, & castella, & lacus pertinentes erogabantur. Sed circa ductuum curam erant, & alii Curatores, quos senatus eligebat. Horum officium erat: extra urbem ductus circuire, animaduertereque an uitio aliquo laborarent: & quibus partibus succurrendum, ac etiam beneficia recognoscere: ne quis non cõcessam surriperet aquam: darèque operam, ut in castellis salientibus sine intermissione aqua flueret, ut ex S.C. apparet: cuius uerba sunt hæc. De ea re quid fieri placeret, de ea re ita censuerunt. Placere huic ordini eos, qui aquis publicis præessent, cùm eius rei causa extra urbem essẽt, lictores binos, & seruos publicos ternos, architectos singulos, & scribas, & librarios, accensos, præconèsque totidẽ habere, quot habent ij, per quos frumentum plebi datur. Cùm autẽ in urbe eiusdem rei causa aliquid agerent, cæteris apparitoribus iisdem: præterquam lictoribus, uti. Tutelam autem singularum aquarum solitam locari inuenio, positàmque redemptoribus necessitatem certum numerum circa ductus extra urbem, & certum in urbe seruorum opificum habendi: & quidem ita ut nomina quoque eorum, quos habituri erant in ministerio, per quasque regiones in tabulas publicas deferrent, eorũque operum probandorum curam fuisse per Censores, aliquando & Aediles, interdum etiam Consulibus eam prouinciam obuenisse. Et ne ad huiusmodi tutelam aditus præcluderentur. S.C. fuerat cautum, quod. S.C. apposui. Quid fieri placeret, de ea re ita censuerunt. Cùm ad reficiendos riuos, specùsque per quæ & opera pub. corrumpuntur, placere circa fontes, & fornices, & muros utraque ex parte uacuos centenos quinos pedes patere, & circa riuos, qui sub terra essent, & specus intra urbem, & extra urbẽ continentia ædificia utraque ex parte quinos pedes uacuos relinqui. Ita ut neque monumentum in his locis: neque ædificium, post hoc tempus, ponere, neque conserere arbores liceret. Si quæ nunc essent arbores intra id spatium extirparẽtur, præterquam si quæ uillæ continentes, & inclusæ ædificiis essent. Si quis aduersus ea cõmiserit in singulas res in dena millia dãnas esset. Ex qbus pars dimidia præmiũ accusatori daret, cuius opera maxime cõuictus esset, qui aduersus hoc S.C. cõmisisset: altera in ærarium redigeretur, dèque ea re iudicarent, cognoscerèntque curatores aquarum. Erat & S.C. quo cauebatur, ut cùm ductus reficerentur, liceret redemptoribus ex agris priuatorum omnia, quibus ad eam rem opus esset, tollere, pèrque illorum agros sine iniuria eorum duci. Eam autem, quam diximus, circa ductus aquarum curam, non iugiter adhibitã

esse ex eo conijcere possumus. Quòd etiã Neruæ imp. tempestate quosdam, aut uetustate corruptos, aut ui tempestatum, aut culpa malefacti operis collapsos fuisse, scribit Fron. Illorùmque partes maxime ruinæ obnoxias fuisse, quæ arcuationibus sustinebantur, aut montiũ lateribus erant applicatæ: ubi & arborum radicibus cõcamerationes, & latera soluuntur. Et ex arcuationibus eas præcipue partes interijsse, quæ per flumen trahijciebantur. Minus uero ruinam passos esse ductus subterraneos, nec gelicidijs, nec caloribus expositos: sed aliud illis accidisse nocumentum: quòd limo concrescente, & in crustam obdurescente aquam ita coarctauisse, corrupisséque tectorium, ut inde secutæ essent manationes: quibus latera riuorum, & substructiones uiciatæ erant. Quare non mirum uideri debet, ab ea ætate, ad hãc nostram usque, in tanta rerum, & principum uarietate aquarum ductus ad has, quas uidemus, reliquias deuenisse. Neque à Gotthis, ut uulgus dictitat, sunt demoliti. Quinimmo, si Cassiodoro credimus, Theodoricus horum rex, qui Romam duo de quadraginta annos subactam tenuit, plurima ædificia publica instaurauit, & inter alia aliquos ductus aquarum. Quosdam autem ductus fuisse duplices apparet ex reliquijs extantibus supra portam Esquilinam, & Neuiam, & ex hisce Frontini uerbis. Illud nulli dubiũ esse crediderim, proximos ductus, qui à sexto milliario lapide quadrato consistunt, maxime custodiendos, quoniam & amplissimi operis sunt, & plures aquas sustinent. Quod sapienter factum esse arbitramur: ne singulorum fundamenta iacere coacti, immensam pecuniam prodigerent. Aquas uò tametsi Sex. Rufus uir consularis, qui fuit Dioclitiani tempore XIX. esse cõmemoret: cui opinioni plerique omnes consentiunt, tamen neque tot fuisse, neque totidem ductibus in urbem receptas facile intelliget, qui animaduerterit cum cõmemorare nomina illarum aquarum sumpta, non tantum à primis inuentoribus, sed etiam ab illis, qui priscos ductus instaurauere, uel nouo addito partem alicuius aquæ alio deduxere: uel à locis, ubi quis eam collegisset aquam, quæ ex ueteri ductu dilapso alicubi residisset. Nam Martiã, quòd partem ipsius Traianus in Auentinum deriuarit, Traianam etiam uocat: Claudiam, Cæruleam: cum eadem sit, nomenque alterum ab auctore deducendi: alterum à fonte, à quo deducebatur, obtinuerit. Aliter .n. absurdum uideretur multorum aquagiorum, qui extructi fuerant ante Neruæ imperiũ, adhuc extare uestigia, illorũ uò, qui mox sunt excitati, penitus interijsse. Præterea qui erat necesse nouas adducere aquas cũ urbs, quo tempore ciuium multitudine maxime florebat, pluribus, quam necessitas exigeret, abundaret? ut innuit Plin. hisce uerbis. Quòd si quis diligentius æstimauerit aquarum abundantiam in publico, balneis, piscinis, domibus, euripis, hortis, suburbanis uillis, spatioque aduenientis arcus extructos, montes perfossos, conualles æquatas, fatebitur nihil magis mirandũ fuisse in toto orbe terrarum. Ex quibus uerbis constare potest cui usui essent aquæ, sed in singularum erogatione magis apparebit. Fuere autẽ in cõmentarijs Neruæ in uniuersum quinariæ XII. mille .DCCLV. Fron. mensus capita singularum aquarum inuenit circiter quinarijs X. millibus ampliorem modum, quam in cõmentarijs contineretur. Sed ad Claudiam transeamus.

De Aqua Claudia, eiúsque ductu.
Cap. XI.

CAius Cæsar, qui Tiberio successit, cùm parum & publicis usibus, & priuatis uoluptatibus. VII. ductus aquarũ sufficere uideret: altero imperij sui anno duos ductus inchoauit: quod opus Claudius magnificentissime consumauit, dedicauitque: alteri nomen, quod ex fontibus Cæruleo, & Curtio perducebatur, Claudiæ datum: quæ bonitate proxima erat Martiæ. Altera, quoniã duæ Anienis aquæ in urbem fluere cœperant, ut facilius appllationibus dignoscerentur, Anio nouus uocari cœpit: & quod illas omneis præcesserat prior Anio, cognomen ei ueteris est adiectũ. De Claudia Plin. loquitur in hũc modum. Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis inchoati à C. Cæsare, & peracti à Claudio: Quippe à lapide quadragesimo ad eam excelsitatem, ut in omneis urbis montes leuarentur, influxere Curtius, atque Cæruleus fontes: erogata ad id opus sextertia quingenta quinquaginta

ginta quinque millia. Suetonius. Caligula, inquit, inchoauit aquæductũ in regione Tiburti, & amphitheatrum iuxta Septa: quorum alterum à successore eius Claudio peractum: omissum alterum est. Concipiebat Claudia aqua uia Sublacẽsi ad milliariũ XXXVIII, diuerticulo sinistrorsus intra passus CCC. ex dictis fontibus amplissimis, & speciosis, Cæruleòque, qui à similitudine appellatus erat, & Curtio. Accipiebat & fontem Albudinum, tantæ bonitatis, ut Martiæ quoq; adiutorio, quoties opus esset, ita sufficeret, ut adiectione sui nihil ex qualitate eius mutaret. Quod autem Fron. ait Claudiam concipi ad milliarium XXXVIII. Plin. uero à lapide quadragesimo, intelligendũ puto, alterum distantiam capere ab eo fonte, qui ab urbe magis distaret: alterum ab eo loco, ubi ambò iungebantur. Augustæ autem fons in supplementum Martiæ datus fuit, & quia hæc sibi sufficere apparebat, in Claudiam est deriuatus, manente nihilominus præsidiario in Martia: ut ita demum Claudiam aquam adiuuaret Augusta, si eam ductus Martiæ non caperet. Claudiæ ductus habebat longitudinem passuum XLV. millium. Ex eo, riuo subterraneo, pas. XXXV. millium. Opere supra terram, pas. X millium. Hæc aqua in cõmentarijs habebat non plus quinarijs. II. millibus DCCCLV. Ad caput Fron. inuenit quinarias. IIII. mille DCVII. Ex his extra urbem dabantur nomine Cæsaris CCXVII. Priuatis CCCC XXXIX. Intra urbem cum Aniene noua confundebatur: & utriusque quinariæ diuidebantur per regiones urbis XIIII. in castella XCII. Huius aquæ ductus cum primum intra urbem peruenit, portæ obijcitur Neuiæ: ad quam ut liber esset aditus, in eodem ductu altera è marmore extructa est porta, adiectis titulis huiusmodi.

TI·CLAVDIVS·DRVSI·F·CAISAR·AVGVSTVS·GERMANICVS·PONTIF·MAXIM·
TRIBVNICIA·POTESTATE·XII·COS·V·IMPERATOR·XVII·PATER·PATRIAE·
AQVAS·CLAVDIAM·EX·FONTIBVS·QVI·VOCABANTVR·CAERVLEVS·ET·CVRTIVS·A·MILLIARIO·XXXXV·
ITEM ANIENEM·NOVAM·A·MILLIARIO·LXII·SVA·IMPENSA·IN·VRBEM·PERDVCENDAS·CVRAVIT·

IMP·CAESAR·VESPASIANVS·AVGVST·PONTIF·MAX·TRIB·POT·II·IMP·VI·COS·III·DESIG·IIII·P·P·
AQVAS·CVRTIAM·ET·CAERVLEAM·PERDVCTAS·A·DIVO·CLAVDIO·ET·POSTEA·INTERMISSAS·DILAPSASQVE·
PER·ANNOS·NOVEM·SVA·IMPENSA·VRBI·RESTITVIT·

IMP·T·CAESAR·DIVI·F·VESPASIANVS·AVGVSTVS·PONTIFEX·MAXIMVS·TRIBVNIC
POTESTATE·X·IMPERATOR·XVII·PATER·PATRIAE·CENSOR·COS·VIII
AQVAS·CVRTIAM·ET·CAERVLEAM·PERDVCTAS·A·DIVO·CLAVDIO·ET·POSTEA
A·DIVO·VESPASIANO·PATRE·SVO·VRBI·RESTITVTAS·CVM·A·CAPITE·AQVARVM·A·SOLO·VETVSTATE·DILAPSAE·ESSENT·NOVA·FORMA·REDVCENDAS·SVA·IMPENSA·CVRAVIT

Legimus autem in marmore, apud portam Neuiam reperto, M. Antoninum, L. Septimium, & M. Aurelium arcus Cœlmontanos uetustate conlapsos à solo sua pecunia restituisse. Haud procul ab æde D. Mariæ in Dominica est arcus ex lapide tiburtino eidem aquæductui subiectus, in cuius frontispicio legitur hic titulus.

P.COR.P.F.DOLABELLA COS.
C.IVNIVS C.F.SILANVS FLAMEN.MARTIAL.EX S.C.
FACIVNDVM CVRAVERVNT.IDEMQVE PROBAVERVNT

De ijs quæ in Cœlio erant, sed certus eorum locus ignoratur. Cap. XII.

CArnæ Deæ Templum Brutus, qui primus consul factus est, in Cœlio monte extruxit. Hæc dea præerat uitalibus humanis: & quia cordis beneficio cuius dissimulatione Brutus habebatur idoneus, emendationi publici status extitit, ideo hanc deam templo sacrauit, auc. Macrobius. Templum Claudij imp. ibidem cœptum ab Agrippina, deinde à Vespasiano perfectum, à Nerone esse destructum, refert Suet. Domus Mamurræ Formiani, fabrum Cæsaris in Gallia præfecti, in Cœlio fuit: quã marmoreis crustis primam omnium exornatam fuisse, scribit Plin. Domum Claudij Centimali in eodem

Cœlio stetisse, cōmemorat Val. Max. dèque ea Cic. sic meminit. Cùm in arce Augurium Augures acturi essent, iussissentque T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs, emit Calphurnius Lanarius. Domus Tetricorum, qui duo ex triginta tyrannorum fuerunt, hodieque extat, inquit Pollio, in monte Cœlio, inter duos lucos, contra Isium Metellinum pulcherrima. Domum Iunij Senatoris in eodem Cœlio positam fuisse, ostendit Cor. Tacitus, his uerbis. Adduntur sententiæ, ut mons Cœlius in posterum Augustus appellaretur: quando cunctis cōflagrantibus sola Tiberij effigies in Domo Iunij Senatoris inuiolata mansisset. Habuit Cœlius etiam Domum T. Claudij Clypti hymnologi, quemadmodum in eius epithaphio legimus. Campum Martialem in quo, si quando aquæ Tiberis Martium campum occupassent, equiria fiebant, in Cœlio institutum fuisse, testatur Sex. Pom. & his uersibus Ouidius.

Altera gramineo spectabis equiria campo,
    Quem Tiberis curuis in latus urget aquis.
Qui tamen eiecta si forte tenebitur unda,
    Cœlius accipiet pulueruentus equos.

Fuit in eodem monte Macellum magnum: Antrum Cyclopis: Spoliarium, & Armamentarium,

De Meta, quæ Sudans dicta est: de Amphitheatro Titi: & de Templis, Fortunæ, atque Quietis. Cap. XIII.

Succedunt Cœlio Exquiliæ ab eo diuisæ uia Labicana, & conualle quatuor iugerum latitudine: in qua ante arcum Constantini imp. extat Meta lateritia: in cuius uertice Iouis simulacrum olim fuisse proditum est. Hæc Meta Sudans à Sex. Rufo appellatur: quòd ex ea aquas manasse dicitur, quibus populus sitim extingueret. Amphitheatri Titi in proximo magna pars adhuc extat. Id autem, ut destinasse compererat Augustum, in media urbe Vespasianus excitauit. Titum deinde eius filium dedicauisse ostēdit Suet. his uerbis. Amphitheatro dedicato, thermisque iuxta celeriter extructis, munus apparatissimū, largissimumque dedit. Martialem autem hanc molem Domitiano attribuisse multi opinantur, quòd ad eum scribens Cæsareum amphitheatrum appellarit: itaque per adulationem dictum putant: cum tamen non dubium sit, Domitianum nihil praeterea huic operi præstitisse, nisi fortasse incrustatione exornarit, signáue in arcubus superioribus addiderit: atque eam ob rem ex more suum titulum apposuerit, sine ulla pristini auctoris memoria. Hoc Colossei nomen obtinuit à Neronis colosso, quem circum ea loca positū fuisse existimandum est: circa quæ & eiusdem Neronis Domum, ac Stagna stetisse satis cōstat. De Stagnis sunt hæc Mar. carmina.

Hic, ubi conspicui uenerabilis amphitheatri
    Erigitur moles, stagna Neronis erant.

De domo uero infra plura dicemus. Sed de Colosso Plin. sic scribit. Zenodorus è Gallia Romam accitus est à Nerone, ubi destinatum illius principis simulacrum colossum fecit CXX pedum longitudine, qui dicatus solis uenerationi est, damnatis sceleribus illius principis: & superius. Moles quidem excogitatas uidemus statuarum, quas colossos uocant, turribus pares. Colossus autem dictus est à Coleto, à quo primum formatus dicitur, auctor Sex. Pom. Sed de amphitheatro Ammianus sic meminit. Amphitheatri molem solidatam lapidis tiburtini compage, ad cuius summitatem ægre uisio humana conscendit. Loca autem septem & octuaginta millia cœpisse, refert Sex. Rufus. Templū Quietis in uia Labicana fuisse, ubi nunc D. Petri, & Marcellini est ædes, cōmunis est opinio.

De Exquilijs:Carinis:Curia:de Thermis,& domo Titi Imp.ac de Statua Laocoontis:
& de domo Balbini,atque Pompei Magni.
Cap. XIIII.

EXquilias,quæ in plures partes à M.Varrone diuiduntur, ab excubijs regis dictas multi uolunt: alij quòd excultæ à rege Tullio essent.Alteri harum opinioni suffragatur Ouidius his carminibus.

Adde quod excubias,ubi rex romanus agebat,
Qui nunc exquilias nomina collis habet.

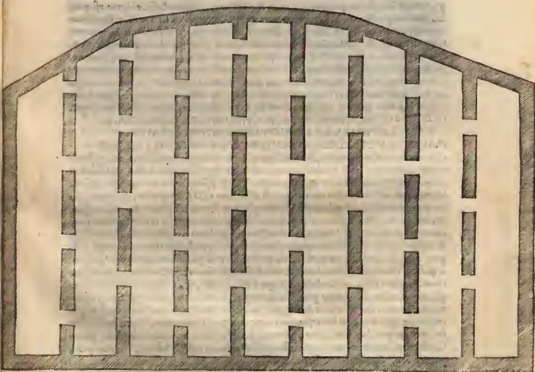
alteri uõ M.Cato,qui ait Exquilias ab excubijs,sed quas Romulo Lucmo dedit. xii . lictorum , & . ccc. armatorum ad corporis custodiam,simulque dignitatem:cum T.Tatius in fide societatis non sine suspitione esse uideretur.Alij ab acupibus Esquilias dictas arbitrantur: quòd ibi quisquilijs sparsis aues illuderentur. Ea autem pars Exquiliarum,quæ inter Busta Gallica,Tabernolam, arcum Gallieni , ac Suburram comprehensa est , Carinarum nomen obtinuit : quod innuit Liuius cũ sexto belli punici inquit. Flaccus Cos.media urbe per Carinas Exquilias contendit,ubi unum ab altero diuidit .Erant autẽ Carinæ, auctore Ser.ædificia facta in modum Carinarũ . Curiam Veterem in ea parte quæ est inter hortos D.Mariæ Nouæ,et ædẽ D.Petri in Vinculis sitã esse,nõnulli multis neq; leuib⁹ demõstrãt inditijs.Quorũ illud præcipuũ est:quod in Tabellionũ mõimentis peruetustis ea loca ad Curiam Veterem cognominata inueniũtur .Sed eam non eandem esse,quæ à Romulo ædificata fuit,Vetusq; appellabatur,argumẽto est, quod locum,quo hanc statuunt, extra quadratam Romuli urbem est, illam uero intra,Romulũ posuisse, iam dictum est supra:unde fit ut credam,hanc Veterem appellatam(siquidem uetus appellata est)aliarum comparatione,quæ postea excitatæ sunt .Thermarũ autẽ Titi imp.uestigia extant in eisdem Carinis , iuxta amphitheatrum ,ut in superiori capite ex Suet.apparet.Quas maxima celeritate perfecisse ostendit etiam Mar.his uersibus.

Hic, ubi miramur uelocia munera thermas:
Abstulerat miseris tecta superbus ager.

In his autem duo marmoris frusta inuenta sunt,in quorum altero erat flamma sculpta, cum titulo hoc. IOVI : In altero uero, hæc uerba . VESPASIANVS AVG. PER COLLEGIVM PONTIFICVM FECIT.Domum eiusdem Titi fuisse prope thermas,eũmque locum,quem septẽ Salas uulgus uocitat,ex eo cõstat,quòd ibi Laocõotis statua ẽ reperta:quã in eadẽ domo collocatã esse asserit Plin.his uerbis.Laocoõ in Titi imperatoris domo opus omnib⁹,et picturæ,& statuariæ artis præferendũ:ex uno lapide eũ, & liberos,draconũque mirabiles nexus de consilij sententia fecere summi artifices Agesander,& Polydorus,& Anthenodorus Rodij . Et quanquam hi ex Virgilij descriptione statuam hanc formauisse uidentur,non tamen illam in omnibus sunt imitati: quod uiderent multa auribus , non item oculis conuenire,& placere . Hæc Statua in Vaticano nunc est collocata :quã diligenter expressã hic subiecimus . Hæc Titi domus Atrium habuit, in quo Polycletus Sicyonius fecit duos pueros item talis nudos ludentes , qui uocabantur Astragalizontes: quo opere auctore Plin.nihil fuit absolutius.

Sed quoniam de septem Salis, de quibus modo facta est mentio: & de loco in thermis Diocl[i]tiani Botte de therme nuncupato, magna est quaestio, cui usui essent: non ignorandum, aquarum castella fuisse. Nam non modo thermae publicis usibus deputatae castella habebant, in quae iuxta moduli erogationem suas accipiebant quinarias, quas balneis, prout usus exigeret, subministrarent: sed etiã priuatis, ut Fron. commemorat, castella itidem erant, in quae ex publico castello aquam, quam accepissent, deriuarent, iidemq; in usus sibi necessarios distribuerent. Sed cum thermarum Titi castelli concamerationes sint nouem, nescio qua ratione uulgus septenario numero eas appellet. Nisi forte quod ex quibusdam ostijs septem duntaxat cernantur. Omnes autem sunt latitudine pedum. XVII. cum dimidio altitudine XII. Longitudo uaria est, sed ubi maxima pedes CXXXVIL continet.

Domus Balbini, inquit Lampridius, etiam nunc Romae ostenditur in Carinis magna, & potens, & ab eius familia huc usque possessa. Domum Pompei in eisdem Carinis sitam fuisse, testis est Suet. in Tib. & in libris de grãmaticis: ubi Lenaeus eiusdem Pompei libertus grãmaticam docuit. Domum. Q. Ciceronis in Carinis fuisse, testatur M. Cicero eius frater cũm ad eũ scribens, sic inquit. Domum tuã in Carinis mundi habitatores Camiae conduxerunt. Hanc auitam esse asserit Sex. Rufus. Nam alteram

in Palatino monte illi fuisse significat idem Marcus libro quarto ad Atticum: cuius sunt hæc uerba. Expulsi sunt fabri de area nostra. Disturbata porticus Catuli, quæ ex S.C. Coss. locatione reficiebatur, & ad tectum penè peruenerat. Q. fratris Domus primo fracta coniectu lapidum ex area nostra, deinde inflammata iussu Clodij. Area autem, ex qua fabros expulsos ait, fuit eius domus, quã in palatio cõbustam esse supra ostendimus.

De Tabernola: Domo Aeliorum: Basilica Caij, & Lucij: Cliuo Suburrano: Arcu Gallieni: Trophæis Marij: ac de Thermis, & Domo Gordiani Imp. Cap. XV.

EA autem Exquiliarum pars, quæ ad Cœlium montem uergit, e regione Basilicæ lateranensi, quæq; Merulana pro Mariana dicitur, apud antiquos regio Tabernola dicebatur. Vnde Var. Exquilinum lucum esse dicit dexteriore uia Tabernolæ. Domus Aeliorum posita erat ubi nũc sunt Mariana monimenta: & , ut testatur Val. Max. Sacellum Marianum. Palatium Licinij fuit ad D. Bibianæ nunc ædem, ad ursum pileatum. Basilica uero Caij & Lucij, quam cum porticu sub nomine nepotũ Caij & Lucij Augustus extruxit, fuerat inter dictam ædem, & urbis mœnia: cuius extat adhuc concameratus fornix penè integer quo, Pantheonis excepto, nullus maior in urbe cernitur. Locum hunc Galutij thermas uulgus appellat. Cliuus Suburranus in Exquilias præbẽs ascensum à fine Suburræ initium capit. Arcus deinde Gallieni Imp. nullis ornamẽtis insignis apud ædẽ nũc D. Viti adhuc cernit, in quo legitur titulus sequẽs.

GALLIENO. CLEMENTISSIMO. PRINCIPI. CVIVS. INVICTA. VIRTVS. SOLA.
PIETATE. SVPERATA. EST. ET SALONINAE. SANCTISSIMAE. AVGV.
M. AVRELIVS. VICTOR. DEDICATISSIMVS. NVMINI. MAIESTATIQVE. EORVM

Quidam triumphalem arcum esse uoluere: Sed cum triumphi nulla appareant inditia, neque constet de triumpho, fiátque in eo titulo de Salonina mentio, arbitramur in gratiam ipsorum ob aliquod beneficiũ ab ipso Aurelio positum: & super eodem statuam Gallieni, & ipsius Saloninæ locatam fuisse. Macellũ Liuianum institutũ fuit à sinistra eius uiæ, quæ est ab hoc arcu ad D. Antonij ædem, ubi nuper effossa sunt saxa tiburtina, & uasa quibus interfectorum animalium sanguis colligebatur: magnáque ossium, & cornuum copia. Macellum autem à quodam Macello est denominatum, qui in urbe latrocinia exercebat: Quo damnato Censs. Aemilius, & Fuluius statuerunt, ut domus eius publicaretur, uẽderent ut que ibi obsonia, auc. Plut. in probl. Varro, præter hanc, aliam ponit etymologiam. Hæc omnia, inquit, postquam contracta in unum locum, quæ aduictum pertinebant, & ædificatus locus appellatum Macellum, ut quidam scribunt, quòd ibi fuerit hortus. Nam (ut diximus) ubi olerum copia Lacedæmonij Macellũ uocabant. Trophœa Marij cimbrico bello parta, quæ à Sylla disiecta, & à Cæsare Dictatore instaurata esse cõmemorat Suet. à dextra uiæ prænestinæ, propèque D. Iuliani ædem extant. Quæ tametsi mutilata, tamen horum in altero thoracem cum clypeis, iuuenisque captiui simulacrum brachijs post tergum reuinctis, in altero uero uaria belli instrumenta adhuc cernuntur. Domus autem, Thermæque Gordiani imp. hinc non procul à dextra scilicet eiusdem uiæ fuere: de quibus Capitolinus ita loquitur. Domus Gordianorum, etiam nunc extat, uia prænestina, ducẽtas columnas uno stilo habens, & Thermas quales, præter urbem, nusquam haberet orbis terrarum.

De Aqua Martia. Cap. XVI.

POstquam uia prænestina ad portam Exquilinam peruentum est, locus postulat, ut de aqua Martia nunc dicamus. Hanc igitur aquam, Martiam appellatam legimus ab Anco Martio rege, qui primus omnium eam in urbẽ ducere est auspicatus. Quintus deinde Marcius Rex in prætura deduxit. Longo tempore post restituit M. Agrippa: de qua hæc Plin. sunt urba. Clarissima aquarum omnium toto orbe

frigoris

frigoris, salubritatisque palma, præconio urbis, Marcia est, inter reliqua deum munera urbi tributa. Vocabatur hæc quondam Aufeia, fons autem ipse Piconia. Oritur in ultimis montibus Pelignorum: transit Marsos Romam non dubie petens: mox specu mersa in tiburtina se aperit. IX. M. pas. fornicibus structis perducta. Subdit deinde. Et quantum Virgo tactu, tantum præstat Marcia haustu. Concipiebatur hæc uia Valeria, ad milliariũ. XXXV, diuerticulo euntibus ab urbe Roma dextorsus millia passuũ triũ, uilla Sublacensi. Ductus eius habebat longitudinem à capite ad urbem passuum. LX. millium DCCX, & semis. Riuo subterraneo pas. XLIIII. M. CXLV, & semis. Opere supra terram pas. VII. millium. CCCCXLIII. Opere arcuato pas. II. M. CCCCLXIII. Propius urbem à. VI. milliario substructione pas. CLXXXVIII. Reliquo opere arcuato pas. VI. millium CCCCLXXI. In commentarijs ascriptus erat modus quinariarum. II. M. CLXII. Ad caput uero Fron. inuenit quinarias. IIII. mille. DCXC. Diuidebatur per regiones, primam. III. IIII. V. VI. VIII. IX. XIIII. In castella. LI. Augustus in suplementum huius aquæ quoties siccitates egerent auxilio Iuliam aquam eiusdem bonitatis opere subterraneo perduxit usque ad Marciæ riuum. Cuius ductus, donec Marciæ accederet, efficiebat pas. DCCC. Deriuatus est deinde in Claudiam, ut dictum est. Marcia autem collis Viminalis æquabat libram. Cũ esse desysset à Nerua fuit restituta, atque in Auentinum usque deriuata. Eidem Neruæ placuit omnes discerni, tum singulas ita ordinari, ut in primis hæc tota potui seruiret: Q uæ parte sui post hortos Pallantianos in riuũ, qui uocabatur Herculaneus, deijciebat se per Cœliũ. In Marciæ autem ductu ante portam Exquilinam extãt adhuc tituli, qui sequuntur.

IMP. CAESAR. DIVI. IVLI. F. AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS. COS. XII.
TRIBVNIC. POTESTAT. XIX. IMP. XIIII.
RIVOS. AQ VARVM. OMNIVM. REFECIT

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. PARTH. MAXIM.
BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS
AQ VAM. MARCIAM. VARIIS. KASIBVS. IMPEDITAM. PVRGATO. FONTE. =
EXCISIS. ET. PERFORATIS
MONTIBVS. RESTITVTA. FORMA. ADQ VISITO. ETIAM. FONTE. NOVO. =
ANTONIAN
IN. SACRAM. VRBEM. SVAM. PERDVCENDAM. CVRAVIT

IMP. TITVS. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVG. PONTIF. MAX.
TRIBVNICIAE. POTESTAT. IX. IMP. XV. CENS. COS. VII. DESIG. II
RIVOM. AQ VAE. MARCIAE. VETVSTATE. DILAPSVM. REFECIT
ET. AQ VAM. Q VAE. IN VSV. ESSE. DESIERAT. REDVXIT

Huius autem aquæ Cor. Tac. sic meminit. Luxus cupido infamiã, & periculum Neroni attulit: qui fontem aquæ Marciæ ad urbem deductæ nando incesserat.

De Aqua Iulia, & Tepula.
Cap. XVII.

ASupra dicta porta Exquilina, ad Marij trophæa progreditur ductus aquæ, ut arbitramur, Iuliæ. Quoniam cum Anio nouus esset omnium altissimus, proximũmque locũ teneret Claudia, & tertium Iulia: cũmq; uideamus hunc aquæ ductum post Claudiæ ductum cœteris omnibus, qui extant, maiorem esse, non est quod dubitemus Iuliæ, siue Tepulæ esse ductum. De quibus Fron. sic loqtur. Cn. Seruilius Cepio, & L. Cassius Longius, qui Riualla appellatus est, Censs. anno ab urbe condita DCCXVII M. Plautio Hipsæpone & Ful. Flacco. Coss. aquam, quæ uocatur Tepula, ex agro Lucullano, quem quidã Tusculanũ credunt, Romam, & in Capitolium adducendam curauerunt. Tepula cõcipiebatur uia La-

tina ad XI .milliarium,diuerticulo euntibus ab Roma destrorsus millium passuum duum : inde riuo suo in urbem perducebatur: Iuliæ post mixta ab Agrippa. Iuliæ ductus efficiebat longitudinem passuū. XV. millium CCCCXXV. Opere supra terram pas. VII. M. CCCCXXVI. Ex eo in proximis urbis locis à VII. milliario, substructione pas. M. D. XXVIII. Reliquo opere arcuato pas. VI. M. CCCCLXXII. Præter caput Iuliæ transfluebat aqua nomine Crabra, de qua meminit Cic. ep. libro XVI. Tepulæ in commentarijs ascriptus erat modus quinariarum quadringentarum. Huius aquæ fontes nulli erant, uenis quibusdam constabat: quæ interceptæ fuerunt in Iuliam. Caput ergo eius obseruandum erat à piscina Iuliæ: Ex ea. n. primum accipiebat quinarias. CXC. deinde statim ex Marcia quinarias. XCII. Præterea ex Aniene nouo ad hortos Epaphroditianos quinarias CLXIII. Fiunt omnes quinariæ CCCCXLV, amplius quā in cōmentarijs qnarijs XLV. Tepulæ erogabāt extra urbē nomine Cæsaris qnariæ LVIII. Priuatis quinariæ LVI. Reliquæ. CCCXXXI. intra urbem diuidebant, p regionē. IIII. V. VI. VIII. in castella XIIII. ex quibus nomine Cæsaris quinariæ XXXXIIII. priuatis CCXXXVII. Vsibus publicis. L. Ex eo castris duobus, quinariæ XII. operibus pub. tribus, quinariæ VII. Lacubus tredecim, quinariæ XXXI. Iuliæ autem in commentarijs ascriptus erat modus quinariarum DCXLIX. Ad caput mensura iniri non potuit, quoniam ex pluribus acquisitionibus constabat. At ad VI. ab urbe milliarium uniuersa in piscinam recipiebatur, ubi dabat quinarias M. CCVI. Accipiebat autem Prope urbem post hortos Pallantianos ex Claudia quinarias CLXII. erántque Iuliæ cum acceptis, quinariæ MCCCLXVIII. Ex eo dabat in Tepulam CXC. erogabat suo nomine DCCCIII. Fiebāt quas erogabat quinariæ DCCCCXCIII. amplius, quam in comētariis habebat, quinarijs CCCXLIIII. minus quàm in piscina CCXIII. Fluebāt extra urbem nomine Cæsaris quinariæ LXXXV. priuatis CXXII Reliquæ intra urbem diuidebantur per regiones. II. III. V. VI. VIII. X. XII. in castella XVII.

De Cliuo Vrbico: Domo Ser. Tullij, & Neronis: ac de æde Fortunæ Seiæ. Cap. XVIII.

EA autem Exquiliarum pars, quæ ædi D. Laurentij in Fontana incūbit, Cliuus Vrbicus est appellata: ubi fuit Lucus Fagutalis, & Domus Ser. Tullij. Domus uero Neronis totum id spatium occupauit, quod est inter Palatium, & Cœlium, ab æde nunc D. Ioannis & Pauli recta eundo ad Colosseum, atque Carinas quousq; ad aggerem Tarquinij perueniamus, & Mecænatis attingamus hortos. De hac domo Cor. Tac. sic meminit. Eo tempore Nero Antij agens non ante in urbem regressus, quàm domui, qua Palatium, & Mecænatis hortos continuauerat, ignis propinquaret: neque tamen sisti potuit, quin & Palatium, & domus, & cuncta circùm haurirentur: & infra. Cœterum Nero nixus est patriæ ruinis extruere domum: in qua non tam gemmæ, & aurum miraculo essent, solita pridem & luxu uulgata, quàm arua, & stagna, & in modum solitudinum hinc syluæ, inde aperta spatia, & prospectus. De hac domo Suet. ita scribit. Nero domum à Palatio Exquilias usque fecit, quam primo Transitoriam, mox incēdio absumptam, restitutámque Aureā nominauit: de cuius spatio, atque cultu sufficerit hoc retulisse. Vestibulum eius fuit in quo colossus CXX pedum staret. Ipsius effigiei tanta laxitas, ut triplices porticus milliarias haberet: Item stagnum maris instar, circunseptum ædificijs ad urbium speciem. Rura insuper aruis, atque uinetis, & pascuis, syluisque uaria cum multitudine omnis generis pecudum, ac ferarum. In cœteris partibus cuncta auro lita, distincta gemmis, unionùmque conchis erant. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis uersatilibus, ut flores fistulis, & unguenta desuper spargerentur. Præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetuo diebus, ac noctibus uice mundi circumageretur. Balneæ marinis, & albulis fluentes aquis. Eiusmodi domum cùm absolutam dedicaret, hactenus comprobauit, ut se diceret, quasi hominem tandem habitare cœpisse. Huius domus immensam laxitatem incertus Auctor hoc disticho festiuissime taxauit.

Roma domus fiet, ueios migrate quirites,
Si non & ueios occupat ista domus.

De eadem sic Plin. Et quota pars ea apparatus fuit aureæ domus ambientis urbem: & idem alibi ait, ipsum Neronem in domo aurea Aedem Fortunæ inclusisse, quæ ex lapide phengite translucens, foribus clausis, claritatem diei intus haberet: hancque deam à Seruio rege sacratam, & Seiam à segetibus appellatã. Circa eandem domum fuere quædam Horrea, quorum spatium cùm Nero desyderaret, bellicis machinis, & igni labefactauit: q. saxeo muro constructa erant.

De Aggere Tarquinij: Domo Pompei, & Virgilij: & de Turri, & Hortis Mecænatis: ac de Campo, & Foro Exquilino. Cap. XIX.

Agger Tarquinij Superbi ab arcu Gallieni parũ ultra thermas Diocliciani protensus ad huc cernitur: de quo Plin. in hunc modum loquitur. Clauditur urbs ab oriẽte aggere Tarquinij Superbi, inter prima opere mirabili. Nanque eum muris æquauit, quà maxime patebat aditu plano: cœtero munita erat præcelsis muris, aut abruptis montibus: nisi quod expatiantia tecta multas addidere urbes. Turrim autem Mecænatis sub eodem aggere, haud procul ab eisdem thermis fuisse, plerique omnes consentiunt: Ex qua incensam urbem prospectens Nero lætus flammæ (ut aiebat) pulchritudine ἅλωσιν *illi decantauit. Cuius incendij initium ab ea parte Circi originem habuit, quæ Palatino, Cœlioque montibus contigua est, auctor Suet. Qui Hortos etiam Mecænatianos in Exquilijs fuisse sic ostendit. Tiberius Romam reuersus deducto in forum filio Druso statim è Carinis, ac Pompeiana domo Exquilias in hortos Mecœnatianos transmigrauit. Domum autem Virgilij poetæ apud eosdem hortos stetisse, scribit Ser. gram. Hi horti erant in campo Exqilino inter dictum aggerem, & mænia urbis sito: ubi prius cadauera sepeliebantur. Locum innuit Sex. Pom. his uerbis. Puticuli sunt appellati, quod uetustissimum genus sepulturæ, ut puteus, fuerit: & dicti puticuli, quia ibi cadauara putrescunt, quem locum publicum ultra Exquilias fuisse prodidit Aelius. Eundem locum attigit Cic. ubi inquit, Senatum cẽsere, atque è republica existimare, Aedilium curulium edictum, quod de funeribus habeãt Ser. Sulpitij Q. F. Lemoniæ Rufi funeri mittere utique locum sepulcro in campo Exquilino C. Pansa Cos. seu quo in loco uidetur pedes triginta quaqueuersus designet, quo Ser. Sulpitius inferatur: quod sepulcrum ipsius, liberorum, posterũmque eius sit. Fuit autem postea consuetudo ut ibidem cadauera comburerẽtur. Sed cum nidor esset urbi perniciosus, Augustus studens aerem emendare, S. P. Q. R. consensu campum hunc Mecœnati concessit, ubi fecit hortos quos superius demonstrauimus. In eodem campo plurima, uariáque sepulcra effodi uidimus, uarijs exornata marmoribus. Quædam erãt concamerata unica testudine: alia duplici concameratione, ut ex superiore in inferius sepulcrum esset descensus. Erant & pauimenta tessellata, uermiculatáque: in parietibus per ambitũ loculi, in singulis urnæ binæ: extra cameram sepulcri longitudinis, latitudinisque inscriptio. Quædam uero sepulcra ex pluribus constabant parietibus, parum inuicem distantibus, in quibus urnæ similiter binæ, ferè contiguæ, modicòque interuallo, aliæ binæ, & super his totidem: ita ut ex ordine decedentium urnæ additæ nouo includerentur muro: hæc pauperum, illa diuitum sepulcra fuisse, opinamur. In urnis autem ossa, cineres, & carbones adhuc erant. Erat & uas Vstrinum appellatum, quod in eo cadauera cõburerẽtur: in quo & uitreum uasculum fuit repertum, in eòque suauissimos liquores fuisse multi asserebant, quibus etiã cadauera aspergerentur. In Exquilijs fuit forum Exquilinum. Appianus. Dum Marius, inquit, & Sulpitius ad Exquilinum forum illi occurrunt. Basilicam Sesinini ciuis Ro. apud ædem D. Mariæ maioris fuisse nonnulli affirmant. Fuit etiam in Exquilijs Fanum, & malæ Fortunæ Ara auctore Plin. & Cic. de nat. deorum. Fuit & Felicitatis templum: idq; postea à Nerone, domum auream extruere parante, combustum. Pars autem Exquiliarũ ad Viminalẽ uersa habuit lucũ Querquetulanũ alterũ, alterũmque Iunonis Laciniæ.*

De Suburra: Templo Siluani: & de Testamento Iocundi militis. Cap. XX.

Suburra, quæ inter Exquilias, & Viminalem iacet, principium habuit à foro Romano, siue à foro Neruæ imp. finem uero ad cliuum Suburranum: dicta, ut Iunius scribit, ab eo quòd fuerit sub antiqua urbe. Iuuenalis uicum frequentissimum fuisse innuit, cum inquit.

Cædere nanque foro, iam nō est deterius, quàm
Exquilias à feruenti migrare suburra.

In eadem Suburra meretrices habitasse, significare uidetur Martialis sic dicens.

Famæ non nimium bonæ puellæ,
Quales in media sedent suburra.

Domū Cæsaris Dictatoris fuisse in Suburra, supra ubi de templo Pacis sumus locuti, demonstratum est. Vicus Patricius oblique Exquilias à Viminali ad Dioclitiani thermas propè usque disterminans, à Patricijs est denominatus, qui iubente Tullio rege ibi habitauere, ut si quid aduersus ipsum molirentur, ex locis superioribus opprimi possent. Mamilia turris intra Suburræ regionem à Mamilio quodam nomen accepit, auc. est Sex. Pom. Huius uici meminit Mar. hoc carmine.

Sed domus in uico Lælia patricio.

Templum Siluani fuisse ad radices Viminalis, qua parte (ut ego puto) mōs ipse spectat occasum solis, satis constat ex testamento Iocundi militis in Lusitania reperto, quod sequitur.

IOCVNDI.

EGO GALLVS FAVONIVS IOCVNDVS P. FAVONII. F. QVI BELLO CONTRA VRIATVM OCCVBVI IOCVNDVM ET PRVDENTEM FILIOS E ME ET QVINTIA FABIA CONIVGE MEA ORTOS ET BONORVM IOCVNDI PATRIS MEI ET EORVM QVAE MIHI IPSI ACQVISIVI HAEREDES RELINQVO HAC TAMEN CONDITIONE VT AB VRBE ROMA HVC VENIANT ET OSSA HINC MEA INTRA QVINQVENIVM EXPORTENT ET VIA LATINA CONDANT IN SEPVLCRO IVSSV MEO CONDITO ET MEA VOLVNTATE IN QVO VELIM NEMINEM MECVM NEQVE SERVVM NEQVE LIBERTVM INSERI ET VELIM OSSA QVORVMCVNQVE SEPVLCRO STATIM MEO ERVANTVR ET IVRA RO. SERVENTVR IN SEPVLCRIS RITV MAIORVM RETINENDIS VOLVNTATEM TESTATORIS ET SI SECVS FECERINT NISI LEGITIMAE ORIANTVR CAVSAE VELIM EA OMNIA QVAE FILIIS MEIS RELINQVO PRO REPARANDO TEMPLO DEI SILVANI QVOD SVB VIMINALI MONTE EST ATTRIBVI MANES QVE MEI A PONT. MAX. ET A FLAMINIBVS DIALIBVS QVI IN CAPITOLIO SVNT OPEM IMPLORENT AD LIBERORVM MEORVM IMPIETATEM VLCISCENDAM TENEANTVRQVE SACERDOTES DEI SILVANI ME IN VRBEM REFERRE ET SEPVLCRO ME MEO CONDERE VOLO QVOQVE VERNAS QVI DOMI MEAE SVNT OMNES A PRAETORE VRBANO LIBEROS CVM MATRIBVS DIMITTI SINGVLISQVE LIBRAM ARGENTI PVRI ET VESTEM VNAM DARI. IN LVSITANIA IN AGRO VIII CAL. QVINTILES BELLO VIRIATINO.

Decē Tabernæ fuere in ualle D. Agathæ ædi subiecta, ut ex inscriptione marmoris ibidem effossi didicimus. Puteus uero D. Probæ fuit iuxta ædem D. Mariæ cognomento in Campo, in eadem ualle.

De Colle Viminali: Lauacro Agrippinæ: de Thermis Olympiadis, Nouati: & Dioclitiani: & Bibliotheca Vulpia: ac de Domo Caij Aqlij. Cap. XXI.

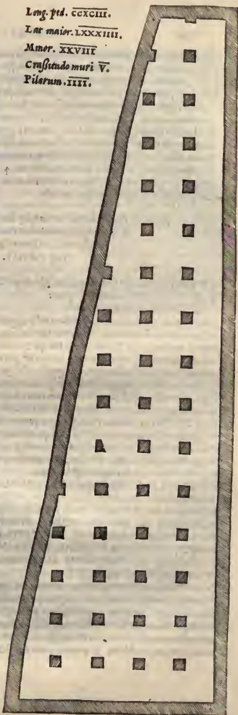
TErtiæ regionis, inqt Varro, colles quinque ab deorum fanis appellati ſunt, è queis nobiles duo: Viminalis à Ioue Vimineo: quòd ubi aræ ſunt, ibi uimina nata fuerunt. Palatiũ Decij imp. ſitũ fuiſſe apud ædem nunc S. Laurentij cognomento In paniſperna, in ea parte quæ ad Suburrã uergit, nõnulli tradidere. Sed de hoc apud antiquos ſcriptores non memini me legere. Lauacrũ Agrippinæ matris Neronis fuit à ſiniſtra, qua parte collis uallẽ Quirinalẽ deſpicit: ubi ſimulacra duo Bacchi reperta feruntur, & index huiusmodi.

.N LAVACRO AGRIPPINAE.

Thrmæ autẽ Olimpiadis, & Nouati: hæ eo in loco, ubi nunc D. Pudentianæ eſt templum, illæ inter has, & Decij Palatium, in uinea eidem Laurentij ædi proxima, ſitæ erant. Et in Potentianæ templo etiam hodie canales fuliginoſi uidentur. Domum C. Aquilij Equitis Romani illius, quẽ iuris ciuilis ſcientia clariſſimum fecit, in mõtis dorſo poſitã fuiſſe opinamur. Hãc domũ pulchriorẽ fuiſſe illa palatia Craſſi, & Q. Catuli, teſtat Plin. Thermæ Dioclitiani in medio ferè Viminali ſitæ adhuc ſpectãt: ſed maiori ex parte dilapſæ: quarũ fornices ampliſſimi extãtes: colũnæ ingẽtes, locaque cõcamerata miræ ãplitudinis operis magnificentiã clare oſtendũt. Has Dioclitianus, & Maximianus inchoarunt, in qbus extruẽdis memorãt XL. M. Chriſtianorũ in ſeruitiũ habuiſſe. Alij uõ dicũt Dioclitianũ, Maximianũmque eas perfeciſſe: Cõſtãtiũ deinde, & Maximianũ Dioclitiani filios eaſdẽ ſuis, cõditorũmque ſtatuis exornauiſſe, atq; dedicaſſe, huiuſceque rei inditio utunt, quòd in eiſdẽ inuẽtũ ſit marmor in quo erãt uerba, quæ ſequuntur.

CONSTANTINVS ET MAXIMIANVS INVICTI AVGVSTI SEVERVS MAXIMIANVS CAESSARES THERMAS ORNARVNT ET ROMANIS SVIS DEDICAVERVNT

Harũ thermarũ ichnographiã habes in figura urbis, propterea hic caſtellũ tãtũ appoſuimus, ex quo, & ex ſuperioribus iã deſcriptis manifeſtũ eſt, nõ eãdẽ certã, atque cõſtitutã formã caſtellis fuiſſe, ſed p locorũ natura ea extructa eſſe: neq; enim referebat quali forma eſſent, dum recipiẽdi aquã uſum preberent.

Bibliothecam autem Vulpiam, in qua libri lintei, atq; elephantini principum gesta, & S. C. continentes seruabantur, in his thermis fuisse, testatur Vopiscus, sic. Vsus sum præcipue libris ex bibliotheca Vulpia, ætate mea thermis Diocltianis. Et alibi. Bibliotheca Vulpia elephantini pugilares in sexto armario siti. Palatium ẽt Diocltiani prope thermas fuisse opinamur, in uinea sita inter ipsas thermas, & uallem Quirinalem: ubi columnarum bases adhuc suis locis stantes effodi uidimus: & Sacellum conchis marinis, uariisque lapillis inuicem consertis adornatum. Alterum Sacellum marmoreum repertum fuit ad easdem thermas, qua parte ad Altam Semitam, septentrionẽmq; spectant, cuius sacelli testudo in modum conchæ marinæ sculpta ex duobus frustis candidissimi marmoris constabat: quod cui deo esset dicatum, nullo potui signo intelligere. Post thermas autem, & aggerem Tarquinij, usque ad menia, iacet campus Viminalis, in quo fuit puteus aquæ Salientis, qui dicebatur puteus Viuarij, q̃a ibi apud antiquos animalia includerentur: quo Viuarij nomine etiam nunc cãpus ille ab incolis appellatur: extántque ueluti ferarum latibula hominum opera extructa.

De Monte Quirinali: Aede Fortunæ, Apollinis, Iouis, Iunonis, Mineruæ: & de Turri Militiarum: Balneis Pauli Aemilij: Thermis Constantini: ac de Domo Corneliorum.
Cap. XXII.

IN Valle Quirinali fuit Fortunæ publicæ ædes: de qua Ouid sunt hi uersus.

Qui dicit quondam sacrata in ualle quirini
Hac fortuna die publica, uerus erit.

Montem autem Quirinalem à Quirini Fano, uel à Quiritibus, qui cum Tatio Curibus uenientes ibi castra posuerunt, denominatum esse affirmat Var. Sed huius collis ædificia, ut ordinate percurrantur, ab ea parte incipiamus, quæ Palatio Neruæ, Foróque Traiani est proximior. Supra hoc igitur stat Turris nunc Militiarum: quod cognomèn ex eo inditum est, quia milites Traiani ibi stationem olim habuere. Extat adhuc eius ædificij bona pars, & ei annexa ueluti porticus in emicycli, siue theatri formam: ubi caput ingens marmoreum, quod Traiani fuisse inter omneis constabat, paucis ab hinc diebus repertum ẽ: Eodémque in loco effossi sunt orbes marmorei miræ laxitatis, ac multa marmoris frusta uarijs signis cælata: in quorum uno erat hic titulus. POTENTISSIMA DOS IN PRINCIPE LIBERALITAS ET CLEMENTIA. Balinea Pauli Aemilij in proximo fuere, ubi nunc Monialium est habitaculum: locúsq; dicitur Bagnanapoli. In descẽsu cliui, qui ad Viminalem uergit, à dextra, annis ab hinc duodecim uidimus Sacellum uariorum piscium, marinarũmq; concharum nobili pictura adornatum: quibus inditijs Neptuni fuisse omnes asserebant. Thermarum autem Constantini imp. reliquiæ magnæ, non longe spectantur: in quibus repertus est hic titulus.

PETRONIVS PERPENNA MAGNVS QVADRANTIANVS V.C. MI.PRAEF. VRB. THERMAS CONSTANTIANAS LONGA INIVRIA ET ABOLENDAE CIVILIS VEL POTIVS FATALIS CLADIS VASTATIONE VEHEMENTER AFFLICTAS ITA VT AGNITIONE SVI EX OMNI PARTE PERDITA DESPERATIONEM CVNCTIS REPARATIONIS ADFERRENT DEPVTATO AB AMPLISSIMO ORDINE PARVO SVMPTV QVANTVM PVBLICAE PATIEBANTVR ANGVSTIAE AB EXTREMO VINDICAVIT ET PROVISIONE LONGISSIMA IN PRISTINAM FACIEM SPLENDOREMQVE RESTITVIT.

Domus Corneliorum fuit e regione harum thermarum, qua parte mons urbem planam despicit: in uico etiam nunc Corneliorum nuncupato: in quo Apollodorus prodit fuisse statuas duas collosseas senum seminudorum, qui cum reliquo corpore iacerent, pectore fuerant erecti, alteràque manu cornucopiæ tenerent: quas Saturno, & Baccho adiudicauit: additque in proximis ruinis templa, quorum frontispicium non omnino corruisset, horum deorum extitisse. Has autem colosseas statuas eas esse, quæ hodie in Capitolio cernuntur, crediderim. In proximo autem loco stat Turris dimidiata: hanc quidam geminato

errore

errore Mecœnatis,& in Exquilijs eſſe aſſerunt:cum neque hic collis ſit Exquiliarum,nec ea Mecœnatis turris:quam in Exquilijs fuiſſe, ſupra demonſtrauimus. Equi duo marmorei apud prædictas thermas adhuc extant:quorum alterum Praxitelis,alterum Fidiæ opus eſſe,tituli indicant.Templum Apollinis fuit in ea parte Quirinalis,quæ in portã Flumentanã uerſa,Mons Apollinis,& Clatræ eſt dicta.Haud ita multo poſt ſurgit alia pars montis:ubi Capitolium uetus: Sacellum Iouis:Iunonis, & Mineruæ: ea priuſquam in Capitolio, fuerant condita.

De Domo Pomponij Attici,& Flaui Sabini:Templo Quirini:Alta Semita: Vico,& Statua Mamurri:& de Foro,& Hortis Saluſtij: atque de Campo Scelerato. Cap. XXIII.

DOmus Pomponij Attici fuit in ea Quirinalis parte,quæ ædi nunc D.Vitalis incumbit. Hanc domum cognomento Pamphilianam, eiuſq; amoenitatem non ædificio, ſed ſylua conſtitiſſe: & à Q. Cæcilio auunculo ipſi Attico hæreditate fuiſſe relictam, aſſerit Cor. Nepos:de qua Cic. ad ipſum Atticum ſcribens,ita meminit. Diem natalem reditus mei cura ut in tuis ædibus amoeniſſimis agam tecum,& cum amicis.Templum Quirini prope eandem domum fuiſſe arbitramur:de cuius templi porticu Mar.ſic mentionem facit.I nunc,& pete porticum Quirini.Sed alteram Quirini ædem fuiſſe,ubi nunc templum D.Suſannæ,innuit Vitr.libro ſeptimo:à qua Quirinalem portam, olim prope exiſtentẽ, denominationem accepiſſe,diximus. Alta Semita à thermis Conſtantini ad portam Viminalem uſque per dorſum Quirinalis erat producta,cuius ueſtigia ſæpe,nec uno tantum loco,uidimus.Et prope eum locum,qui dicebatur, Ad malũ Punicum,fuit Fl.Sabini Domus:in qua natum eſſe Domitianum teſtatur Suet.conſentitque hic titulus ibidem repertus,& adhuc iacens.

INTER DVOS
PARIETES
AMBITVS PRIVAT.
FLAVI SABINI

Eſt autem ambitus circuitus ædificiorum,patens in latitudinem pedes duos, & ſemiſſem, in longitudinem idem quod ædificium,auctor eſt Sex.Pom.In eadem parte collis uergente ad Viminalem,in tabula marmorea,erant ſuperioribus annis tria deorum ſimulacra, quorum à dextra ſedens unum,Genio Cœlimonteis, ut titulus oſtendebat,erat conſecratum: alterum à ſiniſtra ſtans,Herculi Iulio: tertium,Ioui Cœlimonteis. Eo in loco extant adhuc aquæductus antiqui ueſtigia aquis limpidiſſimis, quanquã exiguis,fluentibus.Vicum Mamurri fabri,in quo illi Statua fuerat poſita, apud prædictã ædem D.Suſannæ fuiſſe,teſtatur D.Ambroſius.Forum Salluſtij eidem ædi fuit proximum:à quo non longe eiuſdem Salluſtij fuerat Domus,cum Hortis: qui non ſolum proximam occupabant uallem, ſed ad portam Collinam ferè uſque ſecundũ urbis mœnia diffundebantur.horũ in medio iacet Obeliſcus noris, ſiue literis ægyptiis inſcriptus: qui Lunæ fuerat dicatus:inter quem, & uiam ad eandem portam tendentem, in loco qui nunc Gyrlus dicitur,multæ hydriæ effoſſæ ſunt,propèque multa oſſa cadauerum, ac inter ea caput humanum miræ magnitudinis:quod ueriſimile uidetur eſſe Puſionis,uel Secundillæ: quos gigantea ſtatura in eiſdem hortis conditos fuiſſe,teſtatur Plin.his uerbis. Proceriſſimum hominem ætas noſtra D. Claudio principe Gabbatam nomine ex Arabia aduectum.IX.pedum,& totidem unciarum uidit.Fuere ſub D.Auguſto ſemipede addito: quorum corpora eius miraculi gratia in Cõditorio ſalluſtianorum aſſeruabantur hortorum,Puſioni,& Secundillæ erant nomina.De his hortis Cor. Tac.ita meminit. Ventitabat Nero ad pontem Miluium,quò ſolutius urbem extra laſciuiret.Igitur regrediente per uiam Flaminiam compoſitas inſidias,fatòque euitatas, quoniam diuerſo itinere Salluſtianos in hortos remeauerit.Meminit & Vopiſcus de Aureliano ſic loquens. Diſplicebat ei cùm eſſet Romæ habitare in Palatio,ac magis placebat in hortis Saluſtij,uel Domitiæ uiuere.Collem autem,in quo quota pars Domus

Sallustij cernitur, incolæ Sallustricum appellant, ubi effossum est marmor cum hac inscriptione.

M. AVRELIVS. PACORVS
ET M. COCCEIVS. STRATOCLES
AEDITVI. VENERIS. HORTORVM
SALLVSTIANORVM. BASEM CVM
PAIMENTO MARMORATO
DEANAE
D. D.

Campus Sceleratus, in quo Vestales incesti reæ uiuæ defodiebantur, totum id spatij obtinuit, quod à dictis Sallustij hortis ad portã Collinã ferè usque protenditur: de quo Liuius sic inquit. Eo anno Mutia Vestalis facto inditio uiua sub terra ad portam Collinam, dextera uia strata defossa Scelerato campo, ab incesto id ei loco nomen factum. Meminit & Sex. Pom. ac Plut. Cuius uerba, quia ritum Vestales sepeliendi ostendunt, non ab re fuerit ea subijcere. Sed quæ uirginitatem prodiderit uiua ad portam, quam Collinam uocant, defoditur. Quo quidem in loco supercilium est intra urbem terrestre porrò se intendens, quod Latinorum idiomate uocatur tumulus. Hic structa est subterranea domus, haud magna, in quam è loco superiore descenditur. Iacet in ea stratus lectulus, & lucerna ardens, primitiæque rerum earum, quæ necessariæ sunt ad uictum, breues quædã, panis, aqua in uase, lac, & oleum: quasi caueat ipsa domus, ne fame eius corpus intereat, quæ maximis expiationibus dedicata sit. Ipsam uero pœnæ obnoxiam feretro impositam, & exterius obtectam, lorisque ligatam, quò neque uox queat etiam audiri, per forum uehunt. Silentio accedunt omnes, eámque, sine uoce, graui cum mœrore quodam transmittũt. Neque aliud spectaculum horribilius est, neque alium diem ciuitas mœstiorẽ agit. Cùm uero ad locum feretrum delatum fuerit, solutis à ministris uinculis, sacerdotum princeps precatus arcana quædam, sublatisque ad deos manibus, ante supplicium educit eam capite opertam, constituitque in scalis in domicilium deferentibus. Deinde ipse cum alijs sacerdotibus auertitur. Cùm autem illa descenderit, & scalæ tolluntur, & multa desuper iniecta humo domiciliũ operitur, adeo ut is locus reliquo tumulo æqualis fiat. Sic quidem quæ sacram uirginitatem prodidere puniuntur.

De Templis, Salutis, Fortunæ Primigeniæ: Gentis Flauiæ, Herculis, Honoris, Floræ: & de Senatulo mulierum. Cap. XXIII.

HAbuit Quirinalis multas ædes sacras, sed quo in loco fuerint exploratum non habemus. Fuit in eo ædes Apis: fuit & Salutis, à Fabio pictore depicta: Claudij imp. tempore incensa: hanc cum Iunius Bibaculus dictator de Equis triumphans uouisset, Censor locauit, rursus dictator dedicauit. Fortunæ Primigeniæ ædes in eodem Quirinali à Domitio Prætore urbano posita fuit. Herculis uõ templum fuit e regione ædis Quirini, ut nonnulli arbitrantur. Templum Gentis Flauiæ apud Malum Punicum à Domitiano fuerat extructum. Honoris ædem in eodem colle fuisse asserit Cic. Senatulum Mulierum in Quirinali Heliogabalum fecisse eo in loco, in quo antea fuerat conuentus matronalis solennibus duntaxat diebus, refert Lampridius. Floræ Templum eiusdem deæ Circo, de quo mox. dicemus, incumbebat.

De Foro Archemorio: Pila Tiburtina: Domo Martialis: Circo Florae: & de Minij Officinis. Cap. XXV.

DEscriptis citra Tiberim Romae aedificijs, reliquum erat, ut in Ianiculum transiremus, uerum cum collis Hortulorum iam diu intra pomerii sit receptus, huius, urbisq; planae aedificia par est prius ut recenseamus: in primisque quid fuerit in ualle iacente inter ipsum collem Hortulorũ, & Quirinalẽ. Forum Archemorij, ubi nunc aedes D. Nicolai de Archemorijs fuisse, plerique omnes affirmant: ducti, ut opinor, huius aedis cognomine. Pila tiburtina, locus ita nuncupatus, magnam partem huiusce uallis obtinebat: apud quam Martialem se Domum habuisse testatur, his uersibus.

Sed tiburtinae sum proximus accola pilae,
Quà uidet antiquum rustica flora iouem.

Nam circus Florae eidem Pilae adiacebat, in ualle, quae à tribus partibus Quirinalis complectitur: ubi eiusdem Florae deae ludi florales celebrabantur: quorum origo haec traditur. Flora cum magnas opes arte meretricia comparasset, Populum Romanum scripsit haeredem, certámque pecuniam reliquit, ex cuius annuo foenore suus natalis dies celebraretur, editione ludorum. Quod quia flagitiosum uidebatur, ut pudendae rei quaedam dignitas adderetur, Deam esse finxerunt, quae floribus praeesset, eámque oporetere placari, ut fruges cum arboribus bene, prosperéque florescerent. Officinae minij inter Florae, & Quirini aedem fuisse, scribit Vitruuius. Cliuus publicus proximus ad florales, uersus Capitolium uetus extensus erat, auctor est Var.

De Colle Hortulorum: Domo Pincij Senatoris: ac de Sepulcro Neronis. Cap. XXVI.

COllis autem Hortulorum licet magnum ambitum habeat, tamen, quia erat extra urbẽ, pauca aedificia memoratu digna continebat. In eo erat Domus Pincij Senatoris, Templúmque Solis, ut nonnulli aiunt, ubi extat moles in emicycli formam ad menia, post aedem nunc Trinitatis. Sepulcrum Neronis haud procul ab aede D. Mariae de populo positum esse multi opinantur. Fuisse autem in hoc colle ostendit Suet. his uerbis. Reliquias Aeglogé, & Alexandria nutrices, cum Acte concubina gentili Domitiorum monumento condiderunt: quod prospicitur è campo Martio, impositum colle Hortulorum. In eo monumento solium porphyretici marmoris superstanti lunensi ara circunseptum è lapide thasio. Collis autem Hortulorũ cognomen hoc obtinuit, quòd sub ipso olim, ut etiam nunc, fertilissimi fuerãt horti. Canditatis (inquit Macrobius) fuerat usus in comitium nundinis uenire, & in colle cõsistere, unde possent ab uniuersis uideri: mox autem in campum Martium magistratum petituri descendebãt. Et nos quoq; in eundem descendamus, urbémque planam: quò, priusquam in Ianiculum transeamus, de aedificijs quae citra Tiberim sunt, aut fuerant, orationi finem imponamus,

De Foro, Porticu, Arcu, & Columna Cochlidis Traiani. Cap. Primum.

IN VRBIS Planæ ædificijs describendis, ut euidentius singula dignoscantur, à Capitolio per Pantheona ad eam partem ripæ fluminis, quæ nunc Ripetta appellatur, lineam rectam deduci intelligemus, quæ in duas partes, propemodum æquales, hanc urbem disecabit: quarum altera hac linea, Tiberique: altera linea eadem, & montis Quirinalis, Hortulorùmque collis radicibus continebitur. Hanc prius ut aggrediamur, ordo postulare uidetur. Igitur post Augusti forū sequitur Forum Traiani: cuius architectum Appollodorū fuiße cōmemorat Dion, his uerbis. Hadrianus Appollodorum architectum, qui Traiani forum, Methodium, & Gymnasium illo iubente fabricauerat, primum urbe expulit: postea interfecit. Forum hoc, præter alia ornamenta, multis statuis erat adornatum, ut innuit Gellius, his uerbis. In fastigijs fori Traiani simulacra sunt sita circumundique inaurata equorū, atque signorum militarium, subscriptúmque est ex manubijs. Aliaque uaria simulacra uirtutis causa, uel aliquo in rēpublicam merito, erant publico sumptu ibi collocata: quorum celebratißimum fuit Claudiani: cuius titulus in humili quadam domo in Cōstantini thermis sita reperitur, in hæc uerba.

CL.CLAVDIANI V.C.
CLAVDIO CLAVDIANO V.C.TRI
BVNO ET NOTARIO INTER CETERAS
VIGENTES ARTES PRAEGLORIOSISSIMO
POETARVM LICET AD MEMORIAM SEM
PITERNAM CARMINA AB EODEM
SCRIPTA SVFFICIANT ADTAMEN
TESTIMONII GRATIA OB IVDICII SVI
FIDEM D D N N ARCADIVS ET HONORIVS
FILICISSIMI AC DOCTISSIMI
IMPERATORES SENATV PETENTE
STATVAM IN FORO DIVI TRAIANI
ERIGI COLLOCARIQVE IVSSERVNT
Εἰν ἑνὶ βιργιλίοιο νόον
καὶ μοῦσαν ὁμήρου
κλαυδιανὸν ῥώμη καὶ
βασιλῆς ἔθεσαν

Circa hoc forum autem erat Porticus cū columnis miræ magnitudinis, quæ tantam afferebant intuētibus admirationem, ut non hominum, sed Gigantum manu opus fabrefactum uideretur. In hanc porticum summorum uirorum statuas pulcherrimas undique ab Alexandro Seuero translatas fuiße, scribit Lampridius. In forùmq; cùm Constans Constantini filius peruenißet, singularem structuram primum attonitus cernens, pèrque giganteos contextus circunferens mentem, omni spe talia conficiendi amota, Traiani equum solum locatū in Atrij medio imitari se uelle dicebat: Cui regalis Ormisda respondit. Stabulum prius tale condas. Huius autem equi imaginem in ipsius Traiani numismatis signatam uidimus, cum hac inscriptione. S.P.Q.R. PTIMO PRINCIPI. Forū adornabat etiā Arcus triūphalis.

Dion. Triumphalis, inquit, tunc arcus præter alia multa, quæ in honorẽ eius & decreta, & facta fuerant, in illius foro substructus est. Stabátque ẽt in eius fori medio eiusdẽ Traiani Cochlidis colũna, quæ adhuc extat: in qua circumcirca Dacici belli, aliarũmque rerũ gestarũ simulacra miro artificio sculpta sunt. Ea habet gradus CLXXIII. fenestrellas XLIIII. alta est pedes CXXVIII. In cuius basi insculptus est hic titulus.

SENATVS POPVLVSQ VE ROMANVS.
IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE.
TRAIANO. AVG. GERM. DACICO. PONTIF.
MAXIMO. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P.
AD DECLARANDVM. Q VANTAE. ALTITVDINIS.
MONS. ET LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT EGESTVS.

Hunc titulum Dion non satis animaduertisse uidetur, qui sic inquit. Ingentem columnam in foro statuit, siue ut ea pro sepulcro esset, siue in ostentationem eius operis, quod ille circa forum egit. Cliuus surgebat quem effossa quoquouersus terra ita complanauit, ut undique columna conspiceretur, forũmque deinde in areæ modum æquatum mansit. In hac eadem columna ossa Traiani, omnium imperatorum intra urbem duntaxat sepulti, ab Hadriano condita esse, idem Dion est auctor. Bibliothecam Templi Traiani, in qua ueterum Prætorum, ut Gellius tradit, erant edicta, in eius foro fuisse, existimandum est.

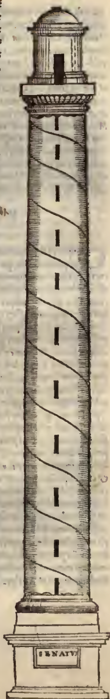
De Sepulcro C. Poblicij: Domo Coruina: Via Lata: & de Isidis, & Mineruæ templo: atque de foro Suario.
Cap. II.

SVb Capitolio, qua parte mons ipse ad forum Traiani uergit, sunt Monomenti C. Poblicij uestigia, in quibus extat sequens epith.

C. POBLICIO. L. F. BIBVLO. AED. PL. HONORIS
VIRTVTISQ VE CAVSSA SENATVS
CONSVLTO POPVLIQ VE IVSSV LOCVS
MONVMENTO Q VO IPSE POSTERIQ VE
EIVS INFERRENTVR PVPLICE DATVS EST

Honoris, uirtutisque caussa hoc loco additũ esse intelligendum est: quia Duillio Cos. cautum fuerat S. C. ne quis in urbe sepeliretur, nisi qui uirtutis causa nõ teneretur legibus. Nam & Cic. sic inquit. Hominem mortuum lex in. XII. tabulis in urbe ne sepelito, neue urito. Credo propter ignis periculum. Atqui in urbe sepulti sunt clari uiri. Credimus eos quibus ante hanc legem uirtutis causa tributum est: ut Publicolæ, ut Tiburtiæ: quod eorũ posteri iure tenuerunt. Aut eos si quibus hoc, ut C. Fabricius, uirtutis causa soluti legibus non sunt secuti. Hæc Cic. Imperatores autem, & Vestales, quia legibus non tenebantur, in urbe sepulcra habebant. Domus autem Coruina fuit, ubi nunc macellum Coruorũ appellatum, prope modo dictum sepulcrũ. Via Lata hinc ad Septa protendebat: quæ uia idem nomen: ædesq; D. Mariæ, quæ in ea posita est, ab eadem cognomentum ẽt nunc retinent. Prope eandem ædem reliquiæ arcus triumphalis sexto ab hinc anno sunt effossæ, in quibus incisæ erãt imagines uictoriæ, & trophoea: ex cuius arcus inscriptione hoc tantum legi poterat. Votis. X. & XX. Templum Isidis, ex urbis descriptione quam Sex. Rufus fecit: in eadem uia fuisse uidetur: qua parte nunc D. Marcelli est ædes: nam & ibi inuentum est marmor cum hoc titulo. TEMPLVM ISIDIS EXORATAE. Hoc tẽplum prope Septa fuisse, ostendit Iuuenalis, his carminibus.

A meroe portabat aquas, quas spargat in ædem
Isidis, antiquo quæ proxima surgit ouili.

Iuuenali consentire uidentur Dionis hæc uerba. Ignis diuinitus potiusquam ab homine Romæ excitatus, eamque depopulatus. Nam Serapis & Isidis templum, & Septa, Neptuni ædem, thermas Agrippæ, Pantheum, Diribitorium, Balbi theatrum, Pompei porticum, Octauiæ domum cum bibliotheca, templum Iouis capitolini, cum ædibus, & sacellis coniunctis exhausit (Diribitorium autem erat domus publica, in qua stipendium militibus diriberetur .i. distribueretur) Sed multis præterea locis fuisse Isidis templum testatur Spartianus in uita Caracallæ. Inter hanc autem uiam, & ædem Mineruæ stat Arcus, ut uidetur, triumphalis, nullis nunc ornamentis excultus: quem Camilli fuisse dicunt: hoc solo argumento, quòd ab eo nomen retineat: quod falsum, uerum ne sit, ex eo loco petendum est libro secundo, ubi de arcubus Romuli sumus locuti. Mineruæ Templi uestigia extant in cœnobio Fratrum Diuæ Mariæ Mineruæ nuncupatæ. Hoc templum Pompeius Magnus extruxit, in eòque triumphalia signa, & gestorum suorum breuiarium posuit: quale in marmorea tabula legimus: & à Plin. ijsdem fere uerbis repetitum. Forum Suarium fuit ad radices Quirinalis, ubi nunc D. Nicolai est ædes cognomento in Porcilibus. In eo .n. sues uendebantur. Nam quemadmodum Varro ait, Romani loca habebant constituta ubi res peculiariter uenderentur: quæ loca nomen sortirentur ab ipsis rebus: ut Boarium, ubi boues: Piscarium, ubi pisces: Olitorium, ubi olera: Suarium, ubi sues.

De Campo Martio, & Agrippæ, ac de æde Larium. Cap. III.

CAmpus Martius priscis tēporibus extra urbem erat relictus: nam mœnia urbis à porta Collina in eam partem uersus, qua Ancus Martius in Ianiculo muros posuerat, flectebantur: eo Campo extra relicto. Eius nominis origo ea est. Cum cæteri campi Tarquinij, qui ob iustitiæ contemptum dictus est Superbus, post eius exilium datus ijs esset, qui agros non haberent: unus hic ager Marti fuit consecratus. Ideo qui prius campus Tiberinus nuncupabatur, Martius fuit appellatus. In eo Comitia sæpe facta esse notissimum est: & Cic. testatur, his uerbis. Constat enim nullis unquā Comitijs campū Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse. Alijs etiam publicis usibus inseruiebat: quod ex multis auctoribus facile est cognoscere. Nam Suetonius scribit athletas stadio ad tempus extructo in regione campi Martij certauisse per biduum: & nauali prælio in morem cochleæ defosso lacu biremes, ac triremes, quadriremèsque tyriæ, & ægyptiæ classis, magno pugnatorum numero, conflixisse: & Sex. Pom. Equiria ludos, quos Romulus Marti instituit, in campo Martio facta esse. Strabo præterea de eodem Campo hæc memoriæ tradidit. Veteres illi Romani urbis pulchritudinem contempsere, cum maioribus, magisque necessarijs animum adiecissent. Posteri uero, & ij præsertim, qui nostris fuere temporibus, haudquaquam illis hac in re cessisse uidentur: sed innumerabilibus, ac præclarissimis urbem Romanam impleuerunt insignibus. Pompeius nanque, & D. Cæsar, & Octauius, & eius filij, & familiares, & uxor, & soror cūctorum studium, simul & impensas ad apparanda decora superarunt. Maximam autem horum partem Martius campus habet, præter natiuam locorum amoenitatem artis, & solertiæ exornationes admittens. Campi .n. admirabilis magnitudo simul & curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditat: nec minus tam multis pilā, circulum, palestram exercitatione tractantibus: aliàque incumbentia simul opera. Quid perennes solo herbas, coronatósque usque ad fluminis alueum colles, scenicarum ostentatio picturarum, eiúsque generis spectacula præstant, ut difficulter, & inuitus abscedas. Huic proximus campo & alter adiacet Cāpus, & innumerabiles circumcirca porticus, horti nemorosi: theatra tria, simul & amphitheatrum: templa magnificentissima inter se contigua, & quasi aliud agentia reliquam urbis uenustatem ostentare uideantur. Ea propter cum locum istum religiosissimum esse cogitassent, clarissimorum uirorum, ac fœminarum monumenta construxerūt. Hactenus Strabo. Campus autem alter Martio adiacens, Agrippæ dicebatur: in quo M. Agrippa Pantheum, & thermas extruxit. De hoc campo meminit Lampridius, &

Gellius libro XIIII. Macrobius insuper Larium Aedem, quam bello antiochiæ Aemilius Regilius prætor uouerat, in eodem campo Martio fuisse testatur. In hoc, sicut in Capitolio, clarissimorum uirorum statuæ erigi solebant. Itaque Caligula imp. quasdam ab Augusto ex capitolina area propter angustias in hunc translatas, ita subuertit: ut restitui saluis titulis non ualuerint.

De Antonini Pij Palatio, & Porticu, deq; eiusdem Antonini Columna. Præterea de Septis: Monte Citatorum: & Villa Publica. Cap. IIII.

EXtat iuxta ædem D. Stephani de Trullio Porticus, cuius principium, & finis non apparet, columnæ tamen marmoreæ, ingentes, numero undecim stantes, ita disposita cernuntur, ut ex his, aliisque eiusdem generis nuper à tergo harum effossis, porticum quadratam fuisse dubium non sit: siquidem sub ipsis columnis locus est amplissimus, concameratus, in modum cellæ uinariæ: ut falsum esse cõstet, quod aliqui dicunt: ibi fuisse templum eiusdem Antonini, uel Martis. Hinc haud procul stat eiusdem Antonini cochlidis Columna, altitudinis pedum CLXXV. cũ fenestrellis LVI. & gradibus, ut refert Sex. Rufus, CCVI. quorum graduum numerus hodie deprehendi non potest, neque ad Columnæ summum perueniri. In ea circumcirca res ab Antonino gestæ incisæ sunt. In uertice olim eius simulacrum erat, quale in eius numismatis sæpe uidimus. Columnam hanc Sex. Rufus in area Flaminij esse scribit. Septa inter hãc & aquam Virginem iacebant. Nam arcus Virginis finem posuisse secundum frontem septorum ait Frontinus. Erant autem Septa loca tabulis inclusa, & uallata, in quibus Populus Ro. suffragia laturus claudebatur. Hæc eadem Ouilia etiam, sumpta similitudine ab ouium septis, sunt appellata. Lucanus. Et miseræ maculauit ouilia Romæ. Hæc iuxta uiam Fornicatam, & Flaminiam fuisse, auc. est Liuius. In eis pem Septis uaria certamina interdum edebantur: quale fuit gymnicũ à Nerone: ab Augusto ludi scenici, & uenationes. Prope Columnam Antonini surgit tumulus, quò Populus Ro. ad creandos magistratus conueniebat, ab eòque Citorus uidetur nunc appellari: licet sint & qui ab acceptãdis suffragijs, tanquã acceptorium: & qui à proximis Septis, tanquam septorum, nomen obtinuisse uelint. Eum autem monticulum, quem hodie uidemus, ex ruinis amphitheatri Claudij, Villæ publicæ: aliorumq; publicorũ ædificiorum, quæ ibi fuisse constat, factum esse opinamur. Villa autem Publica erat domus ampla, ueluti curia, in qua hostium legati, quibus in urbe hospicium non concedebatur, recipiebant: & de publico alebantur. Liuius. Macedones, inquit, deducti extra urbem in Villam publicã, ibique ijs locus, & lautia præbita. Nam quòd hostium legati intra urbem non susciperentur, Rhodiorum legati apud eundem auctorem conquerentes, his uerbis ostendunt. Antea Carthaginiensibus uictis, Philippo, Antiocho superatis, cùm Romam uenissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum uobis P.C. ex curia in Capitolium ad deos uestros dona ferentes: nunc ex sordidissimó diuersorio, uix mercede recepti, ac propè hostium more extra urbem manere iussi, in hoc squalore uenimus in curiam Romanam, Rhodij. De Villa publica Cic. ad Atticum ita meminit. Efficiemus rem gloriosissimam, nam in campo Martio Septa tribunicijs comitijs marmorea sumus, & tecta facturi, eáque cingemus excelsa porticu, ut mille passuum conficiatur: simul adiungetur huic operi Villa etiam publica. Templum autem Neptuni cum porticu iuxta Septa fuisse, ait Dion. quem locum M. Agrippa multis decorauit ornamentis. Apud hanc Antonini Columnam fuerat Pons, per quem citati, postquam tulerant suffragia, ne lateris se immiscerent, & cui fauissent dicere possent, transeuntes separabantur. De quo Suet. in uita. Cæs. sic inquit. Coniurati primum cunctati utrùmne illum in Cãpo per comitia tribus ad suffragia uocantẽ partibus diuisis é ponte deijcerent, atque exceptum trucidarent: an in Sacra uia, uel in aditu theatri adorirentur.

De Aqua Virgine: Aede, & Lacu Iuturnæ: Templo Pietatis: & de Amphitheatro Claudij Imp.

Cap. V.

VIrginem aquam adduxit Agrippa, ut ait Plin. ab octauo lapide, diuerticulo .II. millia passuum, uia prænestina, iuxta Herculaneum riuũ, quem refugiens uirginis nomen obtinuit. De eadem aqua idem auc. sic inquit. Agrippa in ædilitate sua adiecta Virgine aqua, cæteris corriuatis, atque emẽdatis, lacus DCC. fecit, præterea salientes CV. castella CXXX. complura etiam cultu magnifica. Operibus his signa CCC. ærea, aut marmorea imposuit. Columnas ex marmore CCCC: eaque omnia annuo spatio. De eadem aqua Frontinus ita scribit. Idem Agrippa cum iam tertium Cos. fuisset, C. Sentio, & Sp. Lucretio Coss. post annum tertium decimũ, quàm Iuliam deduxerat, Virginem in agro quoque Lucullano collectam, Romam perduxit. Virgo appellata est: quòd quærentibus aquam militibus puella uirguncula uenas quasdam monstrauit, quas secuti, qui foderunt, ingẽtem aquæ modum inuenerunt. Aedicula fonti apposita hanc uirginem pictura ostendit. Concipiebatur Virgo uia Collatia, ad milliarium VIII. palustribus locis, signino circumiecto continendarum scaturiginum causa. Adiuuabatur ex cõpluribus alijs acqsitionibus: Veniebat p logitudinẽ pas. XIII. milliũ CV. Ex eo riuo subterraneo pas. XI. milliũ DCCCLXV. Supra terrã pas. M.CCXL. Ex eo substructione riuorũ locis cõpluribus pas. DXL. Opere arcuato pas. DCC. Acqsitionũ duct riui subterranei efficiebãt pas. MCCCCV. Huius aquæ ascript erat modus in cõmẽtarijs qnariarũ DCCLII. Mẽsura ad caput inueniri nõ poterat: quoniã ex plurib, ut diximus, acquisitionibus constabat. Propterea Frontinus ipsam egit ad milliarium septimum: ubi inuenit quinariarum duo millia DIIII. amplius, quam in commentarijs, quinarijs M.CCLII. Exibant extra urbem qnariæ CC. reliquæ. II. mille. CCCIIII. diuidebant p regiones VII. VIII. XIIII. in castella XVIII. Ex quibus nomine Cæsaris quinariæ DXLIX. Priuatis CCC XXXVIII. Vsibus publicis M. CCCCXVII. Ex eo muneribus duobus, quinaria. XXVI. Lacubus uigintiquinque, quinariæ LXI. Operibus publicis sexdecim, quinariæ M.CCCXXX. Sed uetus ductus magna ex parte collapsus est, aquáque ipsa nunc concipitur prope pontem Salarium, ex fonte, siue lacu, qui est in monte uulgo de Zoie nuncupato: quem ex aliquibus acquisitionibus, ex quibus auctam fuisse hanc aquam refert idem Frontinus, colligi puto. Ager Lucullanus, ĩ quo prius colligebatur, idem est qui et Tusculanus. Luculli autẽ nomen huic inditum est, postquam is uillam pulcherrimam in eo extruxit: quam nunc Frascatum uocãt. Sed huius aquæ ductus subterraneo riuo in campum Martium usque perueniens sub colle Hortulorũ attollitur, ibique in tus ex lapide tiburtino extructo hæc instauratoris legitur inscriptio.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTES. V. IMP. XI. P. P. COS. DESIGN. III.
ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM
A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT. AC. RESTITVIT

Hi arcus partem campi Martij obibant, ut innuit Ouid. his carminibus.

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic, ubi uirginea campus obitur aqua.

Ex quibus carminibus constat, Iuturnam iuxta eiusdem nominis lacum, in quo submersa illi cognomen fecit, eodem in campo ædem habuisse: qua parte nunc est fons Triuij. Huius lacus aqua salubris habebatur. Vnde Var. Nympha, inquit, Iuturna quæ iuuaret: itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere solent. Quod hodie nos fieri uidemus è puteo, qui est in ædicula D. Mariæ cognomento in Via, non longe ab eo, quem diximus, Triuij fonte. Templum Pietatis fuit, ut plerique omnes consentiunt, ubi nunc ædes D. Saluatoris de pietate. Amphitheatrũ uero iuxta Septa Claudium imp. ædificauisse, quod à Tiberio imperfectum fuerat relictum, scribit Suetonius: Neronèmque ludos spectauisse è proscenij fastigio, munere quod in amphitheatro ligneo in regione campi Martij intra anni spatiũ fabricato dedit.

De Arcu Domitiani: Templo Iunonis Lucinæ: & de Obelisco campi Martij.
Cap. VI.

ARcus ad D.Syluestri nunc ædem, qui uiam Flaminiam complectitur, Domitiano positus fuit. Nã in eo est ipsius Domitiani effigies, qualis in eiusdem numismatis cernitur, sed statura procera, quemadmodum à Suetonio describitur. Cui effigiei adiacet urbis direptæ imago, præterea Victoria, ac Pallas ipsi Domitiano sedenti ueluti gratulantes. De eodem arcu Martialis inquit. Stat sacer & domitis gentibus arcus ouãs. Domitianus.n. per omnes regiones Ianos, arcusque fecit: quos in ipsius unius titulum, ac nomen substructos, postea disturbatos esse cõmemorat Dion. Vocatur autem nunc arcus Tripoli. Ab hoc non longe fuit Iunonis Lucinæ Templum: ubi nunc est ædes D. Laurentij eiusdem cognominis. Huius sic meminit Plin. Romæ uero lotos in Lucinæ area anno, qui fuit sine magistratibus, CCCLXIX. urbis æde condita, incertũ quantum ipsa uetustior: esse quidem uetustiorem nõ est dubiũ, cum ab eo luco Lucina nominetur. Ab hoc templo ad iactum lapidis, iacet Obeliscus cõminutus: de quo idem auctor hæc tradit. Is obeliscus, qui est in campo Martio CX pedum est, à Mersotide inscriptus: rerumque interpretationẽ Aegyptiorũ philosophiæ cõtinet. Cui D. Augustus addidit mirabilẽ usum ad deprehẽdẽdas solis ũbras, dierumque, ac noctiũ magnitudines, strato lapide ad obelisci magnitudinẽ, cui par fieret ũbra Romæ cõfecto die sexta hora, paulatimque p regulas, quæ sunt ex ære inclusæ, singulis dieb⁹ decresceret, ac rurs⁹ augesceret: digna cognitu res, et ingenio fœcũdo. Manili⁹ mathematic⁹ apici pilã auratã addidit: cuius uertice ũbra colligeretur in semetipsam alia, atque alia incrementa iaculantẽ apice, ratione (ut ferunt) à capite hominis intellecta. Hæc obseruatio triginta iam ferè annis non congruit: siue solis ipsius dissono cursu, & coeli aliqua ratione mutato: siue uniuersa tellure aliquid à centro suo dimota, ut deprehendi, & in alijs locis accipio: siue urbis tremoribus, ubi tantum gnomone intorto: siue inundatione Tiberis sedimento molis facto: quanquam ad altitudinem impositæ rei in terram quoque dicantur iacta fundamenta. hæc Plin. In altera autem parte huius obelisci fracti erat hic titulus.

CAES.DIVI.I.F.AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS IMP.
XII.COS.XI.TRIB.POT.
XIV.AEGYPTO IN POTESTATEM
POPVLI
RO.REDACT.
SOLI DONVM DEDIT

Ibidem autem effossum fuit horologium cum lineis, & gradibus auratis, in singulis uero quatuor imagines uentorum ex opere uermiculato uisebantur, cum inscriptione hac, VT BOREAS SPIRAT

De Valle Martia: Naumachia Domitiani: Templo Gentis Flauiæ: & Mausoleo Aug. De duobus Obeliscis: ac de quibusdam Sepulcris.
Cap. VII.

VAllis Martia, quantum comprehendere potuimus, ab arcu Domitiani ferè ad portam Flumentanã usq; protenditur. Sortita est autem nomen à campo in quo iacet. In hac, ad radices collis Hortulorum, Naumachiæ Domitiani uestigia apparent. Nam et Stadium & Methodium, & Naumachiam illũ struxisse, edidisseque nauales pugnas penè iustarum classium, effosso, & circunducto iuxta Tiberim lacu: spectauisseque inter maximos imbres, Suetonius ait: Idemque iuxta hanc, gentis Flauiæ Templũ collocatum esse. Cuius quadratos lateres ex ruinis, quæ ædem D. Syluestri sepiunt extractos hæc uerba habuisse. DOMITIANA MAIOR PARS DOMITIANA MINOR. quidã scripsere. Mausolæũ in

eadē ualle, interque uiā Flaminiā, & ripā Tiberis tertio suo cōsulatu posuit Augustus: uoluitque ut nō modo suū, sed omniū Imperatorū, & cognatorū esset sepulcrū. Cuius reliquias, ī ipsius funere, Mausolæo (inquit Suetonius) condidere. De eodem Cassiodorus ita scribit. Sed mundi dominus ad potentiam suam opus extollens mirandum Romanis etiam erigens fabricam in uallem Martiam tetendit Augustus. Immensa moles firmiter præcincta molibus cōtinetur, ubi magnarum rerum inditia clauderētur. Bisse-na quippe ostia ad XII signa posuerunt. Strabo præterea. Commemoratione, inquit, dignissimum est, quod Mausoleum appellant: excelsis fundatum molibus, lapide niueo, & perpetuæ uiriditatis arboribus coopertum, in summum usque uerticem ad fluminis ripam exaggeratum. In summo autem positum est Cæs. Augusti simulacrum, ex ære fabricatum. Sub aggere ipso sunt eius loculi, & cognatorum, & ne-cessariorum: à tergo uero lucus est, mirifica continens ambulacra. In medio autem campi spatio sui busti extat ambitus, & hic ipse niueo perfectus lapide, ferreos in circuitu cācellos habens, & plantatas inte-rius præ se ferens populos. Extat uero etiam nunc interior murus orbicularis reticulato opere: cum ta-men olim, ut uidetur, tres fuerint muri inuicem distantes, quorum interualla rursus spatijs quibusdam di-stinguebātur, ut loculi plures efficerentur, quo seorsum condi singuli possent. Hic locus in laudem Au-gusti pacis, ac uictoriæ, & P.P. inscriptionem habuisse dicitur. De hoc Mausolæo puto Vir. intellexisse, cum de funere Marcelli loquutur, his uersibus.

Quantos ille uirum magnam mauortis ad urbem
Campus aget gemitus, uel quæ Tiberine uidebis
Funera, cum tumulum præterlabere recentem.

Neque .n. me mouet, quod nonnulli putant, Virgilium intellexisse de Marcelli sepulcro, idque esse, quod instar turris ingredientibus porta Flumentana e regione se se offert: (quod cum hæc scriberemus Cur. Viar. disturbandum curabant) Nam neque satis constat cuius fuerit sepulcrum: neque Marcellum, cum esset Augusti sororis filius, in eius Mausolæum non conditum fuisse credimus. Ad hoc Mausolæum, ut ex Ammiano supra retulimus, duo fuere Obelisci magnitudine pares, singuli pedum XLII & semis. Quorum alter fractus cernitur: alter à tergo ædis D. Rochi sub terra latet. Prope Mausolæum inuē-tum est marmor, quod adhuc ibidem parieti inclusum manet, cum hoc epith.

DIS. MANIB
M. VLPIO
MARTIALI
AVG. LIB
A MARMORIBVS

In campo Martio, Syllæ Sepulcrum fuisse, Appianus refert. Hircij, & Pansæ, Liuius. Iuliæ, Florus, Iu-liæ inquam Cæsaris amitæ. In eodem campo Suetonius Sepulcrum Drusi, D. Claudij patris: Cor. Tac. Britanici, in quo prius expugnationem fecerat: et Seneca uiam Rectam appellatam, fuisse aiunt.

De Templis, Bellonæ, Apollinis, & Martis: & de Porticu Mercurij: atq; Columna bellica.

Cap. VIII.

Altera autem pars urbis planæ, quam diximus inter Tiberim, lineāmque deductā à Capitolio per Pantheum ad Ripettam nunc appellatam contineri, habuit proxime post forum Olitorium, cāpū Martium uersus, Templum Bellonæ. Ideo ante portam Carmentalē id fuisse, scribit Sex. Rufus. Idēmque auctor est, ante ipsum fuisse Columnam belli inferendi indicem, Bellicam denominatam: à qua Romani aucto iam, latiūsque propagato imperio, hastam in eam partem mittebant, uersus quam erant ad bellū ituri: quia laboriosum admodum uidebatur ad hostium fines ex instituto peruenire, in eorūmque agros hastam ipsam iacere. Templi autem huius auctorem Appium Claudium fuisse, ait Ouidius. In hoc S.C. solitū fieri ex Liuio libro quinto dec. quinta colligitur: qui sic ait. M. Popilius Cos. Romā redijt: Sena-

tusque extemplo in ædem Bellonæ est uocatus. Hinc haud procul fuit Templum Apollinis eo in loco, ubi nunc ædes D.Mariæ cognomento sub Capitolio: inter forum Olitorium, & circum Flaminium, ut scribit Asconius. A quo discedentes uirgines quasdam, in forum per uicum Iugarium uenisse, supra diximus. In hoc item Senatus quandoque habebatur. Idem Liuius eodem libro. Cn.Cor. Scipione Hispalo, & Q. Petilio Spurino Coss. Senatus in æde Apollinis legatorum uerbis auditis supplicationem in biduum decreuit. Cic. ad Atticum. Nam illa, quæ recordaris Lentulo, & Marcello Coss. acta in æde Apollinis, nec causa eadem est, nec simile tempus. Hinc autem sinistrorsum ad teli iactum extant tres columnæ marmoreæ miræ altitudinis: quo in loco Martis Templum fuisse opinamur. Quod Ouidius carminibus celebrauit, & columnis adornatum fuisse dixit. Apollinis autem templum apud Sophoclem: Martis uero apud Apollonium subdialia fuisse legimus. Quod Vitr. præceptis de ædificiorum decore consentaneum est: qui eorum deorum, quorum species, & effectus in aperto mundo, atque lucenti uidemus, templa sub dio constituenda esse præcipit. Verum hæc ipsa templa, de quibus præsens est sermo, nobis non satis constat, an fuerint subdialia. Scimus. n. hoc Vitruuij præceptum nõ perpetuo fuisse obseruatũ. Prope has columnas, quas diximus, est ædes nunc D.Angeli, Iunonis olim, ut quidam literis tradidere: pro foribus cuius stat Porticus, quã eidem Deæ attribuunt: alij uero Mercurio. Eusdem incendio consumptæ instauratores sequens ostendit inscriptio, quæ hodie extat.

IMP.CAES.L.SEPTIMIVS.SEVERVS.PIVS. PERTINAX. AVG.ARABIC. ADIABENIC. = PARTHIC. MAXIMVS
TRIB.POTESTAT.XI.IMP.XI.COS.III.P.P. ET
IMP.CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG.PONT.MAX. TRIB. = POT. VI. COS. PROCOS.
INCENDIO. CONSVMPTAM. RESTITVERVNT.

De Circo Flaminio: & de ædibus sacris, Neptuni, Vulcani, Herculis, Iouis Statoris, & Castoris.
Cap. IX.

A Templo Martis non longe, dextrorsum, Circi Flaminij extant uestigia: inter turrim, quæ nunc de le Melangole nuncupatur, & uiam ad Apothecas obscuras appellatã. De huius circi loco uariæ sunt opiniones: tamen ex Asconio, in hoc ipso loco fuisse, coniicimus. Eius sunt hæc uerba. Omnia sunt manifesta, sed tamen ne erretis, quòd ijs temporibus ædes Apollinis in Palatio fuit nobilissima, admonendi estis, non hanc à Cicerone significari: quam post mortem Ciceronis multis annis imperator Cæsar, quem nunc D.Augustum dicimus, post actiacam uictoriam fecerit: sed illam demonstrari, quæ est extra portam Carmentalem, inter forum Olitorium, & circum Flaminium. In hunc circum consulendi gratia ex proximo Capitolio sæpe Senatum descendisse ostendit Liuius, his uerbis. Itaque inde cõsules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nũc ædes Apollinis est, aduocauere Senatum: & alibi. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio. Cic. ad Atticum. Fusius in concionem produxit Pompeium: res agebatur in circo Flaminio. Circus Flaminius, inquit Varro, dicitur, qui ædificatus est circum Flaminium campum: quod ibi quoque ludis tauricis equi circum metas currunt. Sex. uero Pom. à Flaminio Consule apud lacum Transimenum ab Annibale interfecto: denominationẽ cœpisse refert. Plutarchus uero in probl. de huius nominis etymologia dubitare uidetur. Quid est, inquit, quòd circus Flaminius dictus est? an quòd Flaminius quidam priscus cum ciuitati agrum reliquisset, equestribus ludis eius fructu, & uectigalibus utebantur? Nam cum pecunia suppeteret uiã quoque Flaminiam munierunt. L. autem Florus scribit, M.Claudium Marcellum circum hunc extruxisse. Cui autem usui esset, supra ex Varrone, & Liuio cognoscitur: & ex eo quod alibi ait, ipso inundato ludos apollinares extra portam Collinam portatos esse. Fuit hic Circus multis statuis, & templis insignis, ut ostendit Plin. his uerbis.

Sed maxima dignatione Cn. Domitij Delubro in circo Flaminio Neptunus ipse, & Thetis, atque Achilles, Nereides supra delphinos, & Cete, & Hippocampos sedentes. Item Tritones, Chorúsque Phorci, & pristes, ac multa alia marina, Scopæ manu omnia. Quod delubrum Neptuni fuisse, hoc epitaphium ostendere uidetur.

ABASCANTO AVG. LIB. AEDITVO AEDIS
NEPTVNI QVAE EST IN CIRCO FLAMINI
FLAVIVS ASCANIVS ET PALLANS
CAES. N. SER. ADIVTOR A RATIONIB.
PATRI PIISSIMO FEC.

In eodem circo fuit Aedes Vulcani: in qua pro æditiuis canes fuisse fabulantur, sacrilegis tantū allatrantes. Herculis Custodis ædes erat in aditu eiusdem circi, ubi nunc D. Luciæ est templum: propterea Ouidius custodem Circi ipsum Herculem sic appellat.

Altera pars circi custode sub hercule tuta est,
Quod deus euboico carmine munus habet.

Quanquam de circo Maximo hoc loco intelligi potest. Decoratus erat hic circus altera æde Herculis Musarum appellata, quòd illi cum Musis esset communis: à Fuluio Nobiliori ex pecunia censoria ædificata: ea ratione, quòd in Græcia acceperat, Herculem Musagetem esse, idest comitem, ducémque Musarum. Idémque primus nouem signa, hoc est omnium Camænarum simulacra, ex Ambraciensi oppido translata, sub tutela fortissimi numinis consecrauit: quia mutuis operibus, & præmijs ornari, iuuarique deberent, Musarum quies, defensione Herculis: & uirtus Herculis, uoce Musarum: auctor Eumenius. In ea æde eundem M. Fuluium fastos, quos scripserat posuisse, testatur Macrob. Hanc autē ædem Martium Philippum Augusti uitricum restituisse, ex uerbis Suetonij intelligo: siquidem Eumenius uera dixit: uerba Suetonij hæc sunt. Augustus & cæteros principes uiros sæpe hortatus est, ut pro facultate quis monimentis uel nouis, uel refectis, & excultis urbem adornarent: multáque à multis extructa sunt: sicut à Martio Philippo ædes Herculis musarum: à L. Cornificio ædes Dianæ. In eodem circo Macrobius ait Iouis Statoris fuisse Delubrum. Plin. ibi Aram Neptuni fletisse, eámque olim sudore manasse, Templúmque Bruti Callaici: in quo erat colosus Martis: præterea Venerem nudam illam Gnidiam antecedentem fuisse scribit: & Castoris ædem, Vitruuius, cuius uerba apposui. Item generibus alijs cōstituuntur ædes ex iisdem symetrijs ordinatæ, & alio genere dispositiones habentes: uti est Castoris in circo Flaminio: & inter duos lucos Veiouis.

De Porticu Octauij: & de Theatro, Domo, Curia, & Porticu Pompei: ac de Veneris Victricis templo.

Cap. X.

OCtauiæ Porticus duæ fuere: quarum alteram theatro Marcelli propiorem Octauia soror Augusti fecit, de qua libro tertio locuti sumus: alteram theatro Pompei proximam Cn. Octauius, Cn. filius, qui fuit Aedilis, Prætor, Cos. & Xuir. S. F. triumphauitque de rege Perse: quam combustam Cæs. Augustus reficiendam curauit, auctor est Sex. Pom. De hac Plin. mentionem sic facit. Prisci limina, ac etiam ualuas ex ære in tēplis factitaure. Inuenio & à Cn. Octauio, qui de Perseo rege triumphū egit, factam Porticum duplicem ad circum Flaminium, quæ Corinthia sit appellata, à capitulis æreis columnarum. Quod autem Plin. dicit, hanc fuisse ad circum Flaminium: Sex. uero Pom. Pōpei theatro proximam, non propterea dissentiunt, quia inter utrunque fuerat posita: &, ut arbitror, eo in loco, ubi nunc est ædes D. Nicolai in Chalcaria. Quod cognomen ab eisdem capitulis æreis obtinuisse uidetur: nam χαλκὸς æs dicitur. Theatri Pompei uestigia extant ad campum nunc Floreum nuncupatum. De quo Cor. Tac. sic inquit. Cn. quoque Pōpeiū accusatū à seniorib' ferunt, quòd mansurā theatri sedē posuisset.

Nam

Nam antea ſubitarijs gradibus ſcena in tempus ſtructa. Sed conſultum parſimoniæ, quòd perpetua theatri ſedes locata ſit, potius quàm immēſo ſumptu per ſingulos annos conſurgeret, ac ſtrueretur In hunc ſenſum Auſonij ſunt hæc carmina.

Aedilis olim ſcenam tabulatam dabat,
Subito excitatam, nulla mole ſaxea.
Murena ſic, & Gallius (nota loquar)
Poſtquam potentes, nec uerentes ſumptum
Nomen perenne crediderunt, ſi ſemel
Conſtructa moles ſaxeo fundamine
In omne tempus conderet ludis locum,
Cuneata creuit hæc theatri immanitas.
Pompeius hanc, & Balbus, & Cæſar dedit
Octauianus, concertantes ſumptibus.

Theatrum autem hoc Caligulam abſoluiſſe, cum fortuito incendio conſumptum ſe extructurum pollicitus eſſet Tiberius, ſcribit Suet. eius uerba appoſui. Opera ſub Tiberio ſemiperfecta, templum Augusti, theatrúmque Pompei abſoluit. Nero autem in unum diem hoc operuit auro: quod Tyridati regi Armeniæ oſtenderat: ut Plin. eſt auctor. Longo tempore poſt Theodoricus Oſtrogothorum rex diſturbatum inſtaurauit: ſicuti Caſſiodori hæc uerba ad Senatum ſcripta indicāt. Et ideo theatri fabricam ſe mole ſoluente conſilio ueſtro credimus eſſe roborandam, ut quod ab auctoribus noſtris in ornatum patriæ conſtat eſſe conceſſum, non uideatur ſub melioribus poſteris imminutum. Quid non ſoluas ſenectus? quæ tam robuſta quaſſaſti. Montes facilius cadere putarentur, quàm ſoliditas illa, qua tenetur: quando moles ipſa ſic tecta cautibus fuit, ut præter artem additam, & ipſa quoque naturalis eſſe credatur. Hoc potuiſſemus fortaſſe negligere, ſi nos contigiſſet talia non uidere. Viſuntur adhuc ſaxa tam artificioſe, accurateque compacta, ut in uno tantum tota moles exciſſa uideatur. Capiebat autem loca XL. millia, ut aſſerit Plin. Veneris Victricis ædem in eo fuiſſe, ſcribit Porphy. & Plut. Et nos anno M D XXV. poſt ædem D. Mariæ cognomento in Cripta, uidimus effodi marmor cum inſcriptione. VENERIS VICTRICIS. In dedicatiõe huius ædis Pompei altero cõſulatu pugnauiſſe in circo. XX. uel ut quidã tradunt. XVII. elephantes, idem Plin. eſt auctor. Ante theatrum fuit ipſius Pompei Curia, ut ait Appianus, cum Atrio, & Porticu. Pompeius ipſe, inquit Plut. uſque ad tertium triumphũ modice, atque incõpoſite habitauit. Pulchrum deinde theatrum longe à Romanis diffamatum cum ſtruxiſſet, ſplendidiorem domum, ueluti theatro appendicem, ædificauit. Curia ea fuit, in qua C. Cæſarem occiſum eſſe, commemorat Suet. Locus nunc Satrium pro Atrium dicitur. De porticu autem Ouidius ſic meminit.

Tu modo pompeia lentus ſpatiare ſub umbra,
Dum ſol herculei terga leonis adit.

In porticu Antiphilus pinxit Cadmum, & Europen: Pauſias uero boum immolationẽ. At Niceas atheniensis fecit Alexandrum, & Calypſo. Templũ autem Fortunæ Equeſtris ad theatrum Lapideum fuiſſe, ait Vitruuius. Verum de quo intelligat dubitari ſolet: mihi tamen probabile uidetur, de hoc theatro Põpei intelligere: quem omnium primum, theatrum manſurum excitauiſſe, ex Cor. Tac. ſententia modo diximus. Eòque, quod non prius lapideũ theatrum Romæ uiſum fuiſſet, Lapidei cognomentum inditum eſt. De hoc autem templo Liuius fortaſſe intellexit, cũ ait. Q. Ful. Flaccus cenſor ædem Fortunæ Equeſtris uouerat. Faciebat enixo ſtudio, ne ullum Romæ amplius, aut magnificentius templum eſſet, magnũ ornamentum ſe templo ratus adiecturum, ſi tegulæ marmoreæ eſſent. Profectus in Brutios Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit: id ſatis fore ratus ad tegendum, quod ædificaretur. Iuxta hoc theatrum Tiberio Cæſari Arcum marmoreum à ſenatu decretum, ſed omiſſum, peregit D. Claudius, auctor Suet. Coloſſum Iouis XXX cubitorum à Cæſare dicatum fuiſſe in campo Martio, & à uicinitate dicti theatri Pompeianum uocitatum, Plin. aſſerit. Campus autem, quem hodie Floreum dicunt, à Flora à Põpeio adamata denominationem accepiſſe uidetur.

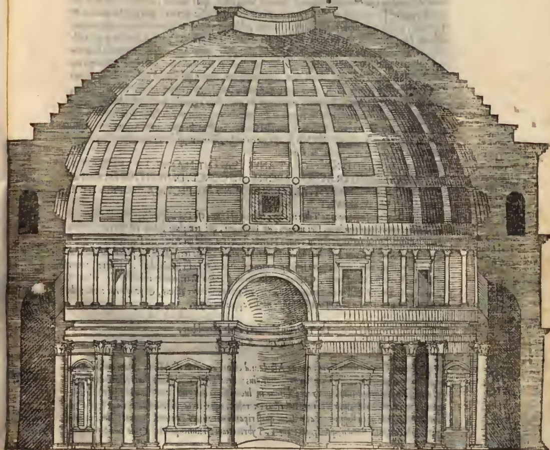
De Thermis Agrippæ: Templo Boni Euentus: & de Pantheo, eiúsque Porticu. Cap. XI.

INter Octauij porticum, & Pantheum extant uestigia Thermarum M. Agrippæ. De quibus Plin. ita scribit. M Agrippa rusticitati, quàm delitijs propior, unicumque felicitatis exemplum multa, & egregia in urbe perfecit opera, Augusto eius socero imperante. Idem thermas de suo nomine excitauit: has lithostrato, & encausto pinxit: arcus, & pauimenta ex uitro posuit. Et rursus inquit. Lithostrata, & pauimenta cœptauere iam sub Sylla paruulis certe crustis: extatque hodie, quod in Fortunæ delubro Prænestie fecit. Pulsa deinde ex humo pauimenta in cameras transiuere ut pronum uitium: & hoc certe inuentum ab Agrippa in thermis, quas Romæ fecit. Figlinum opus encausto pinxit: reliqua albaria adornauit: non dubie uitreas facturus cameras, si prius inuentum fuisset. Prope has thermas, atque à tergo Panthei, Templi Boni Euentus uestigia adhuc cernuntur. Colebatur autem Euentus ut omnia prospere, feliciterque euenirent: cuius Simulacrum erat habitu pauperis, dextera manu pateram: sinistra uero tenens spicam. Templum autem Panthei cum porticu integrum fermè stat, licet sit statuis, aliisque ornamentis spoliatum. Cuius auctor fuit M. Agrippa, ut testatur idem Plin. libro trigesimo sexto, his uerbis. Templum Pacis D. Vespasiani imp. Augusti pulcherrima operum, quæ unquam: Pantheon Ioui Vltori ab Agrippa factum. Pantheum Agrippa appellauit: quòd, post Iouem, omnibus dijs consecrauit. Dion. uero, siue quòd Matri deum, atque omnibus dijs sacer esset, siue quòd mundi formam haberet, Pantheum appellatum tradit. Mundi formam habere ait, hoc est circularē. Huius altitudo pedibus CXLIIII. perficitur, & totidem latitudo. Testudo ne nimio pondere grauaretur, uacui per ambitum relicti sunt specus, & in summo emispherio medium lumen; sub eòque medio impluuio disposita foramina ad imbres excipiendos. Pauimentum uarijs est marmoribus stratum. Valuæ ex ære corinthio. In huius pronao olim fuere Augusti, & ipsius Agrippæ simulacra. Aditum unum tantum habet. Nam omne templum, Varrone teste, debet esse continuo septum, nec plus quam unum introitum habere. In ipsum per tot gradus olim erat ascensus, per quot nunc descenditur. De columnis huius templi Plin. ita meminit: Syracusana sunt in Pantheo capita columnarum à M. Agrippa posita. Et alibi: Agrippæ Pantheon decorauit Diogenes atheniensis: & Caryatides in columnis templi eius probantur inter pauca operum, sicut in fastigio posita signa, sed propter altitudinem loci minus celebrata. Idem commemorat, fuisse in hoc templo Herculem humi stantem: ad quem Pœni omnibus annis humana sacrificarent uictima: & Mineruam ex ebore, opus Phidiæ. Cur autem Hercules humi staret ratio est. Quia, ut præcipit Vitruuius, statuæ Ioui, omnibusque cœlestibus quàm excelsissimæ erant cōstituendæ: reliquis uero, ut Vestæ, Terræ, Marique humiles: tanquam dijs terrestribus, sicut & Hercules fuit. Insuper in eodem Pantheo fuit Statua Veneris, è cuius auribus pendebat unio Cleopatræ, pars dimidia unius cenæ: hic unio cēties Sextertijs æstimatus fuit, idest aureis ducētis qnquaginta millibus nostratibus. Hoc Pātheonis templum, ut scribit Spartianus, incēdio deformatum instaurauit Hadrianus. Mox Antoninus, ut Iulius Capitolinus sic testatur. Opera eius extant, templum Hadriani honori patris dicatum, instauratum amphitheatrum, Sepulcrum Hadriani, Templum Agrippæ. Huius templi interiorem tantum orthographiam, tanquam utiliorem, subiecimus. Porticum autem idem Agrippa templo addidit: Cuius tectū XVI. olim ingentibus columnis sustentabatur: nunc uero XIII: nam deest una, & duæ incendio corruptæ uidētur. Eadem porticus æneis trabibus auro superfusis fulcitur. Ante aditum in corona porticus agnitiones sunt sitæ, quæ sequuntur.

M. AGRIPPA L. F. COS. TERTIVM FECIT

Sequentes, quæ in duabus epistylij fascijs sunt, quæq; minoribus literis cõstant, instauratores ostendũt.

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS. PERTINAX. ARABICVS. ADIABENICVS. =
PARTHICVS. MAXIMVS. PONTIF. MAX. TRIB. POT. XI. COS. III. P. P. PROCOS. ET
IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. TRIB. POTEST. V. COS. =
PROCOS. PANTHEVM. VETVSTATE. CORRVPTVM. CVM. OMNI. CVLTV. =
RESTITVERVNT

De Thermis Neronis, & Alexandri, & de Circo qui nunc Agon dicitur. Templo Neptuni: Ara Ditis: & de Caprea palude.
Cap. XVI.

THermarum Neronis extant fornices quidam post D. Eustachij nunc ædem. De his Suet. sic meminit. Nero dedicatis thermis, atque Gymnasio senatui quoque, & equiti oleum præbuit. Has Alexandrinas suo tempore appellatas esse, scribit Eutropius. Cuius denominationis ratio, si uera est, ea uideri poßet, quòd ab Alexandro fuerint instauratæ. Sed cum Lampridius dicat, hunc excitauiße thermas iuxta eas, quæ Neronis fuerãt, aperte ostendit Alexandrinas à Neronianis, & loco, & nomine differre. Lampridij uerba hæc sunt. Thermas sui nominis fecit iuxta eas, quæ Neronianæ fuerant, aqua inducta, nunc Alexandrina quæ dicitur. Nemus de priuatis suis ædibus, quas emerat, diruptis ædificijs, fecit. Pulcherrimum fere omnium artium uectigal instituit. Ex eòque iußit thermas, quas ipse fundauerat, & superiores populi usui exhiberi. Syluas & in thermis publicis deputauit. In domibus autem adiacentibus thermis Neronis, uersus septẽtrionem uidi antiqua pauimenta, & fistulas plumbeas, puteumq; qui nulla ratione exiccari poterat, ut ductum esse existimem illius aquæ, quam Alexandrinam appellat Lampridius. Thermæ Hadriani non longe à Neronianis fuiße, indicat Sex. Rufi urbis descriptio. Sunt qui uelint stetiße ubi nunc D. Aloysij est templum. Sequitur statim campus, qui nunc Agon dicitur: quod nomen inditum est, quia in eo ad IX. diem Ianuarij agonalia Iano sacra celebrarentur, à Numa instituta, ut memoriæ prodidit Antias. Ego uero crediderim ibi non solum agonalia, uerũ uarios ludos, uariáque edita spectacula, & communi nomine Agonem denominatũ: quo nomine cuiuslibet generis spectacula appellant Græci. Locum hunc eiusdem Alexandri Circum fuiſſe multi opinantur. Arcum autem triumphalem non longe ab æde nunc D. Celsi stetiße, ex eo multi affirmant, quòd ibi inuentus est lapis marmoreus, in quo incisus erat titulus, qui sequitur.

IMPPP. CAESSS. D.D.D.N.N.N. GRATIANVS. VALENTINIANVS. ET THEODOSIVS. PII. FELICES. ET SEMPER. AVGGG. ARCVM. AD CONCLVDENDVM. OPVS. OMNE. PORTICVVM. MAXIMARVM. AETERNI. NOMINIS. SVI. PECVNIA. PROPRIA. FIERI ORNARIQVE IVSSERVNT

Templum Neptuni fuiße in ripa Tiberis, eòque in loco ubi nunc est D. Blasij ædes, nonnulli testantur: quòd ibi marmor inuentum huius Dei nomen, & Hadriani, qui templum ipsum restituerat, insculptum haberet. Terentum locus fuit in campo Martio, sic dictus, quòd ibi Ara Ditis Patris terra occultaretur. Hanc aram Romani bello albano constituerant, atque egesta terra ad XX. pedum altitudinem occultarant, ut omnibus, præterquam ipsis, eßet incognita: & licet ludis secularibus aperiretur, tamen illis peractis rursus claudebatur. Capream Paludem in Campo Martio ante urbem fuiße, ait Liuius. Plut. uero locum eße dicit in rheumatibus Tiberis, ad quem unus erat aditus, & propterea tutus: ubi Romulus cùm exercitum recenseret sublatus e medio apparere desijt.

De Tiberino Flumine: & de Naualibus.
Cap. XIII.

TIberini fluminis uaria fuere nomina. Albula. n. à colore aquarum est dictus. Nam quòd à poetis interdum cæruleus, interdum flauus dicatur, eius rei ratio est. Quod cum æstiuis caloribus est solito remißior, perspicuæ sunt aquæ, recipiántque in lucem suam imagines nemorum in ripa existentiũ: quo fit ut cæruleæ uideantur. Vbi uero imbribus excrescit, aquæ creta turbidæ flauũ præ se ferunt colorem. Aliquando uero Rumon est appellatus, quasi ripas ruminans, & exedens. Terenti etiam in aliqua parte urbis obtinuit nomen, quòd ripas tereret. Tybris etiam est nuncupatus. Quia cum Syracusani

cœpissent Atheniensium hostium ingentem numerum, iussere eos muris auctis fossā intrinsecus facere: quæ flumine admisso repleta, munitiorem reddidit urbem, hancq; fossam per hostium contumeliam factā Thybrin, quasi ὕβριν, uocarunt. Profecti deinde Siculi adhanc italiæ partem, ubi Roma est, Albulam ad imaginem fossæ Syracusanæ Thybrim denominarunt. Alias autem huius nominis etymologias ab alijs traditas scienter omittimus. Tiberim uero tandem à Tiberino Albanorum rege in eo summerso appellatum esse commemorat Liuius. Quæ autem à Plin. de hoc flumine traduntur, non ab re esse opinamur hic apponere. Tiberis, inquit, antea Thybris appellatus, & prius Albula: è media ferè longitudine Apēnini finibus Aretinorum profluit, tenuis primo, nec nisi piscinis corriuatus, emissusque nauigabilis, sicut Tinia, & Glanis influentes in eum, nouenorum ita conceptu dierum, si non aduuent imbres. Sed Tiberis propter aspera, & confragosa ne sic quidem, præterquam trabibus uerius, quàm ratibus, longe meabilis fertur: per CL. M. pas. non procul à Tiferno, & Ocriculo Hetruriam ab Vmbris, ac Sabinis, mox citra XIII. millia pas. urbis, Veientem agrum à Crustirnino, deinde Fidenate: Latiumque à Vaticano dirimens. Sed infra Aretinum Glanim duobus, & quadraginta fluuijs auctus, præcipuis autem Nare, & Aniene, qui & ipse nauigabilis. Latium includit à tergo: nec minus tamen aquis, ac tot fontibus in urbem perductis, & ideo quamlibet magnarum nauium ex Italo mari capax: rerum in toto orbe nascentium mercator placidissimus. Pluribus propè solus, quàm cæteri in omnibus terris amnes, accolitur, nullique fluuiorum minus licet inclusus utrinque lateribus, nec tamen ipse pugnat, quanquam creber ab subitis incrementis, & nusquā magis aquis, quàm in ipsa urbe, stagnantibus. Quinimmo uates intelligitur potius, ac monitor auctu semper religiosus uerius, quam sæuus. Hæc Plin. Diony. autē ait, huius fluminis latitudinem quatuor iugerum esse: altitudinem uero tantam, ut magnas naues perferre possit: neque pedibus transiri, nisi per pontem. Restagnantibus autem huius fluminis aquis, cum Palatium uersus, ut diximus, sinum effunderet, Tarquinius Priscus alueum direxit. Longo tempore post M. Agrippa idem fecit, insuperque magnis saxorum molibus in utraque ripa locatis, fluminis impetum compressit. Augustus deinde eundem completum olim ruderibus, & ædificiorum prolapsionibus coarctatum laxauit, ac repurgauit. Aurelianus tandem firmissimo muro ad mare usque extructo coercuit: cuius operis uestigia multis in locis adhuc cernuntur. In huius fluminis ripa, q; esset numini sacra, non licebat alicui quidpiam ædificare. Eius autem alueı, & riparum curatores fuisse, uarijs titulis, quos hodie Romæ cernimus, intelligere possumus: quorum unum hic apposuimus.

EX AVCTORITATE
IMP. CAESARIS. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. F.
DIVI. NERVAE. NEPOTIS
TRAIANI. HADRIANI
AVG. PONTIF. MX. TRIB.
POTES. V̄. IMP. IIII. COS. III
MESSIVS. RVSTICVS. CVRATOR
ALVEI. ET. RIPARVM. TIBERIS. ET
CLOACARVM. VRBIS. R. R. RESTITVIT
SECVNDVM. PRAECEDENTEM
TERMINATIONEM. PROXIM. CIPP.
PED. CXV. S.

Naualia autem fuere prope pontem Sublicium, eaque ab Anco rege extructa esse, asserit Diony. De ijs Liuius libro quinto dec. quintæ meminit his uerbis. L. Aemilio Cos. naues, quæ in Tiberi paratæ, instructæque stabant, ut si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, & in Naualibus collocari Senatus iussit.

De Ponte Sacro, ac Sublicio. Cap. XIIII.

CVm autem Tiberis aquarũ altitudine tantus sit, ut non, nisi per pontes, transiri possit, ad hunc usum plures pontes super ipsum Romæ extructos esse uidemus: de quibus locus postulat ut loquamur. Auspicemur autem ab eo, qui omnium primus positus est. Epicardus .n. prodidit, Herculem occiso Gerione cum uictor per Italiã armenta duxisset, pontem supra Tiberim ad tempus struxisse: quem pontem Sacrum appellatum esse, ait Dionysius. Fuitque ea parte, qua postea Sublicius: ab Anco rege perpetuo mansurus extructus, licet totus ligneus. Nam sine ferreo clauo, sine fulturis ita dispositus erat contignatione, ut trabes per bella eximerentur, ac reponerentur. Quod quidem sic facere religiosum fuerat, postquam Coclite defendente ægre reuulsus est, auctor Plin. Hunc pontem Sublicium, lapideum deinde Aemilium Lepidum prætorem fecisse, memorant, & ab eo Aemilium pontem, Lepidiue denominatum. Vnde Antoninus imp. in itinerario. Post iterum, inquit, unus effectus per pontem Lepidi, qui nũc abusiue lapideus dicitur. Hunc tiberinis fluctibus læsum restituit Tiberius. Cor. Tac. refert, Othone imperante subita inundatione fuisse diruptum. Quem longo tempore post Antoninum pium restituisse, scribit Iulius Capitolinus. Huius pontis supra Naualia extant uestigia ex magnis, marmoreisque saxis. Neque .n. est cur non credamus, hæc fuisse huius pontis uestigia: quanquam de eius loco uaria tradũtur: constat .n. ad Auentini radices stetisse: quod etiam innuit Appianus, his uerbis. Auentinum ascẽderat Gracchus, mox inde fugiens per pontem ligneum ad alteram fluminis partem euectus est. Sublicius autem dictus est, quia ilex species est quercus, ex qua confici solebat. Vel ut alij á sublicibus lignis: lingua enim uolsca magnæ trabes, ad perpendiculum directæ, sublices uocantur: quales in pontiũ substructionibus ferè desiguntur: quia pronæ nimio sui pondere minus firmiter iacerent: & ideo Cæsar in pontis supra Rhenum institutione, ait, se tigna posuisse, non sublice modo directa, sed prona.

De Ponte Senatorum: & Cloaca Max. Cap. XV.

SVpra Pontem Sublicium ad stadium stat pons Senatorum, á Senatoribus: & á Palatino monte propinquo, Palatinus nuncupatus. Nam aucta urbe cùm Sublicius non satis esse uideretur, hunc, qui uia Aurelia in maritima, Tuscíamque mitteret, addidere. De quo intellexisse creditur Liuius, cùm ait, M. Fuluium maioris usus locauisse portum, & pilas ponti in Tiberi. Quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio, & L. Mumius Censs. locauerunt imponendos. Põs. S. Mariæ ægyptiacæ hodie dicitur. Infra hunc pontem ad teli iactum, Cloaca Maxima in Tiberim se se exonerabat, miræ magnitudinis, et firmitatis. De hac Plin. hæc scribit. Sed tunc senes aggeris uastum spatium, & substructiones insanas Capitolij mirabantur. Præterea Cloacas operum omnium dictu maximum suffossis montibus, atque urbe pensili, subterque nauigata á M. Agrippa in ædilitate post consulatum permeatus corriuati septem amnes, cursúque præcipiti torrentium modo rapere, atque auferre omnia coacti. Insuper mole imbriũ concitati uada, ac latera quatiunt: aliquando Tiberis retro infusi recipiunt fluctus, pugnántque diuersi aquarum impetus intus, & tamen obnixa firmitas resistit. Trahuntur moles interne tantæ non succumbentibus causis operum. Pulsant ruinæ sponte præcipites, aut impactæ incendijs. Quatitur solum terræmotibus: durant tamen á Tarquinio Prisco annis. DCCC. propè inexpugnabiles. Et mox. Amplitudinem cauis eam fecisse proditur, ut uehem fœni large onustam transmitteret. Nos eam dimensi inuenimus esse pedum. XVI. latitudine. Erant & aliæ Cloacæ minores usibus priuatis seruientes, quæ in hãc maximam sordes emittebant: earum uestigia multis in locis adhuc cernuntur. De his Cloacis meminit Liuius, his uerbis. Post incensam urbem á Gallis dum instauraretur, festinatio curam exemit uicos dirigendi, dum omisso sui, alieuique discrimine in uacuo ædificant. Ea est causa ut ueteres Cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta, formáque urbis sit occupata magis,

quàm diuisæ similis. In hanc maximam fluebat omnis aqua ex castellis caduca: qua in Tiberim dictæ sordes deducebātur. Hinc est quòd Lupi pisces (ut refert Macrobius) qui inter hos pontes capiebantur, in maiori erant pretio, tanquam pinguiores: quia stercus, & huiusmodi sordes sectari dicuntur. Ideo Lucilius poeta eum piscem quasi liguritorem, catillionem appellat. Cloacæ autem quid sit, ostendit Sex. Pom. Est. n. locus cauus dictus à Cloacendo id est inquinando: uel à colando id est fluendo. Fuisse autem & Cloacarū curatores superius ex titulo Hadriani, nūc uero ex altero patris eius ostēdimus: q ē hmōi.

EX AVCTORITATE
IMP. CAESARIS DIVI
NERVAE FIL. NERVAE
TRAIANI AVG. GERM
PONTIFICIS MAXIMI
TRIBVNIC POTESTAT V̄
COS.IIII.P.P
TI. IVLIVS FEROX CVRATOR
ALVEI ET RIPARVM TIBERIS
ET CLOACARVM VRBIS TER
MINAVIT RIPAM R R PROXIMO
CIPPO PCCCLXXXVI.S.

De Insula Tiberina: Templis, Aesculapij, Iouis, & Fauni. Cap. XVI.

SVpra pontem Palatinum ad pas. LXXX. iacet insula Tiberina: cuius origo hæc est. Tarquinio Superbo ob Lucretiæ stuprum urbe pulso, Senatus cætera eius bona populo auferenda concessit: sed quod in campo Tiberino (quem ipse Tarquinius seuerat) fuerat frumentum, aliud in areis adhuc iacens, aliud in culmis auferri nemini permisit, uerum ut execrabile iaciendum in flumen esse, decreuit. Quod cum æstiuis caloribus esset solito humilius, paleæ fundo adhærentes, limùmq; fluctibus aduectum excipientes, insulam hanc paulatim effecere. Opera deinde hominū factum esse opinatur Liuius, ut eius area firma esset etiam ad deorum templa sustinendum. Habet autem hæc insula formam biremis, ut intelligamus, partem superiorē proram, inferiorem uero puppim esse. Lōgitudo eius stadijs paulo minus duobus perficitur: latitudo uero pas. quinquaginta. De hac sunt Ouidij hi uersus.

Scinditur in geminas partes circunfluus amnis.
Insula nomen habet, laterùmque à parte duorum
Porrigit æquales media tellure lacertos.

Tota erat Aesculapio sacra, propter eius simulacrum ex Epidauro in eam aduectum, ut refert Liuius. De eo Plin. ēt sic meminit. Atqui anguis Aesculapius Romam aduectus est, uulgòque pascitur, et in domibus. Vnde forma nauis, qua simulacrum aduectum dicitur, non modo insulæ est data: uerum memoria eius rei, causa nauis etiam ex lapide thasio sculpta in eiusdem insulæ puppi collocata fuit: quæ etiam hodie uisitur, & in altero eius latere serpentis simulacrum. Aedes eiusdem Dei posita erat ubi nunc D. Bartholomei est templum. De qua Sex. Pom. sic meminit. In insula Aesculapio facta fuit ædes, quòd ægroti à medicis aqua maxime sustententur. Eiusdem esse tutelæ draconem aiūt, quod uigilantissimum sit animal: quæ res ad tuendam ualetudinem ægroti maxima est. Canes adhibentur eius templo, quia is uberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Laurea coronatur, quòd ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic Gallinæ immolabantur. Aliqui uero uolunt, ædem hanc in insula fuisse constitutam, quòd fluxu, & motu aquarum aer sit salubrior: alioquin extra urbem collocari solebat: quod Plin. etiam affirmat, his uerbis. Ideo Romani templum Aesculapij, etiam cùm

reciperetur is deus, extra urbem fecisse: iterùmque in insula traduntur. Hoc templum Lucretium Praetorem tabulis pictis ex praeda exornauisse, commemorat Liuius tertio dec. quintae. Prope ipsum fuit Nosocomion, ubi aegroti curabātur. Quo in loco cùm quidam aegra, & affecta mancipia tedio medēdi exposuissent, Claudius imp. liberos esse sanxit. Ad Aesculapij autem fuisse Iouis Templum docent Ouidij haec carmina.

Quod tamen ex ipsis licuit mihi dicere fastis
Sacrauere patres haec duo templa die.
Accepit phoebo, nymphàque Coronide natum
Insula, diuidua quam premit amnis aqua.
Iupiter in parte est, coepit locus unus utrunq;
Iunctàque sunt magno templa nepotis auo.

Hoc autem Iouis templum C. Seruilius duumuir dedicauit, uotum sex annis antea Gallico bello à L. Furio Purpurione Praetore, & ab eodem Cos. locatū. Quod eo in loco fuisse nonnulli opinantur, ubi nunc D. Ioannis Baptistae est aedes. Habuit praeterea haec insula in prōra Fauni Aedem: cuius uestigia quaedā adhuc cernuntur. Huius Vitruuius sic meminit. Prostyli exemplar est in insula Tiberina, in aede Iouis, & Fauni: & Ouidius.

Idibus agrestis fumant altaria fauni,
Hic, ubi discretas insula rumpit aquas.

Liuius autem ait, Cn. Domitium Aenobarbum, & Cn. Scriboniū aediles multos pecuarios ad populi iudicium adduxisse, treisque ex his damnatos esse: & ex eorum mulctaticia pecunia hanc aedem in insula fecisse. In eadem insula fuit Statua D. Iulij, quae sereno, & immoto die ab occidente in orientem conuersa est: sicuti Cor. Tac. & Suetonius testantur.

De Pontibus, Fabricio, Cestio, & Aurelio.
Cap. XVII.

INsulam autem urbi coniungit pons Fabricius dictus, à L. Fabricio: qui eum faciendum curauit, ut titulus in arcubus pontis sculptus significat. Qui licet in utroque fornice sit, tamen in altero tantum nomina Coss. qui id opus probauere, his uerbis subiecta sunt.

Q. LEPIDVS M.F. M. LOLLIVS M.F. COSS. S.C. PROBAVERVNT

De hoc ponte Horatius ita meminit.

Atq; à Fabricio non tristem ponte reuerti.

Hodie pons quatuor capitum dicitur, à quatuor siue Iani, siue Termini simulacris quadrifrõtibus in aditu pontis à sinistra collocatis. Qui uero pons eandem insulam Ianiculo conectit, Cestius olim, nunc uero pons S. Bartholomei nũcupatur: in quo hinc inde tabulæ marmoreæ sunt, cõtinentes titulos, qui sequũt.

DOMINI NOSTRI IMPERATORES CAESARES.

FL. VALENTINIANVS. PIVS. FELIX. MAXIMVS. VICTOR. AC TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS.
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI CONS. II P. P. P. ET

FL. VALENS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. MAX.
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET

FL. GRATIANVS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS.
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. III. IMP. II. CONS. PRIMVM P. P. P.

PONTEM FELICIS NOMINIS GRATIANI IN VSVM SENATVS AC POPVLI ROM. CONSTITVI DEDICARIQVE IVSSERVNT

Vltimus pons intra urbem antiquam à proximo Ianiculo Ianiculensis nomen obtinuit. Tradunt autem Antoninum Pium hunc marmoreum fecisse, & ciuilibus bellis demolitum pontem ruptum uocitatum. Xystus pont. IIII. nostris temporibus eum restituit, à quo nomen hodie obtinet.

De Pontibus, Triumphali, Hælio, & Miluio. Cap. XVIII.

Pontis autem Triumphalis pilæ in Tiberi adhuc cernuntur e regione hospitalis S. Spiritus. Triumphalis est nuncupatus, quòd per ipsum triumphantes transirent. Sequitur supra hunc ad teli iactum Pons nunc S. Angeli dictus, olim uero Hælius: ab Hælio Hadriano, qui eum prope sui sepulcri molem excitauit. Spartianus, Fecit, inquit, & sui nominis pontem, & sepulcrum iuxta Tiberim. Quem pontem nulla alia de causa posuisse arbitramur, quam ut per ipsum transeuntes propius dictam molem spectarent, cum Triumphalis publico usui satisfacere uideretur. Miluius pons, quem nunc Molem uulgus uocitat, in uia Flaminia situs, plus minus duobus millibus pas. distat ab urbe. Ferũt autem hunc sæpius euersum, sæpiusque instauratũ nihil ex ueteri structura, præter fundamenta, retinere. De hoc põte meminit Plin. de uiris illustribus, & Ammianus. Is. n. ait, à M. Scauro, qui fuit tẽpore Syllæ, in cẽsura extructum.

De Transtiberina regione: & de Templis, Rauenatium, & Fortis Fortunæ: ac de Thermis Seueri, & Aureliani: Naumachia, & Hortis Cæsaris: nec non de Aqua Alsietina: Pratisq; Mutij. Cap. XIX.

Transtiberina regio priscis temporibus Ianiculi etiam nomen accepit, à monte eiusdem nominis sibi eminenti. Rauenatium etiam urbem nominatam inuenio. Nam Augustus uictoria contra Antonium, & Cleopatram potitus binam instituit classem: unam apud Mesenum Lucaniæ portum: alteram uero apud Rauenam. Cumq; Senatui esset cura ut nulla Romam frequentaret multitudo, cui non esset habitandi locus publice assignatus: militibus rauenatis classis hæc regio fuit assignata, quæ

exinde Rauenatium urbs cœpit appellari. Quo nomine appellatum est tẽplum, & Meritoria taberna: quam ubi nunc est ædes D. Mariæ fuiße legimus. Ex quo templo Augusti tempore fons olei ex terra exundauit, ac per totum diem largissimo riuo fluxit, significans ex gentibus gratiam Christi, ut scribit Eutropius. Sed hæc regio propter pestiferos austros à uilissimis, sordidásque artes exercentibus habitabatur: unde pauca memoratu digna continet. Tamen Spartianus in ea Seuerum imp. Thermas sui nominis: & Vopiscus Aurelianum Thermas hyemales feciße, tradunt. Harum uestigia ea eße uolunt, quæ sunt inter D. Francisci ædem, & menia urbis, in campo nunc Iudeorum. Suetonius uero ait Cæsarem Hortos circa Tiberim habuiße: qui haud procul à dicto campo erant: & in iis Fortis Fortunæ Templum, Tiberij tempore dicatum. Sunt qui uelint, eundem Cæsarem Naumachiam instituiße sub menibus urbis, e regione nunc S. Cosmati: ubi, prope uiam quæ ad portam Aureliam ducit, inuentus est lapis cum hac inscriptione.

SILVANO
SANCTO SACRO
LARVM. CAESARIS
N̄ ET COLLEGI.
MAGNI. CN. TVRPILIVS
TROPHIMVS VOTO
SVCCEPTO.ARAM
DE SVO.D.D.

Alij uero eam Naumachiam Augusto attribuunt, propter uerba Frontini, quæ sequuntur. Quæ ratio mouerit Augustum prouidentissimũ principem producendi Alsietinam aquã, quæ uocatur Augusta, nõ satis perspicio nullius gratiæ, immo parum salubrem, & nusquam in usus populi fluentem. Nisi forte cum opus Naumachiæ aggrederetur, ne quid salubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit: & quod Naumachiæ coeperat supereße hortis subiacentibus, & priuatorum usibus ad irrigãdum concessit. Solet tamen ea ex Transtiberina regiõne, quoties pontes reficiuntur, & à citeriore ripa aquæ ceßant, in subsidium publicarum salientium dari. Cõcipiebatur hæc aqua ex lacu Alsietino uia Claudia, à milliario XIIII. diuerticulo dextrorsus passuum VI millium D. Ductus eius efficiebat longitudinem paßuum XXII M.CLXXII. Conceptionis modus in cõmentarijs non erat ascriptus. Quantũ Aquarij temperauerant habebat non plus quinarijs II millibus. At quinariæ CCCCXCII extra urbẽ consumebantur. Nomine Cæsaris quinariæ CCCLIIII. Dabãtur priuatis quinariæ CXXXVIII. Huius autem aquæ uisitur in eadem Naumachia ductus eleuatus pedes ferè tres, mox occultatur, & subterraneo meatu aquam ipsam ad areã D. Mariæ trãstiberinæ deducit: ubi è fonte emersa publico, priuatóq; usui deseruit. Hanc aquã Hadrianum primũ Pont. restituisse aiũt. Prata autẽ Mutia fuere ad Naualia. Diony. Mutium autem mori eligentem pro patria regionem transtiberim donauere de publico: qui locus prata Mutia usque ad hanc ætatem uocantur. Albiona agèr in eadem regione dicebatur ab albionarum luco, quo in loco bòs alba immolabatur, auc. Sex. Pom. Idèmq; ait, Ludòs Piscatorios in ripa Tiberis ad Naualia olim celebratos eße.

De Sepulcro Numæ, & Cecilij Poetæ: Tribunali Aurelio: Monte Ianiculo: & de Hortis cuiusdam Mar.

Cap. XX.

NVma rex sub Ianiculo sepultus est, inquit Solinus. Diony. Iacet autem Numa in Ianiculo transtiberim. Et Cassius Hemina quarto annalium memoriæ prodidit, Cn. Terentium Scribam agrum suum in Ianiculo repastinantem offendisse arcam, in qua Numa situs fuisset, in eadémque libros eius repertos ex cartha. P. Cor. L. filio Cethego. M. Bebio. Q. filio Phamphilo Coss. ad quos à regno Numæ

colliguntur anni D.XXX. Liuius multa de sepulcro Numæ, eiúsque libris tradit: sed á dicto Cassio Hemina in aliquibus dissentit. Tribunal Aurelium in eadem fuisse regione opinamur: & ab eo illum eiusdem cognominis principium habuisse. De hoc tribunali Cic. mentionem facit, cùm dicit, se homines in Tribunali Aurelio palàm conscribi, centuriarìque uidisse. Ianiculus autem mons dictus quòd Ianus, uel ibi sit sepultus, uel habitauerit. Qui participata potentia cum Camese indigena Italiam ita obtinuit, ut regio Camesene, oppidum Ianiculum uocaretur, auctor Macrobius. Sex. uero Pom. scribit, Ianiculum dictum, quòd per eum Populus Romanus primitus transierit in agrum Hetruscorum, & ab eo transitu Ianiculum dictum. Ianus.n. transitus uocatur. In hoc Ianiculo Hortos habuit Martialis quidam: quos Mar. epigrammaticus carmine celebrauit, eósque in longo Ianiculi iugo fuisse tradit. Quos per lapsum ad eius radices in urbis figura collocauimus. Eusebius autem tradit, Cæcilium Statium poetam in eodem Ianiculo sepultum esse.

De Monte, & Campo Vaticano: Templis, Apollinis, & Martis: & de Naumachia, Circo, & hortis Neronis: ac Obelisco, qui est in eodem circi loco. Cap. XXI.

EXpositis ijs, quæ ad Ianiculum pertinere uidebantur, in Vaticanum montem, & Campum transeamus. Vaticani autem etymologiam uariam esse inuenio. Gellius enim scribit, agrum Vaticanum, & eiusdem agri Deũ præsidem appellatum á uaticinijs: quæ ui, & instinctu eius dei in eo agro fieri solita essent. Varro autem in libris diuinarum aliam etymologiam sic ponit. Nã sicut Aius, inquit, deus, Araq; ei statuta, quæ est in infima Noua uia: quòd eo in loco diuinitus uox edita erat, ita Vaticanus deus nominatus penes quem essent uocis humanæ initia. Quoniam pueri simulatque parti sunt, eam primam uocẽ edunt, quæ prima in Vaticano syllaba est. Sex. uero Pom. uult, Collem hunc Vaticanum nuncupatum, quòd pulsis Hetruscis eo potitus sit populus Romanus uatum responsis. In hoc monte uetustissimam fuisse Ilicem, auc. est Plin. qui sic inquit. Vetustior urbe in Vaticano Ilex, in qua titulus æreis literis Hetruscis religione arborem iam tunc dignam fuisse significat. Ad eundem montem Apollinis Templum fuisse, ubi nunc sacellum D. Petronillæ: Martis uero, ubi D. Mariæ de febribus, in uia olim Triumphali, quidam tradidere: sed auctorem idoneum non adducunt. Ibidem Paulum poetam prædiolum in Vaticano possedisse, memorat Gellius. Cor. uero Tac. ait, Neronem clausisse in ualle Vaticani spatium, in quo equos regeret, atque permixtum plebi circense ludicrum habitu aurigæ edidisse, obtulissèque Hortos suos ad uaria in Christianos tormentorum genera. Et quia Plin. Obeliscum Vaticani in Neronis circo stare scribit, arbitrantur nonnulli non tantum Circum ipsum, sed & nauale stagnum eo in loco secus montem, qua ad portam itur nunc Pertusam appellatam: Hortósque eius á clausura circi ad Tiberim fuisse. Hic Obeliscus, qui ex omnibus solus erectus uisitur, apud D. Petri ædem in uia triumphali positus est, in eiúsque uertice pila auro superfusa: habètque in anteriori parte titulum inscriptum, eundémque in posteriori, quem subieci.

DIVO. CAESARI. DIVI. IVLII. F. AVGVSTO
TI. CAESARI. DIVI. AVGVSTI. F. AVGVSTO
SACRVM

Huius autem meminit Plin. his uerbis. Tertius Obeliscus Romæ in Vaticano Caij, & Neronis principum Circo, ex omnibus unus omnino fractus est in molitione: quem fecerat Sesostridis filius Nũcoreus. Eiusdem remanet & alius centum cubitorum, quem post cœcitatem uisu reddito ex oraculo Soli sacrauit. Idem, ubi de arborum magnitudine tractat, sic inquit. Abies admirationis præcipuæ uisa est in naui, quæ ex Aegypto Caij principis iussu obeliscum in Vaticano circo statutum, quatuórq; truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum adduxit. Qua naue nihil admirabilius uisum in mari certũ est. CXX.M.

modium lentis pro saburra ei fuere. Longitudo spatium obtinuit magna ex parte Ostiensis portus, latere Leuo: ibi nanque demersa est á Claudio principe. Arboris eius craßitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat. Obelisci effigiem hic apposuimus, cuius singula latera, quæ maxime patent, sunt latitudine pedum nouem. Honorij Imp. corpus, auctore Paulo Diacono, iuxta Beati Petri Apostoli Atrium in Mausolæo sepultum est. Huic soboles nulla fuit. Nam duæ Stilichonis filiæ idest Maria, & Hermantia, una post alteram ei coniugio sociatæ utræque Dei iuditio inopinata morte præuētæ ex hac luce uirgines migrauere. Mariæ sane corpus in uia Triūphali, ea parte, quæ in sacris ædibus D. Petri sacellum Regis Francorum hodie nuncupatur, conditum fuisse, non dubium est. Nam quo tempore hæc scribebam, cùm pilæ fundamenta in ea æde fonderentur, inuenta est marmorea arca, longitudine pedum octonum cum dimidio, latitudine quinum, senùmq; altitudine: in qua conditam eam fuiße, apertißimis constitit argumentis. In ea arca corpore iam absumpto aliquot tātummodo dentes supererāt, capillique, ac tibiarum ossa duo: praetereáque uestis, & pallium: quibus tantum auri fuerat intextum, ut ex ijs combustis auri pondo. XXXVI. collecta sint. Erat insuper Capsula argentea, longa pedem unum & semißem: latitudine digitorum. XII. in qua uascula multa ex cristallo, nōnulláque ex achate perpulchre elaborata. Item annuli aurei. XL. uarijs gemmis adornati. Erat & smaragdus auro inclusus, in eoque sculptum caput, quod creditum est ipsum Honorium referre. Is quingētis aureis nostratibus æstimatus est. Praeterea inaures, monilia aliáque muliebria ornamenta: in quibus bulla, earum quas hodie Agnus dei uocant: per cuius ambitū inscriptū erat. MARIA NOSTRA FLORENTISSIMA. Laminaq; ex auro, & ī ea hæc nomīa. MICHAEL. GABRIEL. RAPHAEL VRIEL. literis græcis cælata. Itē ueluti racemus ex smaragdis, alijsque gemmis cōfertus, & discriminale ex auro longitudine. XII. digitorum, inscriptū, hinc. DOMINO NOSTRO HONORIO. hinc. DOMINA NOSTRA MARIA. Ad hæc inerat Sorex ex chelidonio lapillo, cochleáque, & patera ex christallo: itē pila ex auro, lusoriæ similis: sed quæ in duas partes diuidi poterat. Innumeræ penè aliæ inerant gēmæ, quarum etsi plurimæ uetustate corruptæ, nonnullæ tamen recentem, admirandamque pulchritudinem retinebāt. In eodem Vaticano uisuntur hodie in Max. Pont. hortis complura simulacra antiqua, eò ex uarijs locis translata: quorum est Nili uarijs generibus animalium, qui in eo nascuntur flumine, circunstantibus. Est & Tiberis simulacrum, cui & lupa, & ad lupæ ubera Romuli, & Remi signa posita sunt. Sunt præterea Apollinis, Veneris, Cupidinis, Cleopatræ: nec non Laocoontis, de quo supra diximus. Omnia hæc ex candidißimo marmore.

De Aqua Sabatina: & de Sepulcro Scipionis, & Hadriani: ac de Pratis Quintijs. Cap. XXII.

SAbatina, inquit Sex. Pom. á lacu Sabate dicta: nunc uero dicitur Anguillariæ lacus: ex quo aqua Romam perducebatur: cuius ductus uestigia

DIVO

uestigia quædam extare dicuntur extra portam Pancratianam. Hanc autem Hadrianus primus Pont. restituit: cuius aquæ fons in area D. Petri adhuc manare cernitur. Inter hunc fontem, & Hadriani sepulcrum fuit ingens Meta, cuius fundamenta nonnullis ab hinc annis effodi uidimus. Sunt qui uelint septẽ Epulonum fuisse Sepulcrum, uel Scipionis: de quo Acron sic inquit. Deuicta Carthagine uirtute Scipionis Africani, cum Afri aduersus Romanos denuo rebellarent, consulto oraculo, responsum est, ut Sepulcrum Scipionis fieret, quod Carthaginem respiceret: tunc leuati cineres sunt de Pyramide in Vaticano, & humati in sepulcro eius in portu, ut Carthaginem respiceret. Gentile tamen Scipionum Sepulcrum in uia Appia fuisse mox ostendemus. Huius autem pyramidis, & molis Hadriani forma, siue simulacrum uisitur in porta ænea ædis D. Petri. Sepulcrum Hadriani iuxta sui nominis pontem positum esse adhuc uidetur, licet suis ornamentis expoliatum: in quo legitur titulus, qui sequitur.

L. HAELIO CAES. DIVI HADRIANI
AGV. F. COS. II. F.

Spartianus. Fecit, inquit, & sui nominis sepulcrũ iuxta Tiberim. In hoc autem ipse primus omnium sepultus dicitur. Et deinde omnium Antoninorum cineres conditos esse, ostẽdũt epith. quædam in ipso sepulcro incisa: quæ hic apponere superfluum esse putauimus. Lampridius etiam refert, Commodum iussu Pertinacis in monumentum Hadriani translatum. Iulius uero Capitolinus, Seueri cadauer illatum in Hadriani sepulcrum: in quo & Cæsar pater eius naturalis fuerat sepultus. Idem ait, Antoninum Pium Hadriani patris sepulcrum instaurauisse, eique templum dedicasse. Hanc autem molem describit Procopius his uerbis. Hadriani quondam imp. sepulcrum extra portam Aureliam iactu lapidis impositum. Primus eius ambitus quadrati figuram habet. Constat. n. totus ex marmore pario, summa artificum diligẽtia ædificatus. In medio uero huius quadrati rotunda moles assurgit, excelsa altitudine, & tanta, ut in suprema eius parte area sit, cuius diameter uix iactu lapidis transigitur. Hæc moles in arcis formam redacta est, Castellùmque S. Angeli uocitant. Prata autem Quintia, à L. Quintio Cincinato denominata, in campo Vaticano fuisse, Plin. sic commemorat. Aranti quatuor sua iugera in Vaticano, quæ prata Quintia appellantur, Viator attulit dictaturam. Nũc hic locus Prata dicitur, nec longe distat à dicta Hadriani mole. In eodem campo cernuntur adhuc uestigia (ut uidetur) cuiusdam Circi, siue Hippodromi.

De Vijs, Flaminia, Aemilia, Claudia, & Cassia: ac de Villa Cæsarum. Cap. XXIII.

CVM urbis ambitus maior, quàm nunc, olim quandoq; fuerit, nonnulla memoratu digna, quæ prius intra mœnia continebantur, extra ea nũc relinquuntur. Sed multa præterea olim, ut hodie etiam, extra eandem urbem erant. Quorum etsi perpauca in nostram peruenere cognitionem, tamen uidetur non esse alienum ab instituto nostro de ijs quoq; agere. Vias igit, quarũ potissima in ijs ratio est habẽda, M. Aemilio Cos. Censores sternendas silice in urbe, glarea extra substruendas, marginandásq; omniũ primos locauisse, auctor est Liuius. Postea autem tam extra, quàm intra urbem silice stratas fuisse, indicant plurimis in locis uestigia. Easdem uias Cn. Gracchum certis regionibus direxisse, & passim lapide strauisse, partimq; muniuisse aggeribus, iniqua adæquantem, & quantum ualles, torrentésque abrũpebant pontibus æquali altitudine coniungentem, tradit Plut. Idem Gracchus dimenso uiarum spatio singulis interuallis columnas lapideas, spatij signum præse ferentes constituit. Fuisse autem uiarum etiã extra urbẽ Curatores, testatur Cic. ep. prima ad Atticum, ubi ait, Thermum Curatorem uiæ Flaminiæ fuisse. Hæc uia initium habebat à porta Flumentana. De ea Strabo sic loquitur. Eodem in consulatu M. Lepidus, & C. Flaminius collegæ fuere. Victores autem Ligurum strauere, hic quidem Flaminiam, è Roma per Thusciam, & Vmbriam, usque Ariminum: alter reliquam porrò usque

Bononiam: & ex ea in Aquileiam prope Alpium radices, ducto per gyrum circa paludes opere. Liuius etiam commemorat, eundem Aemilium Cos. subactis eisdem Liguribus uiam à Placentia productam Flaminiæ commisisse. Quibus uerbis & coniicimus, uiam Aemiliam initium habuisse ab Arimino: finem uero ad Trebiā Placentiæ urbis fluuium. Præter hanc, altera eiusdem nominis erat uia. Vtriusq; Strabo sic meminit. Hic ille Scaurus, qui per Pisas, & Lunam usque Sabbatios uiam strauit Aemiliam, hinc per Dertonam. Alia uero est Aemilia, quæ Flaminiam excipit. Flaminiam autem ab Augusto instauratam esse, Suetonius sic ostendit. Quo facilius undiq; urbs adiretur, desumpta sibi Flaminia uia Ariminotenus munienda, reliquas triūphalibus uiris ex manubiali pecunia sternendas distribuit. In hac plurima cernuntur sepulcra, sed quæ per uetustatem, an sepulcra, nedum quorum fuerint, uix dignosci licet. In eadē uia ad nonum lapidem fuit Villa Cæsarum, quæ ad Gallinas dicebatur auctor Plin. Qui eius nominis rationem sic ponit. Gallinam conspicui candoris sedenti Liuiæ Drusillæ ex alto abiecit in gremium illæsam, intrepideq; miranti accessit miraculum. Quoniam tenentem rostro laureum ramum onustum suis baccis conseruari alitem, & sobolem iussere aruspices, ramumque eū seri, ac rite custodiri. Quodq; factum est in uilla Cæsarum fluuio Tiberi imposita, iuxta nonum lapidem Flaminia uia, quæ ob id uocatur ad Gallinas. In eadem uia erant Clitellæ, loca quædam deuexa, & accliuia. Nam, ut Sex. Pom. ait, non tam hæ quibus sarcinæ colligatæ mulis portantur, Clitellæ dicuntur, sed etiam locus Romæ per similitudinem, & in uia Flaminia loca quædam deuexa, & accliuia. Fuit etiam extra portam Flumentanam uia Claudia appellata, quæ Flaminiæ iungebatur, ut testatur Ouidius his uersibus.

Nec quæ piniferis positos in collibus hortos
Spectat Flaminiæ claudia iuncta uiæ.

Fuit extra eandem portam uia Cassia, à Cassio qui, ut refert Sex. Pom. eam strauit, denominata. Hæc Sutrium, Vetrallam, Viterbiūmq; & in Vulsinensem mittebat regionem.

De Vijs, Collatina, & Salaria: Templis, Veneris, Cereris, & Honoris: ac de Sepulcris Licinij, Marij, & Iliæ: & de Ponte Salario. Cap. XXIIII.

EXtra portam Collatinam erat eiusdem nominis uia, quam Fron. Collatinā appellat, quòd in Collatiam duceret. Hæc haud procul ab ipsa porta iungitur uiæ Salariæ: quæ initium habet à porta Collina. De hac Strabo sic meminit. Rerum scriptor Fabius auctor est, Romanos tum primum diuitiarum sensum accepisse, cum Sabinorum potiti sunt gentis: per ipsos uia Salaria, in quam, apud Heretum Sabinorum uicum supra Tiberim iacentem, Numentana incidit, non magnæ longitudinis strata est: ex eadem Collina porta inchoans. In hac uia fuit Templum Veneris Erycinæ, ubi restagnante Tiberi ludi Apollinares fiebant. De hac idem Strabo sic inquit. Est & Romæ ante portam Collinam deæ huius ædificium, quod Veneris Erycinæ templum dictitant, cui cum æde sacra insignis adiacet Porticus. Votum autem ferunt à Fabio Dictatore, dicatum uero à L. Portio. Deæ simulacrum dedicauit pudicissima suæ ætatis fœmina Sulpitia. Plin. Pudicissima, inquit, fœmina semel matronarum sententia iudicata est Sulpitia Paterculi filia, uxor Ful. Flacci, quæ simulacrum Veneris ex sibyllinis carminibus dedicaret. Secus eādem uiam extant uestigia quædam templi, ut puto, Cereris. Ibi n. eius deæ, Bacchique picturæ cum uitibus, & hydrijs cernuntur. Nam quòd hoc templum fuerit extra urbem, consentaneum est Vitr. præceptis, qui scribit, Cereri extra urbem ædem esse locandam loco, quo non semper homines nisi per sacrificium necesse habeant adire. Cum religione, inquit, caste, sanctisque moribus is locus debet tueri. Extra dictam portam Honoris templum statutum fuisse ait Cic. secundo de legibus, cum inquit. Nostis

extra portam Collinam Aedem Honoris? & Aram in eo loco fuiſſe memoriæ proditum eſt. Ad eam cùm Lamia fuiſſet inuenta in ea ſcriptum domina honoris,ea cauſa fuit ædis eius ædificandæ.Sed cum multa in eo loco ſepulcra fuiſſent,exarata ſunt.Statuit .n. collegium locum publicum non potuiſſe priuata religione obligari. Via Salaria ad ſecundum lapidem, inſigni monumento ſepultus fuit Licinius tonſor Aug.qui fuit ditiſſimus.Eadem uia ad.III.lapidem ſupra Anienem extat pons eiuſdem nominis cum uia,à cuius dextra eſt hæc inſcriptio.

IMPERANTE.D.N.PIISSIMO AC TRIVMPHALI SEMPER IVSTINIANO.PP.AVG. =
ANNI.XXXVIIII.
NARSES.VIR.GLORIOSISSIMVS.EX PRAEPOSITO SACRI PALATII.EX CONS.
ATQVE PATRICIVS.POST.VICTORIAM.GOTHICAM IPSIS ET EORVM REGIBVS
CELERITATE MIRABILI CONFLICTV PVBLICO SVPERATIS ATQVE.PROSTRATIS
LIBERTATE VRBIS ROMAE AC TOTIVS ITALIAE RESTITVTA PONTEM =
VIAE SALARIAE VS
QVE AD AQVAM A NEFANDISSIMO TOTILA TYRANNO DISTRVCTVM =
PVRGATO FLVMINIS ALVEO
IN MELIOREM STATVM QVAM QVONDAM FVERAT RENOVAVIT

A ſiniſtra uero leguntur carmina quæ ſequuntur.

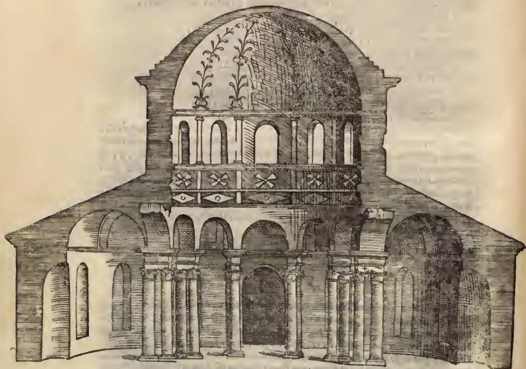
QVAM BENE CVRBATI ❧ DIRECTA EST SEMITA PONTIS ❧
ATQVE INTERRVPTVM ❧ CONTINVATVR ITER ❧
CALCAMVS RAPIDAS ❧ SVBIECTI GVRGITIS VNDAS ❧
ET LIBET IRATAE ❧ CERNERE MVRMVR AQVAE ❧
ITE IGITVR FACILES ❧ PER GAVDIA VESTRA QVIRITES ❧
ET NARSIM RESONANS ❧ PLAVSVS VBIQVE CANAT ❧
QVI POTVIT RIGIDAS ❧ GOTHORVM SVBDERE MENTES ❧
HIC DOCVIT DVRVM ❧ FLVMINA FERRE IVGVM ❧

Parum infra hunc pontem Anio in Tiberim ſe ſe exonerat:de quo Diony. ſic inquit.Anio ex urbe Tibure effuſus per excelſum ſcopulum multus per planiciem Sabinorũ,Romanorũmq; fertur, diſterminãs utranque regionem, influitque in Tiberim parum infra pontem Salarium, aſpectu pulcher, & potu dulcis.In hoc Aniene ſepultam fuiſſe Iliam,ſcribit Acron. Et Cic.apud eundem fluuium fuiſſe Marij ſepulcrum.Ad eundem fluuium Torquatus à Gallo in pugnam prouocatus uictor euaſit. In eiuſdemq; gurgite ſimulacrum Sibyllæ tiburtinæ,quæ Tiburi ut dea colebatur, inuentum eſt, tenens in manu librum:cuius ſacra Senatus in Capitolium tranſtulit.Inter uiam Salariam,& Tiberim fuit Lucus permagnus:in quo Romani Lucaria feſta celebrabant, pro eo quòd uicti à Gallis, fugientéſque è prælio ibi ſe occultauerunt,auctor eſt Sex.Pom.

De Via Numentana:Næniæ ſacello:Templo Bacchi: Suburbano Phanoti:& de Caſtro cuſtodiæ. Cap. XXV.

A Viminali porta incipit uia Numentana:qua iter erat Numentum oppidum Sabinorum.Dicta eſt hæc uia etiam Figulnenſis,à loco extra ipſam portam,ubi fictilia fiebant.Liuius.Decemuiri Numentana,cui tum figulnenſis nomen fuit,profecti caſtra in monte Sacro locauere. Extra eandem portã Næniæ Deæ Sacellum fuerat.Hæc.n.dea cantu querulo funeribus adeſſe putabatur,ut ſcribit Sex. Põ. Deorum.n.quos obeſſe putabant templa ſecundum ſtationis decorem extra urbem ponebantur. Animaduertimus tamen præceptum hoc,ut diximus,non ſemper ſeruatum eſſe.Nam in Palatio Febris Fanum: in Exquilijs Malæ Fortunæ:ad Auentini radices Socordiæ: & ad Auguſti forũ Martis Vltoris templa

fuiſſe, demonſtratum eſt. Quæ, non ut opem ferrent, ſed ne obeſſent, numina colebantur. Via eadem ad ſecundum lapidem uiſitur Bacchi templum ſpherica forma cum columnis geminatis, in gyrũmque ita diſpoſitis, ut templi teſtudinẽ ſuſtineant: ubi uermiculato opere uaria ornamenta cernuntur: ibique porphyreticũ ſepulcrũ uitibus, ac uuis inſculptis exornatũ: quod uulgus Bacchi ſepulcrũ appellat. Eius tẽpli deſcriptio ſubiacet. Apparent autẽ apud hoc tẽplũ magni cuiuſdã ædificij ruinæ, quæ Hippodromi ueſtigia eſſe uident. Hinc uõ ad ſtadia III. Anieni impoſitus eſt alius Pons q priſcũ adhuc nomen retinẽs Numentanus, quemadmodũ uia, nuncupatur. Hunc, ſicuti Salarium, eundem Narſeten eunuchum extruxiſſe, idque marmoris inſcriptionem, quæ tamen hodie nõ extat, indicaſſe ferunt. Inter dictam uiam, & Salariam circa IIII milliarium fuit Suburbanum Phanoti liberti Neronis: quò Nero ipſe fugiens ſe ipſum interfecit, ut auctor eſt Suet. Extra Querquetulanam autem portam locus eſt quadratus, parietibus circunſeptus: qui dicebatur Caſtrum cuſtodiæ, ubi fuerant olim in ſtatione milites prætorian Dioclitiani, ut quidam teſtantur. Procopius ſcribit, E regione Viuarij extra muros, ueteres alterũ breuẽ murum modico interuallo adieciſſe, non ad tutelam, ſed ad delitias, ut leones, & alias feras ibi ſeruarent quem locum olim Viuarium, nunc uero, qui ibi prædia habent, Viuariolum uocant.

De Vijs, Prænestina, Labicana, Campana, Gabina: & de Pontibus, Mamæo, & Lucano: Aniene Veteri, & Noua, ac de Aqua Appia.

Cap. XXVI.

AB Exquilina porta Labicanam, & Prænestinam uiam initium habuiſſe, ſic oſtẽdit Strabo. Porrò in unum cadit Labicana à porta quidem Exquilina incipiens, à qua & Prænestina: à ſiniſtra uõ & hanc, & Exquilinum omittens campum, ultra C. & XX ſtadia pergit. Cùm autem Labico uetuſto ſanè oppido cæterum diſiecto, & in ſublimi ſito propinquat, & hoc, & Tuſculum relinquit à dextra. Prænestinam autem ab Exquilina porta incipere relinquereque à ſiniſtra campum Exquilinum, haud dubie uere dictum eſt: cum etiam intra urbem in ipſa Prænestina Capitolinus priuatam Gordiani domum poſitam eſſe aſſerat. Sed Labicanam ab eadem porta initium habuiſſe, aduerſari uidetur ea, quæ de uia Labicana intra urbem ſupra tradidimus. Niſi uelimus dicere Labicanam uiam, non tantum ab Exquilina, ſed etiam à Neuia, quæ illi proxima eſt, quàque etiam proximum iter eſt in Labicos, initium extra urbem ſumpſiſſe. Non enim alienum eſt uias celebres per uaria capita in urbem perduci. Extra hanc portam, apud ædem D. Laurentij, in uinetis iacet Obeliſcus quidã cõfractus: de quo nihil eſt quod præterea poſſimus affirmare. Haud ita multo poſt uiſitur ſupra Anienem põs Mamæus, uulgo Mamolo appellatus, ab Antonino Pio extructus: qui à Mamæa matre Alexandri inſtauratus, eius nomen obtinuit. Quartus pons ſuper eundem fluuium Lucanus nuncupatur, qui Tiburi proximus eſt. Ex Aniene ãt duo aquarum ductus Romam perducebantur. Eorum alter Anio Nouus: alter uero Anio uetus nuncupabatur. De his Frontinus hæc ſcribit. M. Curius Dentatus, qui Cenſuram cum L. Papyrio geſſerat, Anionis ueteris aquam perducendam in urbem ex manubijs de Pirrho captis curauit, poſt annos XL. quàm Appia fuerat perducta, anno ab urbe condita CCCCLXXXIX. Sp. Caruilio, & Papyrio Coſſ. Poſt biennium deinde actum eſt in Senatu de eius conſumatione. Tum ex S. C. duumuiri aquæ perducendæ creati, Curius, & Ful. Flaccus. Curius intra quintum diem, quàm erat duumuir creatus, deceſſit. Gloria perductæ pertinuit ad Fuluium. Concipiebatur ſupra Tibur XX. milliario, extra portam Raranam, ubi partim in Tiburtinum diſtribuebatur uſum, partim Romam deducta erat: quæ minus ſalubris in hortorum irrigationem, atque in ipſius urbis ſordida exiſteret miniſteria. Ductus eius habebat longitudinem paſſuum XLIII millium Ex eo riuus erat ſubterraneus pas. XLII. Subſtructione ſupra terram pas. DCCIII. Huius aquæ aſcriptus erat modus in cõmentarijs quinariarum M.CCCCXXI. Ad caput Fron. inuenit IIII M.CCCXCVIII. præter eum modum, qui in proprium ductum tiburtinum deriuabatur. Extra urbem erogabantur nomine Cæſaris quinariæ CLXIX. Priuatis CCCIIII. Reliquæ diuidebantur intra urbem per regiones, Primam. III. IIII. V. VI. VII. VIII. XII. XIIII. in caſtella XXXV. Perueniebat autem in regionem uiæ Nouæ ad hortos Anſinianos, unde per illum tractum diſtribuebatur. Rectus uero ductus, ſecundum ſpeciem ueterem ueniens, intra portam Exquilinam in altos riuos per urbem, eo modo quo diximus, deducebatur. Anio autem Nouus ſublacenſi uia ad milliarum XLII. in ſuo riuo excipiebatur, ex flumine qui cum terras cultas circũ ſe haberet ſoli pinguis, & inde ripas ſolutiores, etiam ſine pluuiarum iniuria limoſus, & turbulentus fluebat: Ideòque à faucibus ductus interpoſita erat piſcina limaria, ubi inter amnem, & ſpecum conſiſteret, & liqueretur aqua: ſic quoque, quoties imbres ſuperuenirent, turbida perueniebat in urbem. Iungebatur ei riuus Herculaneus oriens eadẽ uia ad milliariũ XLIII. Ductus Anienis efficiebat longitudinem paſſuũ LXII. M. Hæc aqua in cõmentarijs habere ponebatur quinarias III millia CCLXIII. Frontinus menſus ad caput reperit quinarias IIII mille DCCXXXVIII. Ex quibus nomine Cæſaris extra urbẽ erogabantur DCCXXVIII. Reliquæ, ut dictũ eſt, intra urbem cum Claudia confundebant. Hæ aquæ à Piſcinis in altiores arcus recipiebant, ita ut ſuperior eſſet Anio, finiebantur arcus earũ poſt hortos Pallantianos: inde in uſum urbis aqua fiſtulis deducebat. Partẽ tamen ſui Claudia prius in arcus, qui uocabant Neroniani, ad ſpeciẽ ueterẽ transferebat. Ii directi per Cœlium montem iuxta templum D. Claudij terminabantur: modum, quem acceperant, aut circa ipſum Cœlium, aut in palatium, Auentinumque, & in Tranſtiberinam regionem dimittebant.

Anienis aquæ minus permanebant limpidæ, & sæpe etiam sereno turbabantur. Quoniam quamuis purissimo desineret lacu, mobilibus tamẽ, ut diximus, cedẽtibus ripis auferebat aliquid quo, prius quàm deueniret in riuos, turbaretur: propterea uitiabat cæteras. Nam cũ editissimus ueniret, & in primis abũdans, aliquando defectioni aliarum succurrebat. Inquinabat maxime Claudiam. Vetus uero Anio, cùm plerumque libra esset inferior, incommodum infra se tenebat. Anienẽ autẽ Nouã Frontinus à Nerua Curator aquarum constitutus restituta forma in urbem perduxit. Aqua autem Appia M. Valerio Maximo, P. Decio Murena Coss. anno XX post initiũ Sannitici belli inducta est ab Appio Claudio Crasso Censore, cui postea Cæco fuit cognomen: qui & uiam Appiam à porta Capena usque ad urbem Capuam muniendam curauit. Collegam habuit C. Plautium, cui, ob inquisitas eius aquæ uenas, Venocis cognomen datum est. Sed is intra annum & sex menses deceptus à collega, tanquam idem facturo, abdicauit se à censura. Nomen aquæ ad Appij tantum honorem pertinuit: qui multis tergiuersationibus extraxisse censuram traditur, donec & uiam, & huius aquæ ductum consumaret. Concipiebatur autem in agro Lucullano, uia prænestina, inter milliarium VI. & VIII. diuerticulo sinistrorsus passuum DCC. LXXX. Ductus eius habebat longitudinem à capite usque ad Salinas, qui locus erat ad portam Trigeminam, passuum XI millium CXC. Subterraneo riuo passuum XI millium CXXX. Substructione, & supra terram opere arcuato proxime ad portam Capenam passuum LX. Appiæ in Cõmẽtarijs ascirptus erat modus quinariarum DCCCXLII. Vniuscuiusq; ad caput inueniri mensura nõ poterat, quoniã ex duabus riuis constabat. Ad Gemellas tamen, qui locus erat intra speciem ueterem, ubi iungebatur cũ ramo Augustæ, altitudo aquæ erat pedum quinque: latitudo uero unius, & dodrantis: quæ efficiebat quinarias M.DCCCXXV, ampliusquàm in Cõmentarijs, quinarijs DCCCCLXXXIII. Erogabat quinarias DCC IIII, Minus quàm in Commentarijs ascribebatur, quinarijs CXXXVIII. Et adhuc minus quàm ad Gemellas mensura responderet, quinarijs M.C XXI. Intercidebat tamen aliquantum ex ductus uitio, qui cum esset depressior non facile manationes ostendebat. Ex hac fluebant extra urbem quinariæ tantummodo quinque: reliquæ DCXIX. intra urbem diuidebantur per regiones. II. V. VIII. IX. XI. XII. XIII. XIIII. in castella XX. Ex quibus nomine Cæsaris quinariæ CLI. Priuatis CXCIIII. Publicis usib⁹ CCCLIIII. Ex eo castris unis, q̃nariæ IIII. Operib⁹ publicis quatuordecim, q̃nariæ CXXII. Muneribus, quinariæ II. Lacubus nonaginta duobus, q̃nariæ CCXXVI. Anno ab urbe cõdita DCVIII. Ser. Sulpitio Galba, & L. Aurelio Cotta Coss. cum huius ductus, & Anionis uetustate essent quassati, priuatorum etiam fraudibus interciperentur, datum est à Senatu negotium M. Titio, qui tum Prætor inter ciues, & peregrinos ius dicebat, eorum ductuum reficiendorum, & uindicandorum. Eosdem autem cum Martiæ ductu penè dilapsos longo tempore post restituit Agrippa. A Cælimontana autem porta incipit uia Campana, quæ statim in duas semitas dirimitur: sed post pauca stadia utraque uiæ Latinæ iungitur. Inter Cælimontanam, & Latinam portam, Gabiusam locatam esse diximus, à qua olim principium habebat uia Gabina: de qua Liuius ita meminit. P. Valerius T. Herminium cum modicis copijs ad. II. lapidem Gabina uia occultum considere iubet. Idem, Ad. III. lapidem uenere uia Gabina. Hanc uiam breuem fuisse, incidisseque in Prænestinam significat Strabo, cum in ea Gabios fuisse, sic tradat. Sunt & Romanorum oppida à sinistra Latinæ, inter eam, & Valeriam Gabij sanè extant, in prænestina uia siti.

De Vijs, Valeria, Latina, & Appia: Templis, Fortunæ Muliebris, Martis, Tempestatis, Spei, Ridiculi: Item de Sacrario Bonæ deæ: Luco & æde Camoenarum: Circo Antonini: & de Aqua Mercurij.

Cap. XXVII.

A Latina autem porta initium habet uia eiusdem nominis, in Latinos populos ducens. Non per Lauicanum, quod hodie dicitur Valmontone, perque Gasmatem Sancti Germani saltũ appellatum, in Campaniam usque protenditur: de qua Strabo sic scribit. Præclarissimæ sunt uiæ Appia, & Valeria:

una qdẽ ad mare Latinæ partes ſupans uſque Sinueſſã ꝑtendit:altera ĩ Sabinã uſque ad Marſos:īter has media Latina eſt:quæ ad Caſinũ oppidũ cõiũgit Appiæ, ab Capua XIX diſtãs ſtadijs.In Latina fuit Tẽplum Fortunæ Muliebris,eiuſdẽmq; deæ Simulacrum,ne phas attingi niſi ab ea,quæ ſemel nupſit.In eadẽ uia fuit Suburbanum Phylidis nutricis Domitiani,in quo ipſum funerauit: ſed reliquias templo Flauiæ Gentis clam intulit,cineribuſq; Iuliæ filiæ Titi, quam & ipſam educauerat,comiſcuit,auc.Suet.A porta uero Capena incipit uia Appia,quæ ab Appio Claudio Cenſ.denominationem accepit. Ea erat latitudine ut plauſtra duo exaduerſo inuicem occurrentia libere exciperet. De hac Liuius ita mentionem facit.Memoriæ felicitatis nomen Appij,& uiam muniuit,& Appiam aquam deduxit: et Cic. pro Milone,his uerbis.Hoc.n.ſæpe ab iſtis dicitur, perinde quaſi Appius ille Cæcus uiam munierit, non qua populus uteretur,ſed ubi impune ſui poſteri latrocinarentur. Verum ultra Capuam, Appium hanc uiã muniuiſſe,non conſtat:quæ tamen Brunduſium uſque fuit ſtrata.Quis autem præter Appium eam ſtrauerit,non memini me legere: niſi quòd Plut.ait,C. Cæſarem, cum illi huius uiæ cura eſſet commiſſa, ingentes prodegiſſe pecunias.Nouiſſime reſtituit Traianus, deſiccatiſque paludibus, exciſſis collibus, aggeratis uallibus ſaxis conſtratis,ac pontibus extructis permeabilem fecit, auctor eſt Dion. Hanc uiam omnium aliarum reginam eſſe dicit Statius.In ea fuit Martis Templum.Ouidius.

Lux eadem marti feſta eſt,quem proſpicit extra
Appoſitum rectæ porta capena uiæ.

Liuius.Viam Cenſſ. ſternendam à porta Capena ad Martis templum locauere. Hoc templum ſupra columnas.C. poſitum Sylla Aedilis conſecrauit. Apud ipſum fuit Manalis Lapis,quo propter nimiam ſiccitatem in urbem relato,pluuia ſtatim ſequebatur: eumq;,quod aquas manare faceret, Manalem lapidem dixere,ut ſcribit Sex.Pom.Martis ſignum in uiã Appia Cn.Seruilio,& Flaminio Coſſ. ſudaſſe,teſtatur Liuius.In eadem uia fuit Bonæ deæ Sacrarium,apud quod Clodius:& (ut teſtatur Cic.) M. Papirius fuit interfectus.Lucus etiam,& ædes Camœnarum fuit extra portam Capenam: quæ à Ful. Nobiliori condita eſt,ut ſcribit Aſconius.In hac fuiſſe Statuã Actij poetæ teſtatur Plin.his uerbis. Notãdum ab auctoribus & L. Actium poetam in Camœnarum æde maxima forma ſtatuam ſibi poſuiſſe, cum breuis admodum fuiſſet. Extra eandem portam fuere,Ara Apollinis, Lucus honoris,Aedes ſpei, et tẽpeſtatis.Hanc Marcellus,cùm in Corſicam,Sardiniamque nauigans grauiſſimã tempeſtatem pateretur,uouit,& eo naufragio ſeruatus extruxit,auc.eſt Ouid. Extra eandem portam ad II lapidem fuit Templum ridiculi:ideo excitatum,quòd ibi Annibal caſtrametatus retroceſſerit illuſus. Via præterea Appia Hortos Terrentianos fuiſſe legimus .XX. iugerum.Circus Antonini Caracallæ is eſt, ut plerique omnes conſentiunt, cuius ingentes ruinæ,& inter eas Obeliſcus,metarũmque ueſtigia non procul ab æde D.Sebaſtiani: cernuntur ubi aiunt prius Prætoria caſtra à Tiberio Cæſ.fuiſſe conſtituta. Nam Suet.ſcribit,hunc Romæ caſtra conſtituiſſe,quibus prætorianæ cohortes, uagæ ante ea tempora, & per hoſpitia diſperſæ,continerẽtur.Prope portam Capenã fuit locus Mercurio ſacer,& aqua Mercurij dicta:ad quam cum populus conueniſſet, unuſquiſq; lauri ramo alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercurium inuocans,ut delicta,præſertim periuria dilueret: hinc Ouidius ſic inquit.

Eſt aqua mercurij portæ uicinã capenæ,
Si iuuat expertis credere,numen habet.

Fuere in uia Appia Tabernæ Cæditiæ,Domini nomine uocatæ: ut ait Sex.Pom. Et Forum eiuſdem nominis cum uia: Treſq; Tabernæ de quibus Cic.ad Atticum meminit:item Lucus Egeriæ, quod Camœnis Numa ſacrauit.Multaq; præterea in hac uia fuiſſe ſepulcra oſtendunt illorum ueſtigia: ſignificat & Cic.cum inquit. An tu egreſſus porta Capena cum Calatini,Scipionum, Seruiliorum, Metellorum ſepulcra uides miſeros putas illos? Hæc ſuis ornamentis,& titulis cum ſint ſpoliata, quorũ fuerint ignoratur,uno excepto,quod eſt parum ultra circum, de quo modo locuti ſumus,ubi dicitur ad Caput bouis, in quo eſt hic titulus.

CAECILIAE
Q.CRETICI.F
METELLAE.CRASSI

Nam & si ante portam Capenam Sepulcrum sororis Horatij illius, qui ex Trigeminis superstes ipsam interfecerat, eóque in loco ubi exanimis ceciderat, fuisse legamus, tamen proprijs situs nullum extat indicium. Ad eundem modum, tum Q. Cæcilij auunculi Pom. Attici sepulcrum, quod ad quintum lapidē positum esse, in eóq; ipsum Atticum conditum scribit Cor. Nepos: tum Imp. Gallieni, quod in uia Appia millibus ab urbe nouem Sex. Aurelius fuisse testatur: tum & gentile Scipionum monumentū, quod etiā extra eandem portam fuisse, & Archiam poetam in eo conditum affirmat Cic. quibus in locis omnino fuerint præterea ignoratur. Quod autem dicebamus P. Africanum in Vaticano conditum fuisse, non omnibus probatur: cum sint qui uelint in hoc gentilicio sepulcro illatum esse, & nonnulli qui ea de re aliquid affirmare omnino audeant. Quorum est Liuius, qui sic inquit. Africanum alij Romæ, alij Literni & mortuum & sepultum: utrobiq; monumenta ostenduntur, & statuæ. Nam & Literni monumentū, monumentóq; statua superimposita fuit, quam tempestate disiectam nuper uidimus ipsi: & Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt: duæ P. & L. Scipionum esse dicuntur: tertia poetæ Q. Ennij. Quinto tamen decadis quintæ asserere uidetur, Literni esse sepultum: quod Strabo etiam affirmat, his uerbis. Prope mare post Sinuessam Liternum est oppidum, ubi prioris Scipionis cognomento Africani sepulcrum iacet. Ibi. n. extremam consumpsit ætatem. In Ennij poetæ statuæ basi, cuius ex Liuio modo meminimus, hæc fuerant carmina.

ASPICITE.O.CIVES.SENIS.ENNII.IMAGINIS.FORMAM
HEIC.VOSTRVM.PANXIT.MAXVMA.FACTA.PATRVM
NEMO.ME LACRVMIS.DECORET.NEQ.FVNERA.FLETV
FAXIT:CVR?VOLITO.VIVVS.PER.ORA.VIRVM

Lemonia tribus inter portam Capenam, & uiam Latinā fuit, à pago Lemonio appellata, auc. Sex. Pom. Via demum Laurentina in Appiam incidebat, in eáq; Terminalia festa Termino deo sacra fiebant.

De Vijs, Ostiensi, Portuensi, Aurelia, & Vitellia: & de Hortis Galbæ. Cap. XXVIII.

AB ultima urbis porta citra Tiberim initiū habuit uia, quæ, quod Ostiā duceret, Ostiensis est dicta. In qua ad XII. Lapidem diuerticulo milliario VIII. in agro Solonio Pomonal fuisse scribis Sex. Pom. de quo agro meminit Cic. ad Att. Multa præterea dicuntur ab auctoribus fuisse extra hanc portam, quæ hac ætate sunt intra urbem, hoc est in planicie Testatij: de quorum nonnullis supra egimus. Cæterum in Ianiculo à porta, quam Naualem appellatam esse diximus, uia incipiens, Portuensis est dicta: quòd ad Ostiēsem portum mitteret. Ante Claudij uero tempora, qui hunc portum excitauit, incertū est quo nomine nuncuparetur. Via autem Aurelia à Tribunali Aurelio, uel à porta eiusdem nominis initium habuit, quæ tendebat per maritima Thusciæ Pisas uersus: ab Aurelio uiro consulari strata, & denominata. Huius meminit Cic. in Cat. etiam Eutropius, his uerbis. Hetruriæ per Aureliam usq; ad alpes maritimas ingentes agri sunt, hiq; fertiles, & syluosi sunt. In hac uia haud procul ab urbe, eodē auctore, fuere Horti Galbæ imp. ubi & ipse sepultus est. A porta tandem Fontinali initium capiebat uia, quæ in Triumphalem apud ædem S Spiritus incidebat. Præter has, uiā aliam Vitelliam nuncupatam, à Ianiculo ad mare usque perduxisse, Suet. auctor est.

FINIS.

QVanquam alias in priori huius operis editione nõnullorum, qui de ea re scripsere, opinionem multis in locis non temere reprobaui, tamen ubi nulla alia auctoritas mihi suppetebat, ibi eorũ sententiam nonnunquam sum secutus, existimans eos uiros doctos fuisse, & ætatis beneficio multa, quæ me præteriissent, obseruare facile potuisse. Verum cùm postea diligentiori studio, ac cura in ueterum scriptorũ lectione diu, multùmque uersatus animaduertissem illos in iis, quibus minime crederbam, sæpe hallucinatos, mèque dum, plus quàm debueram, illis tribuo, in aliquos errores incidisse, totum opus percurrere, atque emendare decreui. In qua quidem re cum Ludouicus Lucæna, & Horatius Nucleus Interamnas, uiri multi studii, & iudicii, bonarùmq; disciplinarum oppido quàm periti, plurimũ mihi contulissent: nouam hanc editionem in lucem emittere cõstitui: in qua prioris errata sustulimus, complurâq; præterea memoratu digna addidimus, nihilque nisi certo auctore, uel saltem probabili cõiectura affirmauimus. Varias insuper pro temporum uarietate, nec non quorundam ædificiorum, ac simulacrorum insignium figuras, suis locis opportune insertas, apposuimus. Quarum nonnullas in lucem editas, ab iis præsertim qui architecti nomen sibi uendicant, non ignorabam: tamen quia negligenter, & perperam ab eis factum id esse deprehendi, ad communem studiosorum omnium utilitatem pertinere existimaui, si eas emendate, graphicéque descriptas, huic operi insererem. Id quàm accurate fecerimus, quàmque hæc superiori nostræ editioni, aliorùmque de hac re præstet scriptis, facile cognosces, si hæc cum illis conferre non grauaberis. Vale.

ERrata corrigenda sic. Pagina secunda, uersu primo. Numitorem. pag. 8. uer. 19. principis. 11. 30. pedem. 16. 34. omnino esse. 17. 8. Naumachiam. 17. 47. Praxiteles. 18. 5. extabant. 20. 37. scutis. 21. 7 quæ. 23. 4. arcem. 25. 29. Capitolio. 30. 5. post iret, adde. Immortales. 31 26. quam. 33. 27. arietes. 35. 17. Pessinunte. 35. 38. NVMERIANO. 41. 12. eique rei. 49. 37. dele. ait Suet. adimque etiam. 52. 6. manis. 53. 3. Georgii. 53. 6. PATRIAE. 65. 30. ἀλοξ ἰνω... 65. 38. Flaminium. 56. 39. Socordiæ. 67. 27. duceret. 69. 5. negent. 70. 9. meminit. 71. 14. colloca... 73. 39. substantia. 75. 17. Castellarios. 76. 27. diligentius. 76. 41. appellationibus. 79. 10. aucupibus. 79. 17. si quidem. 79. 27. draconùmque. 82. 46. uerba. 83. 29. CVRAVIT. 83. 42. Longinus. 85. 22. cadauera. 86. 20. VIRIATVM. 91. 32. urbémque planam descendamus. 92. 35, κλαυδιανῶ, pro eo in marmore, κλαυδιανὸν. & pag. 108. uer. 28. pro COSS. COS. simplici S fabrili (ut puto) errore legitur. 93. 12. OPERIBVS. Hæc dictio fracto marmore imperfecta est. Quare nonnulli hunc titulum in lucem edentes, pro OPERIBVS, temere substituerunt VIRIBVS: cum à uero sensu eo uerbo nihil sit magis alienum. Nos autem ideo OPERIBVS legendum censuimus, quòd ita in antiquo exemplari scriptum inuenimus: id quod maxime quadrat magnis ab ipso Traiano circa forum extructis ædificiis: de quibus ibidem multa diximus. 94. 20. dati iis essent. 96. 13. Collatina. 96. 28. ductus. 98. 27. parieti. 98. 42. quam. 102. 34. sestertium. 108. 19. indicium.

Motu proprio & cætera. Cum sicut dilectus filius noster Bartholomeus Marlianus nobis exponi fecit, ad cōmunem omnium studiosorum utilitatem per aliquot annos laborauerit in perquirendis ædificijs urbis Romæ, librumque de ijs á se compositum alias ediderit, quem emendatum, & priore plura continentem cum eiusdem urbis, & quorundam insignum ædificiorum figuris, & imaginibus hactenus non impressis nunc imprimi facere intendat, dubitetq; ne huiusmodi liber cum dictis figuris postmodum ab alijs absque eius licentia imprimatur, quod in maximum suum præiudicium tenderet. Nos propterea eius indemnitati consulere uolentes, Motu simili, & ex nostra certa scientia eidem Bartholomeo, ne dictus liber cum figuris imprimendus per decem annos á quoquam, sine ipsius licentia, imprimi, aut uendi, seu uenalis teneri possit, concedimus & indulgemus. Inhibendo omnibus, & singulis, impressoribus, Librarijs, Bibliopolis, Mercatoribus, & alijs personis ubicunq; degentibus, cuiuscunq; status, gradus, & dignitatis existant, sub excommunicationis latæ sententiæ: In terris uero S. R. E. mediate uel immediate subiectis etiam centum duc. au. de ca. & ammissionis librorum pœnis eidem Bartholomeo applican. toties quoties contrafactum fuerit ipso facto absq; aliqua declaratione incurren. ne dictum librum imprimendum, uel figuram aliquam uel aliquas sine libro, absq; eiusdem Bartholomei licentia durante decenio imprimere, uendere, seu uenalem habere uel proponere audeat. Mandantes uniuersis & singulis uenerabilibus fratribus nostris Archiepiscopis, Episcopis, eorumq; Vicarijs, & Vicelegatis sedis Apostolicæ, & ipsius status Gubernatoribus, ut quoties pro dicti Bartholomei parte fuerint requisiti, uel eorum aliquis fuerit requisitus, eidem Bartholomeo efficacis defensionis præsidio assistentes, præmissa ad omnem dicti Bartholomei requisitionem contra inobedientes & rebelles per censuras ecclesiasticas, etiam sæpius aggrauando, & alia iuris remedia, appellatione postposita, auctoritate apostolica exequantur. Inuocato etiam ad hoc (si opus fuerit) auxilio brachij secularis. Non obstantibus constitutionibus, & ordinationibus apostolicis, cæterisq; contrarijs quibuscunq;. Et insuper quia dificile esset admodum præfatum Motum proprium ad quælibet loca deferri: Volumus & auctoritate apostolica decernimus ipsius transumptis uel exemplis, etiam in ipso libro impressis, plenam, & eandem prorsus fidem ubique, tam in indicio quam extra, haberi, quæ præsenti originali haberetur. Et quòd præsentis Motus proprij sola signatura sufficiat, & ubiq; fidem faciat in indicio, & extra, regula nostra in contrarium edita non obstante

Placet. A.

A.B.C.D.E.F.G.H.I.k.L.

Omnes sunt terniones, præter A.B. duerniones.

Romæ in ædibus Valerij, dorici, & Aloisij fratris, Academiæ Romanæ impressorum, Mense Setembris.
M. D. XLIIII.

